

I. Bevezetés

A történeti Szatmár vármegye a különböző vallású és etnikumú népesség rendkívüli keveredésének mintapéldája, ahol a 18. század óta öt jelentősebb felekezet, és hét számottevő nemzetiség alakította a vallási-nemzetiségi arculatot, melyek közül a két legfontosabb a magyar és a román. E kevertség teszi egyedivé a három ország (Magyarország, Románia, Ukrajna) perifériáján elhelyezkedő történeti régiót.

Az egykori Szatmár vármegye azon kevés multietnikus régió közé tartozik, ahonnan csak nagyon ritkán hallunk bármilyen etnikus problémát közvetítő hírt, de önmagában bármilyen hírt. Azon vidékek pedig, amelyek nincsenek fókuszban az interetnikus kapcsolatokat illetően, általában a jó együttélés példái.

A kutatást az teszi igazán aktuálissá, hogy a térségben meglehetősen magas a cigányok aránya, így a két nagy népcsoport mellett a cigányság vizsgálata különösen fontos az etnikai folyamatok megértésében.

I.1. Célkitűzések, hipotézisek

Dolgozatom alapvetően három nagy egységre oszlik. Az elsőben a terület etnikai történetét tekintem át, utána az etnikai térszerkezetet középszinten, majd a települések esetében vizsgálom. E három egység remélhetően kiadja Szatmár vármegye komplex etnikai képét, mely a mezotértől a mikrotérig hatol.

A mezoszintű kutatások célkitűzése az elmúlt ezer esztendő népességszerkezeti változásainak feltárása, az egyes nemzetiségek településtörténetének bemutatása, demográfiai jellemzőik változása, ezek hatása lélekszámuk változására. Kiemelten kezelem a rendszeres népszámlálások időszakát, amikor részletes települési adatokon keresztül tárul fel a megye etnikai szerkezete. Igyekszem minden fontos változáshoz (háborúk, önkéntes- és kényszer migrációk, demográfiai mutatók) konkrét adatot rendelni, és amikor ez nem lehetséges, legalább becsült nagyságrendet közölni. Fontos szerepet kap napjaink etnikai szerkezetének bemutatása, a recens folyamatok vázolása, melyek segítségével megkísérlek trendeket, tendenciákat felállítani a jövőre nézve.

Szintén célul tűztem ki a vizsgált terület etnikai térszerkezetének sematizálását matematikai-statisztikai módszerek bevonásával. E részben vizsgálom az etnikai identitás és az etnikai térszerkezet kapcsolatát is, melyhez bevonom a nyelvismeret és a választási adatok elemzését.

A harmadik nagyobb egység a mikrotér, azaz a települések felmérése. A földrajzi szemléletű települési kutatások célja, hogy egy olyan statisztikai adatbázist hozzunk létre, melynek segítségével bemutatható az adott település jelenlegi etnikai, vallási, nyelvhasználati szerkezete, az egyes etnikumok, felekezetek térbeli eloszlása. Az adatbázis segítségével következtetni lehet az egyes nemzetiségek, felekezetek demográfiai jellemzőire, migrációs hajlamára, nemzeti identitásának erősségére, és ezek által az etnikai szerkezet jövőbeni alakulására. Azonban pusztán a kapott adatsor alapján nem ismerhetjük meg a múlt fontos – a népesedésre ható – történéseit, ilyen információkhoz a helyiek visszaemlékezése révén juthatunk.

A településekről rendelkezésre álló statisztikai adatokat általában a népszámlálásoknak köszönhetjük. Azonban ezek az adatok nem mindig elégségesek és pontosak. Például a népszámlálások nemzetiségre vonatkozó kérdéseinél a válasz tulajdonképpen egyfajta hűségnyilatkozat az államhoz. A terepkutatások nagy előnye, hogy ezektől a torzításoktól mentes, saját adatbázist tudunk kialakítani, így ellenőrizhetjük a censusok adatait. A saját adatbázis kialakítása pedig a későbbiekben lehet fontos, a kutatás 20-30 évvel későbbi esetleges megismétléshez.

A települési kutatásokból fontos információkat nyerhetünk az etnikai folyamatok értelmezéséhez. Az ott élő emberek emlékezetének határáig (kb. 100 év) fel tudjuk deríteni a külső tényezők hatását az etnikai szerkezetre (pl. volt-e kitelepítés, deportálás, telepeskolóniák létrejötte a falu területén, etnikai és vallási csoportok ki- és beáramlása). A helyiek megkérdezésével egyéb fontos jellegzetességeket is megtudhatunk (pl. óvodák és iskolák nyitása illetve bezárása, a vegyes házasságok számának emelkedése vagy csökkenése), amik befolyásolhatják a település etnikai képének alakulását.

Célunk lehet az egyértelmű etnikai identitással nem rendelkező népesség számának megismerése. Az ilyen többes kötődéssel rendelkező népességet ki lehet mutatni az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák, illetve a saját kutatási eredmények és a népszámlálási eredmények összehasonlításával (pl. magyar anyanyelvű szlovákok vagy magyar kulturális kötődésű szlovákok). Esetenként a vallási adatsorok is segíthetnek (pl. görög katolikus magyarok, református románok). Ha magas az ilyen többes kötődésű egyének száma, abból az adott csoport nyelvváltására, erősödő asszimilációra, esetleg az etnikai szerkezet változására lehet következtetni.

A földrajzi szemléletű települési etnikai kutatások végső célja az egyes etnikumok (felekezetek) térbeli elhelyezkedésének vizsgálata, az esetleges szegregált nemzetiségi helyzet bemutatása, települési etnikai (vallási) térkép készítése. Az így elkészített térképek (ha pl.

hátszám szerint kerülnek ábrázolásra az adatok) nemzetiségi kataszterterképek, melyek válaszolnak a „hol?” és a „van-e térbeli szegregáció?” kérdésekre, ugyanakkor hiányosságuk, hogy a nemzetiségek laksűrűségét, a házak népességszámát nem mutatják meg (Keményfi R. 2004. 190-191).

Kutatásaim folyamán három hipotézist állítottam fel. A térszerkezetet illetően azt vártam, hogy: 1. A román tömb homogenizálódik; a román és magyar etnikai tömb közötti vegyes tömb összeszűkül és a magyar-román etnikai/nyelvhatár stabilizálódik; a magyar tömb – a városokat leszámítva – homogenizálódik. Vagy: 2. A román tömb homogenizálódik; a vegyes tömb nyugatra tolódik; a magyar tömb pár periférikus falut leszámítva Magyarországra szorul vissza. A települési kutatásokkal kapcsolatban azt feltételeztem, hogy az esetleges korábbi lakóhelyi szegregáció feloldódik, csak a cigányság elkülönülése/elkülönítése lesz megfigyelhető.

I.2. Szakirodalmi előzmények

Az egyes etnikumok térbeli elterjedésének vizsgálata, térképezése egyidős a modern nemzetfogalom kialakulásával, a nemzeti ébredéssel, amely Köztes-Európában a XIX. század elejéig nyúlik vissza. Az elmúlt kétszáz évben a vizsgált területről viszonylag nagyszámú publikáció látott napvilágot, melynek oka a nagyfokú etnikai-vallási kevertségben keresendő.

A kutatás alapvetően az etnikai földrajz eszközkészletével valósult meg. Eme – Magyarországon az 1980-as években újjáéledő – részdiszciplína tudománytörténeti, módszertani áttekintése mezo- és makroregionális szinten már megvalósult (Kocsis K. 1996a; Kocsis, K. – Tátrai, P. 2006; Tátrai P. 2007a), míg mikro- (azaz települési) szinten ugyanezt Keményfi Róbert (1996, 2004), illetve Tátrai Patrik (2006) végezte el. Az etnikai földrajz általam is használt alapfogalmainak definiálására Farkas György (2002. 12-24) vállalkozott.

A kutatás előzményének tekinthető az etnikai földrajz mindhárom ága. Közülük az első, időben legkorábban megjelent módszer a főként országokat és nagyrégiókat vizsgáló általános elemző módszer, mely elsősorban Kocsis Károly nevéhez kapcsolódik. Jelen dolgozatban leginkább Erdélyhez (is) köthető tanulmányait hasznosítottuk (pl. Kocsis K. 1997; Kocsis K. et al. 2006). A mikro- és mezoszint kutatásának összekapcsolása, a néprajzi módszerkészlet bevonása először Keményfi Róbert munkáiban tűnik fel, számomra mindenképpen ez az irány volt meghatározó (Keményfi R. 1998; 2004). A települési kutatások módszertanához Hoóz István neve is megemlíthető (Hoóz I. 1985). Szintén előzménynek tekinthetők a Nyitrai járásban végzett települési kutatásaim (Tátrai P. 2003). Lényeges a regionális földrajz

eszközeit adaptáló Farkas György és Bottlik Zsolt szerepe, az ő vizsgálataik, vizsgálati módszereik jelentős része alkalmazható volt Szatmár vármegyére is (Farkas Gy. 2000; 2002; Bottlik Zs. 2001).

A vizsgált területre vonatkozó szakirodalom gyökerei a 18-19. századi monográfiáig, helységnévtárakig nyúlnak vissza (Bél M. 1982; Vályi A 1796-99; Szirmay A. 1809-10; Fényes E. 1838-39). E művekből leginkább az adott pillanat települési szintű etnikai állapotára következtethetünk, folyamatokat nem vázolnak. A területtel foglalkozó legfontosabb irodalom a két világháború között, a trianoni békediktátum hatására megszorított történeti munkák közül került ki, ez pedig Maksai Ferencnek a középkori Szatmár vármegye benépesülését, etnikai folyamatait vizsgáló műve (Maksai F. 1940). Napjainkban a szatmári vidék leginkább helytörténészek (pl. Bura L. et al. 2005), történészek (Kávássy S. 1979; 1993), néprajzosok (Páll I. 1984; 1986) munkáiban jelenik meg, illetve a jelenlegi közigazgatási egységeket feldolgozó földrajzos tanulmányokban bukkan fel (pl. Nagy E. 2006; Süli-Zakar I. 1974).

A magyar kutatókon kívül jelentős érdeklődés övezte a szatmári sváb kisebbség helyzetét, ők elsősorban a két világháború közti időszakban kerültek a német kutatók fókuszába (pl. Pfeiffer, S. 1941; Staubinger, J. 1927; Thomé, M. L. 1939; Wieser, S. 1929/30). Ezen munkák fő célja a korábbi és az aktuális magyarosítás bemutatása, a sváb öntudat megerősítése, így hamar egy platformra kerültek a román szerzőkkel.

A német kisebbségről mégis (először) magyar nyelven született a legfontosabb munka, mégpedig a sváb származású Vonház István tollából, aki a szatmári svábok betelepődését dolgozta fel rendkívüli részletességgel (Vonház I. 1931). A 2. világháború utáni első vonatkozó publikáció is német kutatók nevéhez fűződik (Schmied S. 1962; Flesch, F. 1984).

A magyarországihoz hasonlóan a két világháború közti időszakban erősödött fel a románok tudományos tevékenysége is, kutatásaik célja a terület jogos birtoklását hivatott alátámasztani. Önállóan Szatmár megyével nem foglalkoztak, elsősorban az új nyugati határuk természet- és társadalomföldrajzilag is egyaránt „tökéletes” voltát, valamint a terület közigazgatási harmóniáját akarták igazolni (Manciulea, Ş. 1935, 1940; Meruţiu, V. 1929).

A települési etnikai kutatások kezdetben német településföldrajzi és néprajzi munkákban jelentek meg a XIX. század végén. A német kutatók már viszonylag hamar tudományos érdeklődést mutattak a kelet-közép-európai, így a kárpát-medencei német nyelvcsoportok (szászok, svábok) iránt is (Meitzen, A. 1897). Az első magyar művekre sem kellett sokáig várni (Györffy I. 1913; Milleker R. 1935; Fodor F. 1943). Érdekesség, hogy ezen kezdeti művekből kettő is a Fekete-Körös völgyének magyarságával foglalkozik, de ezek elsősorban

településföldrajzi munkák. Ebben az időszakban még középvárosokról (pl. Versec, Ruma) is készültek részletes nemzetiségi térképek (Milleker R. 1935; Haller, H. 1940). Ez ma már megvalósíthatatlan lenne a nagy lakosság szám miatt. A második világháború után mind Magyarországon, mind Közép-Európában visszaszorultak az etnikai kutatások. A háború utáni első települési etnikai kutatások ismét csak német szerzőktől (Sick, W-D. 1968; Schenk, A. – Weber-Kellermann, I. 1973) jelentek meg a 60-as években. Magyarországon – bár az etnikai földrajzi kutatások már az 1980-as években feléledtek – a földrajzi szemléletű települési etnikai vizsgálatok csak a rendszerváltás után jelentek meg ismét (Cséfalvay Z. – Kocsis K. 1991; Keményfi R. 1994; Aubert A. 1994).

I.3. Kutatási módszerek, adatbázis

I.3.1. Mezoszint

Dolgozatomban a mezoszint alatt egyrészt értem a történeti Szatmárt, illetve annak nagyobb egységei is mezotérként definiálhatók. A térszerkezet feltárására, megragadására nem volt elégséges pusztán a történeti elemzés, és az egyes időpontokban elkészített etnikai térképek, lévén a központi területeken a nemzetiségek nagyfokú keveredése miatt egy mozaikos térszerkezet jött létre. Az etnikai térszerkezet átláthatóvá tétele érdekében a regionális földrajz eszköztárából vettem át elemeket, amelyek segítségével megpróbáltam sematizálni, egyszerűsíteni a kibontakozó képet.

A matematikai-statisztikai módszerek közül kiváló eredményeket hozott a szomszédságelemzés és a súlypontelemzés. Ezen módszerek részletes leírását nem tekintettem jelen dolgozat feladatának, mivel korábban ezt már megtették (Bottlik Zs. 2001; Farkas Gy. 2002), így én csak saját területemen vizsgáltam alkalmazhatóságukat.

A *III. fejezetben* több, korábban még nem, vagy csak részben alkalmazott módszert is kipróbáltam. Újdonságnak számít a nyelvismeret alapján meghatározott nyelvhatár. Eddig csak a makroszinten hasznosították az anyanyelvi és nemzetiségi bevallások különbözetének elemzését (pl. Kocsis K. 2003; Varga E. Á. 2002), mellyel jelen munka behatóan foglalkozik. Ehhez szorosan kapcsolódik a választási adatok hasznosíthatósága, összevetése a népszámlálás eredményeivel, melyre eddig kevés kísérlet történt települési részletességgel (pl. Tátrai P. 2007b).

Természetesen a módszerek nagy részénél alapvető akadály lehet az adathiány, így Szatmár vármegye területét tekintve problémás volt a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához

került Nagypalád, illetve a 2002-es román népszámlálásnál az anyanyelvi adatok megszerzése. Utóbbi a mai Máramaros megyei településekre csak részben, a mai bihari Érkörtvélyesre egyáltalán nem sikerült. Itt kell megemlítenem a települések számának folytonos változását,¹ ami befolyásolta az etnikai szerkezet összevetését a különböző időpontokra. Mivel területünkön összességében a települések aprózódása, telepesfalvak létrehozása megnövelte a helységek számát, ezért a jelenlegi állapotot adathiány miatt nem lehet visszaszámítani a múltra. Ennek következtében a vizsgálat még a népszámlálások időszakában (1869-2002) sem egy egységes, állandó településhálózatra történt, hanem mindig az aktuális állapotot tekintetem az alapnak. Meggyőződésem szerint ez nem nehezíti túlzott mértékben az összehasonlíthatóságot, ellenben mindig a valóságot közli, sőt néha még meg is könnyíti a folyamatok áttekintését (pl. telepesfalvak létrejötte).

I.3.2. Mikroszint

Saját terepkutatás elvégzéséhez a leginkább alkalmazott módszer az ún. társadalmi minősítés.² A módszert Magyarországon először az 1980-as népszámláláshoz kapcsolva alkalmazták Baranya megyében. Lényege, hogy a helyi viszonyokat és a lakosságot jól ismerő informátorok etnikai minősítése alapján állítják össze az adott település nemzetiségi adatait (Hoóz I. 1985). A minősítés kritériumai általában az anyanyelv, a származás és a vallás, de egyéb tényezők is szerepet játszhatnak (vegyes házasság, iskolaválasztás). A Baranya megyei kutatásban a minősítés alapja a család volt és nem az egyén. A vizsgálatban három kategóriát hoztak létre: nemzetiségi család, nemzetiségi kultúrához kötődő család, nem nemzetiségi család. Az eredményként kapott két szám az adott nemzetiséghez tartozók minimális és maximális számát adta meg.

Hasonló kutatást végzett Keményfi Róbert a történeti Gömör és Kishont vármegye szlovákiai részén (Keményfi R. 1998). Ő is az adott települést jól ismerő személyek segítségével végezte vizsgálatait. A nemzeti hovatartozást szintén a társadalmi minősítés (vagy objektív becslés) módszerével állapította meg, de Hoózzal ellentétben az egyének szintjén.³

Itt kell megemlíteni a cigányok felmérésével kapcsolatos problémákat, nevezetesen azt, hogy kit tekintünk cigánynak. Jelen kutatási módszernél alkalmazható Kemény István definíciója: „Cigány az, akit a nem cigány környezete – különböző ismérvek (pl. életmód,

¹ Részletesen ld. I.4.1. fejezet.

² Pl. Hoóz I. 1985; Keményfi R. 1994, 1998; Tátrai P. 2003.

³ A módszer hátránya, hogy csak kis települések (max. 2000 főig) tanulmányozására alkalmas.

antropológiai jelleg) és az együttélés tapasztalatai alapján – cigánynak tart.” (Kemény I. 1974. 63.)⁴ Természetesen ezzel a cigánymeghatározással nem mindenki ért egyet. Vannak olyan vélemények is, mely szerint Kemény megközelítése nem jó, mert így számtalan egyén mental map-jét kapjuk csak meg (Ladányi J. – Szelényi I. 1997. 3). Vizsgálatunknak nem célja a cigány identitás vizsgálata, mindössze a cigánynak tekinthető népesség térbeliségének vizsgálata. Ezért terepmunkáim folyamán elfogadtam az adatközlők minősítését, melyet főként az antropológiai jellegre és az életmódra alapoztak, ellentétben a többi nemzetiséggel, ahol elsősorban az anyanyelv, a vallás és a leszármazás ismerete alapján döntöttek.

A fentiek tükrében igen fontos az adatközlő személye is. Kutatásaim kezdetén szembesültem azzal, hogy az adatközlő nemzetisége néha befolyásolhatja a minősítést (általában a bizonytalan vagy kettős identitásúak saját nemzetéhez sorolásában). Az ilyen minősítési problémák nagyrészt kiküszöbölhetők, ha több személy is jelen van az interjú készítése során.⁵ A legegyszerűbb, leggyorsabb és legpontosabb felmérés a polgármesteri hivatal munkatársaival végezhető (napi kapcsolatban állnak a népességgel,⁶ a népességnylvántartó alapján pontosan, házsám szerint ismertetik a kívánt információkat, ráadásul a hivatalban a legtöbbször megfelelő térképhez is hozzá lehet jutni), ha szerencsésen találunk ott kapcsolatot.

A terepkutatás mellett kiemelkedő fontosságú a statisztikai adatok elemzése is. Jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, ha összehasonlítjuk például a népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi adatait. Az eltéréseket általában a kettős vagy többes identitású népesség okozza, akik a népszámlálásokkor többnyire az államalkotó nemzetiség számát gyarapítják. Nagy tömegben ilyen bizonytalan identitású népesség helyi sajátosságok hatására alakul ki, a történeti Magyarország területén például a Léva – Érsekújvár – Verebély háromszögben vagy Kassa környékén (Kocsis K. 1998a. 125-126), míg napjainkban kiváló példa erre a Nyitrai járás néhány községe, Tótygyarmat környéke a Nagykürtösi járásban, vagy a Kassától délnyugatra elhelyezkedő települések (vö. Kocsis K. et al. 2006. 50; Tátrai P. 2007b. 311-312). Az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás különbözetéből bizonyos etnikai folyamatokra is következtethetünk. A szomszédos országok többségében jelenleg a magyar anyanyelvűek száma jelentősen meghaladja a magyar nemzetiségűekét. Azokon a területeken, ahol ez fordítva igaz, a magyarság szórványban él, tehát egy csökkenő, fogyó közösség tárul elénk.

⁴ Saját tapasztalataim szerint az adatközlőknél fontos tényező még a leszármazás ismerete is.

⁵ Több adatsor elkészítése különböző adatközlőkkel általában nehezen kivitelezhető egyrészt a jelentős idő- és pénzráfordítás, másrészt a potenciális adatközlők alacsony száma miatt.

⁶ Ez leginkább a cigányok számának ismerete miatt jelent előnyt.

Ha az identitás, a közösség erősségét szeretnénk mérni, érdemes összehasonlítani a nemzetiségi statisztikákat a választási eredményekkel.⁷ Utóbbi persze erős függvénye az aktuális politikai helyzetnek, illetve nagyban függ a választási részvételtől. A kiválasztott falvakon túl nem hagyhattam figyelmen kívül a térség vegyes etnikumú városait sem. Belső etnikai tagoltságukat éppen a választási eredmények segítségével választókörzeti szinten próbáltam felvázolni. A módszer hátránya, hogy a választási részvétel ingadozása, illetve az egyes nemzetiségek különböző szavazási kedve miatt nehéz összehasonlítani az adatokat. Ugyanakkor a vizsgált területen nem tapasztaltam szélsőséges ingadozást egyik okból kifolyólag sem. A másik torzító tényező az, hogy a magyar lakosság korösszetétele a románhoz viszonyítva öregebb, így a szavazásra jogosultak közt magasabb az arányuk, mint az össznépességben belül. Összességében azonban ez sem jelent olyan eltérést, ami miatt a módszer használhatatlan lenne.

Az etnikai adatokat érdemes összevetni a vallási adatokkal is. Olyan csoportokat lehet így kiszűrni, amelyek ma már esetleg asszimilálódtak, de korábban vallásuk, nyelvük alapján egyértelműen elkülöníthetők voltak (pl. moldvai csángók). Mivel egy népcsoportnál a vallás állandóbb, mint a nyelv, sajátos folyamatokat figyelhetünk így meg. Sőt, a vallás maga az identitás hordozója is lehet. Ha már a statisztikai adatokat feldolgoztuk, azokat érdemes összehasonlítani a terepkutatáson szerzett adatokkal. Ennek fő nyeresége, hogy megtudhatjuk az adott településen élő cigányok valódi számát, kiszűrhetjük a kettős vagy többes kötődésűeket, illetve egyes asszimiláló népcsoportok aktuális állapotát (pl. szatmári svábok). Az imént vázoltak a jelenlegi etnikai térszerkezet vizsgálatához nélkülözhetetlenek, de a komplex elemzéshez fontos a történeti összehasonlítás is.

Szatmári terepkutatásom során sajnos nem álltak rendelkezésre előzőleg végrehajtott települési etnikai kutatások, leszámítva Gencs és Ökörítőfülpös etnikai vonatkozásokat is tartalmazó szociológiai felmérését (Letenyei L. 1993). Így saját korábbi tapasztalataimra támaszkodva (Tátrai P. 2003) állítottam össze a vizsgálandó kérdésköröket. Ezek hátszámoként (illetve önálló háztartásonként) a következők voltak:

- Összlétszám: a háztartásban élő lakosok, akik közé nem számítottam be a huzamosabban távol tartózkodókat.
- Etnikum: a háztartásban élők etnikai besorolása egyenként.

⁷ A Kárpát-medence több országában a nemzetiség szerepel(t) a személyi igazolványban, azonban egy parlamenti választás – titkossága miatt – nyugodtabban szavazhatnak az emberek, nyugodtabban vállalhatják magyarságukat.

- Nyelvhasználat: az a nyelv, melyen az adott személy a legjobban, legszívesebben, legtöbbet beszél.⁸
- Nyelvismeret: a beszélt nyelvek (csak azok a nyelvek, amelyek a falu etnikai összetétele szempontjából lényegesek).
- Iskolaválasztás: az általános vagy középiskolába járó gyerekek iskolaválasztása az iskola/tagozat nyelve szerint.
- Vallás: A háztartásban élők felekezeti besorolása egyenként.
- Házasság: a felekezeti vagy etnikai vegyes házasságok száma háztartásonként.

1.3.3. Adatbázis, térképek

A történeti elemzés 1869 előtt nem népszámlálásokon, hanem különböző összeírásokon, egyéb közvetett információkon (pl. nyelvészeti, helytörténeti adatok) alapul. Ezekben az időpontokban minden a vizsgált területre vonatkozó etnikai-felekezeti információ becslés, mivel a vizsgált terület közigazgatási egysége csak később valósult meg.

A népszámlálások hasznosítása, összevetése szintén problémás. 1880-1910 között a magyar népszámlálások csak az anyanyelvre kérdeztek rá. Ez, bár a hagyományos nemzeti kisebbségek lélekszámát kimutatta, nem közöl érdemi információkat a cigány és a zsidó lakosságot illetően. Szatmár vármegye három országra tagolódását (1919) követően három különböző ország népszámlálási eredményeiből tevődött össze a kép: ebben az időszakban csak az 1930-as népszámlálásokat vizsgáltam, lévén az 1920-as román népösszeírás hemzsegett az utólagos javításoktól, és a felekezeti törésvonalakat lényegében etnikai határokká változtatta. Az 1930-as népszámlálás, bár akadtak visszasságok, de eredményei hasznosíthatók (vö. Varga E. Á. 1992. 57-58). Főként anyanyelvi adatai, hiszen a magyarországi részeken csak anyanyelvi adatok állnak rendelkezésre.⁹ A román népszámlálás nemzetiségi felmérése helyenként igen furcsa eredményt hozott, így – akárcsak az 1941-es magyar népszámlálás vitatható nemzetiségi adatainál – használatától eltekintettünk. 1941-ben a vizsgált terület egésze Magyarországhoz tartozott, talán a legrészletesebb adatokat közlő cenzust tartották ekkor, melyek közül az anyanyelvi és a nyelvismereti adatokat vizsgáltam.

⁸ Természetesen a lehetőségek nagyban behatárolják a nyelvhasználatot. A kutatásban a népesség nyelvhasználatát alapvetően két csoportba sorolom: a döntően valamelyik nyelvet beszélők, illetve teljesen vegyes nyelvhasználatúak. Utóbbiakat nevezhetjük bilingviseknek is.

⁹ Ennek ellenére a két népszámlálás módszertani szempontból nem egészen kompatibilis. Fő oka, hogy az utódállamok a magyarság számának csökkentésére létrehozták a cigány és a zsidó etnikai kategóriákat, melyeknek megfelelő anyanyelvi kategóriái (jiddis) is voltak (Varga E. Á. 1992. 39).

Az igazi eltérések a 2. világháború után kezdődtek. Ebből az időszakból a Szovjetunióhoz tartozó Nagypalád adatai elérhetetlenek, Románia és Magyarország pedig más időpontban tartott népszámlálásokat. Mivel az 1956-os román census anyanyelvi/nemzetiségi eredményei települési részletességgel nem hozzáférhetők, ezért ekkor nem lehet rekonstruálni a vizsgált területet. Emiatt a következőképpen párosítottam a magyar (m) és a román (r) népszámlálásokat: 1960m-1966r, 1977r-1980m, 1990m-1992r, 2001m-2002r. Közülük az első időpontban még az anyanyelv volt a közös pont, utána azonban már az összes időpontban a nemzetiségi bevallás képezte a közös alapot. Ezen censusok közül „kiemelkedik” az 1977-es román népszámlálás, mely gyakorlatilag használhatatlan. Újításai közé tartozott, hogy aki eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallott be (amelyek közül az egyik román volt), azt románként regisztrálták. Ráadásul az eredményt nem anyanyelv vagy nemzetiség szerint, hanem a kettő keverékeként tették közzé (Varga E. Á. 1992. 76-80). A rendszerváltás után a magyar népszámlálások továbbra is rákérdeztek az anyanyelvre és a nemzetiségre, sőt 2001-ben ez kiegészült a családi, baráti körben használt nyelv és a kulturális kötődés kategóriákkal. Romániában szintén rákérdeztek mindkét ismervre, de csak a nemzetiségi adatokhoz lehet települési bontásban hozzáférni.

A dolgozatban alapvetően két típusú térkép szerepel: a vármegyei etnikai és felekezeti térképek, illetve a települési térképek. Előbbihez az alapot egy 1910-ben publikált 1:144000-es méretarányú térkép szolgáltatta (Szatmár vármegye..., 1910). A térképek ArcView programmal készültek. A dolgozatban a népszámlálásokat megelőző időszakra felületi színezéses térképek szerepelnek, melyek a becsléseink szerinti abszolút vagy relatív többség alapján készültek, a lakatlan területek lehatárolásával. A 18. század előtt a települések határa nem volt stabil, így a településhatárok ezeken a térképeken inkább csak az azonosíthatóságot szolgálják. A népszámlálások kezdetétől a pontos adatok birtokában lehetőség nyílt arra, hogy a felületi színezést kördiagramos ábrázolási módszerrel kombináljuk.

A CorelDraw programmal készült települési térképekhez a mintát Keményfi Róbert (1998) munkája adta. Azonban nem követtem jelkulesrendszerét, mely véleményem szerint kicsit zavarta térképeinek áttekinthetőségét. A jelek helyett a színezést választottam. A térképek méretaránya eltérő, aszerint, hogy milyen alaptérképhez volt hozzáférés, illetve a település nagysága szerint is. A térképre a helyben gyűjtött adatokat vittem fel háztartásonként. Mindig a ház alapterületét színeztem be, mely nagysága nem valós, minden háznál ugyanakkora. A módszer hátránya, hogy egy idős ember egyedül ugyanakkora színfoltot jelent, mint egy nyolc tagú család, de a hangsúlyt a térbeli elkülönülés érzékeltetésére fektettem. A vegyes háztartásokat sraffozva jelöltem. A vegyes háztartások

jelölésének legnagyobb problémája, hogy egy vegyes házaspár egy háztartásban ugyanúgy jelenik meg a térképen, mint például 7 román és 1 magyar egy háztartásban.

I.4. A vizsgált terület bemutatása

I.4.1. Közigazgatási történet

Szatmár vármegye az ország korai időszakban keletkezett vármegyéinek egyike, alapjait még Szent István rakta le. Kiterjedése a 11. században még csak a gyepúhatáron belüli, lakott részeket ölelte fel, de a gyepük keletre tolódásával, a ritkán lakott térségek benépesülésével a megye területe is fokozatosan terjedt ki keleti irányban. A 13. században nem tartozott még Szatmár megyéhez Erdőd környéke és a Bükk-hegység, mely külön erdőispánságot alkotott (ld. Maksai F. 1940. 24-25), a szatmári Tiszahát és a Paládság, valamint a Felsőbányától keletre, illetve Fentős-erdőtől délre fekvő területek (a Kővár-vidék déli része) sem (Kávássy S. 1993. 162-163).

A 15. századra a korábbiakhoz képest megszilárdult a vármegye-hálózat, benne megyénk területe és intézményrendszere is. A 15. században meginduló pusztásodás ellenére a vármegyében a települések száma 350 körül mozgott. A század végén területünkön 4 város, 9 mezőváros és 5 jelentősebb vár leledzett¹⁰ (Engel P. 2001). A török hódítás kezdetekor a vármegye négy járásra oszlott (krasznaközi, nagybányai, nyíri, szamosközi), és ez a beosztás fennmaradt egészen 1850-ig. A 16-17. század háborús időszakában a vármegye sűrűn gazdát cserélt, a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség uralma többször váltotta egymást (Fábián L. 1997. 29). A szatmári települések száma a háborús korszak végére 235-re csökkent. A középkor folyamán egészen a 19. századig Szatmár vármegyének több exklávéja volt, ugyanakkor területén belül több települést más vármegye birtokolt. Ezen ex- és enklávék a nyugati (Szabolcs, Bereg) és a déli (Közép-Szolnok, Kővár-vidék) határszakaszon voltak fellelhetők. A középkor végéig a vármegyétől független volt Nagybánya és környéke, így a vármegye legkeletibb részei exklávét képeztek (Gyalay M. 1997. 69, 128). Vélhetőleg a 13. század második felétől nem tartozott Szatmár fennhatósága alá a Kővár-vidék északi része sem (Szentgyörgyi M. 1972. 16-19; Puşcaş, A. 2002. 60), amely a későbbiekben hol önálló kerület volt,¹¹ hol Közép-Szolnok vármegye részét képezte. Önálló törvényhatósági joggal rendelkeztek a királyi városok is, Szatmár és Németi 1271-ben, illetve 1230-ban kapott

¹⁰ Városok: Nagybánya (királyi bányaváros), Felsőbánya (bányaváros), Szatmár és Németi (királyi városok).
Mezővárosok: Fehérgyarmat, Jánk, Csenger, Nagykároly, Nagymajtény, Királydaróc, Krasznabétek, Aranyosmeggyes és Szinérváralja. Várak: Nagyecsed, Erdőd, Szatmár, Szinér és Kővár.

¹¹ „Kővár már a XIV. században, zászlós uri szabad kerületté vált volt.” (De Gerando A. 1875. 370.)

kiváltságlevelet (Karácsonyi J. 1925. 217), míg Nagybánya és Felsőbánya a 14. századtól szabad királyi bányaváros volt (Wenzel G. 1880. 109-110). A bányavárosok közül Kapnikbánya hovatarozása váltakozó volt, de a 19. század második feléig inkább Erdélyhez számították.¹² A 18. század folyamán a települések száma 233-ról 264-re emelkedett.

1. táblázat: A vizsgált terület településszáma és városodottsága¹³ a népszámlálások időpontjában

év	önálló települések	város	falu	városlakók száma	városlakók aránya	a városlakók aránya a 2002-es városhálózatra visszavetítve
1869	308			46190	14,9	22,1
1880	307	4	303	46621	15,9	23,3
1890	307	4	303	48865	15,0	22,6
1900	306	4	302	58030	15,8	23,6
1910	308	4	304	68269	17,2	24,9
1920	305	4	301	69458	17,8	25,4
1930	307	4	303	85568	19,2	27,7
1941	294	4	290	93552	19,6	28,0
1960-66	352	5	347	166463	28,3	35,6
1977-80	344	8	336	277287	42,4	45,5
1990-92	344	10	334	377299	53,9	54,9
2001-02	344	11	333	348732	52,6	52,6

Források: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1920, 1930, 1941, 1960, 1980, 1990, 2001: magyar népszámlálások adatai; 1920, 1930, 1966, 1977, 1992, 2002: román népszámlálások adatai

A 19. század a közigazgatási egyszerűsítések időszaka lett. Szatmár vármegye enklávéit kicserélte Szabolcs, Bereg, Közép-Szolnok megyékkel és Kővár-vidékkel. A vármegye székhelye a Károlyi grófok uradalmi központja, Nagykároly lett (Takács P. 1993. 246-253). 1850 és 1860 között új, abszolutisztikus igazgatási rendszert vezettek be, melynek során a 7 járásra tagolt Szatmár vármegye a Nagyváradi kerülethez került, a területén elhelyezkedő 3 szabad királyi város pedig elvesztette önálló igazgatási jogát (Fábián L. et al, 2000. 44). 1860-ban átmenetileg visszaállt a régi rend, hogy aztán az 1870/71-es közigazgatási reform hozományaként ismét megváltozzon. Ekkor a megye területén 9 járást és 3 szabad királyi várost találunk. 1876-ban a megyébe olvasztották a Kővár-vidék Nagysomkúti és Nagynyíresi járását, illetve Nagybánya és Felsőbánya elveszítette önálló törvényhatósági jogát, így létrejött az a 6104 km²-en elterülő, 9 járásra (Csengeri, Erdődi, Fehérgyarmati, Mátészalkai, Nagybanyai, Nagykárolyi, Nagysomkúti, Szatmári, Szinérváraljai) tagolt közigazgatási egység és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú város (Gyalay M. 1997. 128; Fábián L. et al, 2000. 46-49), mely jelen dolgozat vizsgálati területét képezi. A 20. század elejére a járasok száma 10-re növekedett, Felsőbánya, Nagybánya és Nagykároly pedig rendezett tanácsú városi címet kapott. A századfordulón a vármegyében 306 település volt (*1. táblázat*).

¹² Szatmár és Kővár-vidék határa ugyanis a Kapnik patak völgyében húzódott.

¹³ Az 1869-es népszámlálás időpontjára a városlakók arányát – a torzítások elkerülése végett – az 1876-os közigazgatási reform szerinti állapotra adtuk meg. Nem számoltuk a városlakók közé a romániai municípium, város kategóriákban a városhoz tartozó falvak népességét.

Szatmár vármegye történeti egysége először 1919-ben szűnt meg. A Magyarországon maradt területekből 1923-ban jött létre Szatmár, Ugocsa és Bereg k.e.e. vármegye Mátészalka székhellyel. Romániához került a megye kb. 2/3-a, mely továbbra is a Szatmár (Satu-Mare) nevet viselte, de székhelye az ekkor már relatív román többségű Nagybánya lett. Ide tartozott az Ugocsa megyéből Romániának ítélt rész, ellenben a döntően magyar lakosságú Nagykárolyt és környékét, valamint Dobrát, Nántút és Rákosterebest Szilágyhoz csatolták (Meruțiu, V. 1929. 35-36). Nagypalád először Romániához, majd 1923-ban területcsere révén Csehszlovákiához került.

Az 1940-es második bécsi döntéstől a vizsgált terület egésze (ekkor 294 helység) ismét Magyarországhoz tartozott, és némi módosítással¹⁴ visszaállt az 1919 előtti közigazgatási állapot. A háború befejezése és a határok visszaállítása után a magyar oldalon létrejött Szatmár-Bereg vármegye (székhelye Mátészalka). 1950-ben aztán megalakult a mai napig is létező Szabolcs-Szatmár(-Bereg) megye. Jelenleg a vizsgált terület magyarországi részén 92 önálló település, ebből négy város (Csenger, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nagyecsed) található.

Romániában 1950-ben szovjet mintára a megyerendszer és a járások helyett tartományokat és körzeteket hoztak létre, Szatmár megye Nagybánya tartomány része lett (vö. Varga E. Á. 1999. 52). A ma is érvényes megyerendszer 1968 óta áll fenn. A vizsgált területet két megye (Szatmár és Máramaros) fedi le, illetve Érkörtvélyes Bihar megyéhez tartozik. A 2. világháború után a külterületek, telepesfalvak önállóvá válása miatt a román oldalon rendkívül megnövekedett a településállomány: az 1941-es 199-hez képest 1966-ban már 256 helység létezett.

A romániai közigazgatás alapszintű egységeit három kategóriába sorolják: municipium (megyei jogú város), oraș (város) és comună (kommuna, község). Ezen a szinten működnek a helyi önkormányzatok.¹⁵ Jelenleg a vizsgált terület romániai részének 251 településén 64 kommuna osztozik.¹⁶ A 2002 utáni várossá nyilvánításoknak köszönhetően Szatmár vármegye romániai részén 10 város van (Avasfelsőfalu, Erdőd, Felsőbánya, Kapnikbánya, Misztótmogyorós, Nagybánya, Nagykároly, Nagysomkút, Szatmárnémeti és Szinérváralja).

Összességében a vizsgált területet jelenleg három nagyobb közigazgatási egység öleli fel (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Szatmár megye, Máramaros megye), Érkörtvélyes Bihar megyébe, Nagypalád pedig Ukrajnához tartozik. A települések száma 344.

¹⁴ A Kápolnokmonostori járást Szatmárhoz csatolták, Dobra, Nántú és Rákosterebes Szilágynál maradt.

¹⁵ Ezek az alapszintű közigazgatási egységek általában több településből állnak, melyek között vannak ún. városhoz tartozó falvak (pl. a Szatmárnémetihez tartozó Szatmárzsadány). Ezek különálló települések, de közigazgatásilag a városhoz tartoznak (Benedek J. 2006. 84).

¹⁶ Romániában létezik a 0 lakónépességű település is, így a népszámlálási kötetekből nem tűnt el az 1970-es érvízben elpusztult és azóta újra nem népesült Kak és Etény.

1.4.2. Természetföldrajzi vázlat

„Szatmár vármegyének mindene van, a mi a természetért rajongó lelkületet a változatosság örömeivel tölti el; s a ki csak ezt az egy vármegyét ismerné is meg nagy Magyarországból, az körülbelül tiszta fogalmat alkothatna az egészről” (Bársony I. 190., IX).

Szatmár vármegye a Kárpát-medence északkeleti részén helyezkedik el. Természetföldrajzi szempontból két nagy egységre bontható: a nyugati síkságra (Nagyalföld) és a keleti domb- és hegyvidékre (Északkeleti-Kárpátok, Erdélyi középhegység). Ez a kettősség jelentős hatással bírt a társadalmi jellemzőkre: pl. a településszerkezetre, a közlekedési hálózatra, de az etnikai szerkezetre is. A vármegye nyugati részén elterülő síkvidék két nagyobb egységre osztható (Felső-Tisza-síkság és Nyírség), melyek között szintén jelentős településszerkezeti különbségeket találunk. A keleti hegyvidék¹⁷ peremszerűen övezi a vármegyét, a köztes területeket a megtelepedésre alkalmas folyóvölgyek és medencék foglalják el.

A domborzati akadályok ugyanakkor korántsem áthághatatlanok, hiszen a vizsgált terület keleti és nyugati felét számos folyó köti össze (Szamos, Kraszna, Túr, Lápos), melyek egyben a közlekedés legfőbb útvonalai is. Közülük a legfontosabb a Szamos, mely kelet-nyugati irányban gyakorlatilag kettészeli a megyét. A terület összes folyója a Tisza vízgyűjtőrendszerébe tartozik, mely északnyugaton egyben a vármegye határa is.

1.4.3. Társadalomföldrajzi vázlat

A vizsgált terület társadalmi-gazdasági helyzetét meghatározza, hogy két (három) ország periférikus részén helyezkedik el. A Magyarországhoz tartozó rész a központtól legtávolabbi, és gazdaságilag az ország egyik legelmaradottabb vidéke (Baranyi B. 2008). Ráadásul a szatmári részek nemcsak Budapeستől, hanem a megyeszékhelytől, Nyíregyházától is távol esnek. Valamivel kedvezőbb az országon belüli helyzete a romániai részeknek, bár nyugati fekvése ellenére mind a mai Szatmár, mind a mai Máramaros megyék fejlettségi szintje az országos átlag alatt van (Kurkó I. 2008. 598).

A vizsgált területet – különösen a magyarországi részt – tehát a trianoni határmeghúzás kétszeresen sújtotta: perifériára sodorta e térséget, illetve elvágta a központokat vonzáskörzetüktől (elsősorban Szatmárnémetit). A hátrányos helyzet kialakulásában szerepet

¹⁷ Hajdú-Moharos József és Hevesi Attila természeti tájbeosztása szerint ide tartozik a Vihorlát-Gutin hegyvidékről az Avas és a Gutin, illetve a Szilágysági-dombvidékről a Szilágysági Bükk, a Kővár-hegység és a Kővári-dombság (Hajdú-Moharos J. – Hevesi A. 2002).

játszott még az elaprózott településszerkezet (aprófalvas részek és városhiányos területek a Szamosközben és a Kővár-vidéken), illetve a magyarországi részen az is, hogy kimaradt az iparosítási hullámból.

A történeti Szatmár hagyományosan rurális térség volt. Napjainkra e kép némileg megváltozott – főleg Magyarországon. Utóbbiban, bár a mezőgazdaság még mindig felülreprezentált szerepet játszik az országos átlaghoz képest, a 21. századra a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya már 10% alá csökkent. Jelentős mértékben a mezőgazdaságra épül a térség ipara is, hiszen a legjelentősebb ipari ágazatok közül Szatmárban főleg az élelmiszeripar és a textilipar emelkedik ki (Baranyi B. 2008. 244). A foglalkoztatottak legnagyobb része a tercier szektorban dolgozik. A foglalkoztatási problémákról azonban sokat elárul, hogy a munkanélküliek aránya 2007-ben 20% körül mozgott, miközben az aktivitási ráta mindössze 47% volt (www.afsz.hu).

Az ágazati szerkezet Romániában eltérő képet mutat. A mezőgazdaság súlya lényegesen magasabb, mely egyrészt az ország alacsonyabb fejlettségével, másrészt a rendszerváltás utáni folyamatokkal (az ipari, tercier munkaerő-felesleg visszaáramlása az agrárszektorba) magyarázható. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya még 2004-ben is elérte a 40%-ot (Horváth Gy. 2006. 223). A másik lényeges különbség a kitermelő-ágazatok nagy részesedése, mely elsősorban a Nagybánya környéki bányászati tevékenységnek köszönhető. Azonban e tevékenység, melynek korábban az itteni városok jólétüket köszönhatték, a rendszerváltás után jelentősen visszaesett, a bányásztelepülések válságát okozva. Az ipari ágazatok közül fontos megemlíteni a bányászati- és fémfeldolgozó ipart (Nagybánya és környéke), míg a mai Szatmár megyében inkább az élelmiszer- és könnyűipar dominál. Az ipari dolgozók aránya az országos átlag, 25-26% körül mozog (Horváth Gy. 2006. 223, 284). A tercier ágazatok részesedése ugyanakkor jelentősen elmarad mind a régiós, mind az országos átlaghoz viszonyítva. Jelentősen eltérnek a magyarországi adatoktól a munkanélküliségi adatok is: Szatmár megyében mindössze 2%, Máramarosban pedig 5% körül volt a regisztrált munkanélküliek aránya (Horváth Gy. 2006. 147). Fontos azonban megjegyezni, hogy bár ezek az adatok nagyon jónak számítanak, ennek ellenére a munkanélküliség elől sokan kényszerből nyugdíjba mentek, továbbtanultak, külföldön vállaltak munkát vagy éppen visszatértek az agráriumba.

A vizsgált terület térszerkezeti sajátosságaihoz tartozik, hogy mind nyugati, magyarországi, mind keleti részei a hátrányos helyzetű térségek közé tartoznak. A Magyarországra eső kistérségek (Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai) ráadásul a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé tartoznak. Előbbi kettőt a „megyeközpont gyenge

vonzása, fejletlen infrastrukturális állapotok, nagy volumenű munkanélküliség, a roma népesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízveszély) jellemzi.” (Baranyi B. 2008. 424.) Romániában mindössze Nagybánya és környéke, azaz a Bányavidék számít hátrányos helyzetű övezetnek, ráadásul a Nagybányai-medence az erősen szennyezett régiók közé tartozik (Horváth Gy. 2006. 206-220). Összességében azonban Szatmár magyarországi oldala még mindig fejlettebbnek minősíthető – legalábbis az egy főre eső GDP alapján –, mint a Romániához tartozó részek.

A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy mennyire lehet a történeti Szatmárt ma is egységes régióként kezelni, vannak-e határon átívelő kapcsolatok, és azok milyenek? A kapcsolattartást meghatározza a határ átjárhatósága. Ez 1990 előtt szinte lehetetlen volt, a vizsgált területen egyetlen közúti határátkelő sem üzemelt. Napjainkra már két határátkelő működik a magyar-román határszakasz Szatmárra eső részén.

Vitathatatlan, hogy a határon átívelő kapcsolatok legfontosabbika az egyének közötti magyar-magyar kapcsolattartás (rokonság, barátok). Növekvő jelentőségű a bevásárló turizmus, illetve a szolgáltatások igénybevétele (Michalkó G. 2004). A fenti, kétoldalú kapcsolatokon kívül érdemes megemlíteni a munkavállalást, mely az utóbbi időkig inkább csak a román állampolgárok körében volt megfigyelhető. Egyre fontosabb a gazdasági jellegű együttműködés, befektetések, vegyes vállalatok formájában (Baranyi B. 2008. 426-438). Összességében azonban ezek mértéke nem túl jelentős, hiszen a két periféria számára fontosabb a belső, centrum irányába mutató kapcsolat, mint a perifériák közötti.

Az intézményes kapcsolatok is megjelentek térségünkben. A települési kapcsolatokon kívül (pl. testvérvárosok) a megyei önkormányzatok is kialakították partneri kapcsolataikat. Területünkön az Interregio a romániai Szatmárt, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét és Kárpátalját foglalja magába, eredményei eddig nem túl jelentősek. Fontos, sikeresebb kapcsolatok működnek egyéb területeken (árvízvédelem, oktatás, kultúra – Baranyi B. 2008. 438-458; Horváth Gy. 2006. 504-513).

II. Az etnikai szerkezet alakulása a középkortól napjainkig

II.1. A Mohács előtti időszak (1526-ig)

A honfoglalás időszakában a vizsgált terület őslakosságát a szlávok adták, akik döntően a sík és hegyvidékek találkozásánál éltek nem túl jelentős számban. A honfoglalást követően a magyarság Szatmár megye nyugati felét (kb. az Ecsedi-lápig) rögtön megszállta, és kialakította egy belső védelmi rendszert (gyepü), mely egyben a magyar megtelepedés határát is jelentette. A korai gyepü vonala északon a Krasznával párhuzamosan, attól nyugatra haladt és érte el az Ecsedi-lápot, majd Esztrónál délnyugatra fordulva az Érrel párhuzamosan a vizsgált terület határán futott (Maksai, F. 1940. 12-14). Ez a gyepü azonban már a 10. században megszűnt, és a védelmi vonal a Szamos völgyében keleti irányba mozdult el.

A 11-12. század fordulóján a megye nyugati fele már viszonylag sűrű településhálózattal rendelkezett, a síkvidék (a Túr-menti kiterjedt erdőségeket leszámítva) benépesült. Az egymással összefüggő állandó településekkel rendelkező terület keleti határa Szinérváralja környékére esett, tőle keletre a Szamos völgyében csak elszórt településeket (Romád, Tomány), határőrtelepeket, ideiglenes szállásokat találunk. Ettől függetlenül mivel a Szamos völgye jelentette az egyik útvonalat Erdély felé, ezért feltételezhető ritka népesség e fő közlekedési útvonal mentén (vö. Kniezsa I. 2000. 386). A megye hegyvidékein (Avas, Rozsály, Bükk, Gutin) ekkor még nem éltek emberek (Maksai F. 1940. 17).

1100 körül a vármegye etnikai arculatát a magyar és szláv települések határozták meg (*I. térkép*). Magyar többségű helységek sorakoztak az Ecsedi-láptól nyugatra, illetve a láp és a Szamos között. A Tisza-Szamos közén jelentős szláv népesség élt, de legalább ekkora súlyt képeztek a magyarok is. Szatmárnémetitől keletre a Szamos völgyét is vegyesen lakták magyarok és szlávok. Szláv telepek sorakoztak még a láptól délre a Kraszna mentén. Ugyanitt a német hospesek két helységet is kialakítottak (Majtényt és Gyöngyöt). A megye 12. századtól számított központjában, Szatmáron, és tőle északra, a hagyomány szerint a 11. század elején telepített Németiben is éltek németek. Rajtuk kívül újlatinok lakhattak Olaszin, besenyők Szamosdobon és Besenyőn. A megye keleti részében a helyzet biznytalanabb. Mivel állandó települések alig voltak, ezért az itt élők földrajzi lokalizációja nehézkes. Annyi bizonyos, hogy a Szamos balpartján többnyire magyarok (Kniezsa I. 2000. 386), míg a Lápos, Miszt és Zazár patakok torkolati vidékén szlávok éltek (Szentgyörgyi M. 1972. 12; Maksai F. 1940. 106). Bizonytalan az elhelyezkedése a török eredetű – de a 11. század végén már valószínűleg magyarul beszélő – kék-kend népcsoportnak, mely minden valószínűség szerint

határőrnépnek számított (Madzsar I. 1917. 283). A források a Kékes-erdő lakóinak mondják őket, így vélhetően a Lápos, Kékes és esetleg a Zazár patak felső folyása mentén kereshetjük őket, valószínűleg tehát nem az erdőben, hanem a hadi útnak is alkalmas folyóvölgyekben éltek (Pais D. 1921-25. 272-273; Maksai F. 1940. 13, 18, 103; Szentgyörgyi M. 1972. 14). Szintén bizonytalan a későbbi Kővár-vidék népi összetétele. Kniezsa István 11. századi lakosságát magyarnak feltételezi, míg Szentgyörgyi Mária megállapítja, hogy „északi, ill. északnyugati részének [azaz a Kővár-vidék vizsgált területre eső részének – T. P.] első helynévadói magyar nyelven beszéltek” (Kniezsa I. 2000. 386; és Szentgyörgyi M. 1972. 12). Feltételezésünk szerint a 11-12. század fordulóján a Szamos-Lápos közének lakossága rendkívül gyér lehetett, és valószínűleg magyar nyelven beszélt, de a terület nagy része még lakatlan volt.

A lakatlan területek birtokba vétele, benépesülése a következő századokban is folytatódott. A 13. századra a síkvidékek viszonylag nagy népsűrűségűek lettek, de a hegyvidékek még mindig lakatlanok maradtak (Maksai F. 1940. 19). A tatárjárás pusztításai ellenére a magyarság tovább terjeszkedett, és magába olvasztotta a síkság szláv lakosságának nagyobb részét. Jelentősebb szláv népesség ekkor már csak Szatmártól keletre a Szamos jobb partján, a Kraszna felső folyásánál, valamint a bányavidéken élt. Ezek a szláv telepek nemcsak az őshonos szlávok szállásai, hanem a belső és külső telepítések eredményei voltak. A 13. század végére lassan benépesültek a síkvidéki erdőségek (pl. Túr-mente) és a magyarság eljutott az Avasság kapujába is (Rózsapallag, Avasújváros, Kőszegremete; ld. Maksai F. 1940. 19-20).¹⁸ A tatárjárás után kezdődött meg a bányaművelés a vármegye keleti részében német bányászokkal. Nagybánya és Felsőbánya kialakulása tehát a 13. század második felére tehető, és 1329-ben már mindkettő szabad királyi város (Wenzel G. 1880; Oszóczki K. – Balogh B. 2006. 27-28). Később aztán ők telepítik a környező falvakat, valamint 1455-ben Kapnikbányát is. A tatárjárás másik hozadéka a 13. század második felében beinduló várépítési hullám, mely valószínűleg Kővár felépítésének időpontját is jelenti. Kelet-Magyarország és Erdély határán számtalan ilyen vár épült, a stratégiaiul fontos, de gazdaságilag kedvezőtlen hegyvidékeken. Ez annyit jelentett, hogy a vár kiszolgálására, fenntartására nem volt elégséges a hegyvidéktől távolabb, földművelésből, illetve síkvidéki állattartásból élő népesség, szükség volt egy a szűkösebb körülményekhez alkalmazkodó, környéken élő várnépre. Ez pedig ideális feltételt jelentett a nomád állattartó románság betelepüléséhez¹⁹ (Makkai L. 1944. 86-87).

¹⁸ A vármegye 13. század végi népessége 20 ezer fő körül lehetett (Kávássy S. 1993. 165).

¹⁹ Ehhez járult hozzá az 1348-49-es nagy pestisjárvány okozta demográfiai űr, melyet később részben a román lakosság töltött be (Makkai L. 1944. 103-104).

A vármegye területére az első román lakosok valószínűleg már a 13. század végén eljutottak, de bizonyíthatóan csak a 14. század első felében jelentek meg. Eme bizonytalanság leginkább a román lakosság nomád pásztorkodó életmódjával függ össze, hiszen mozgékonyaságuk miatt ekkor még nem alakítottak ki állandó településeket (Makkai L. 1944. 89-93). Területünkön az első állandó román település valószínűleg a kövár-vidéki Dánfalva volt, de hamar megjelentek a románság képviselői a Szamos mentén (Magasliget, Papbikó és Szamostelek környékén – Lukinich I. 1941). Az első állandó román telepek alapvetően nem a hegyvidéken, hanem inkább a hegylábi térségben jöttek létre, többnyire már meglévő magyar és szláv települések határában.²⁰ A magashegyi tájak benépesítésére (ahol már ők lesznek az egyedüli települők) csak a 15-16. században került sor (Makkai L. 1944. 103; Szentgyörgyi M. 1972. 15). Eme első román betelepülők – csakúgy, mint a későbbi kraszna-vidéki Gyöngy és Gilvács, valamint a nyugati síkvidékek szórványrománsága – déli irányból, elsősorban Bihar és Közép-Szolnok megyéből érkeztek.

Nagyobb mértékű román beköltözésre csak a 14. század második felétől került sor. 1365-ben a Drágfi-ősök híveikkel együtt Moldvából véglegesen Magyarországra költöztek. Ez kisebb népvándorlást indított el, melynek elsődleges célpontja Máramaros volt, de bőven érkeztek románok Ugocsába és Szatmárba is (Maksai F. 1940. 88). Ez a bevándorlási hullám népesítette be már az 1360-70-es években az Avasságot (a szintén pásztorkodó ruszin népcsoportokkal együtt), illetve a későbbi Drágfi-birtokok²¹ jelentős részét (ld. 2. térkép). Az Avasság településében jól elkülöníthetők a magyar eredetű, hosszanti, út- és patakmenti helységek, illetve a szórt típusú tisztán románok (esetleg ruszinok) által lakott hegyi települések (Maksai F. 1940. 86; Czirbusz G. 1900. 229-230; Jakabffy I. 1943. 8).²² A Bükk-hegység román települései valamivel később jöttek létre, az itteni falvak kialakulása a 14-15. század fordulójára tehető (Makkai L. 1942. 6). A Kövár-vidéken az avasihoz hasonló időben jelent meg nagyobb tömegű román helység. 1405-ben már 28 falu állt e területen (Szentgyörgyi M. 1972. 14; Csánki D. 1890. 548), melyből mindössze 4 számítható a magyar többségű települések közé.

A folytatódó román betelepülés hatására a 15-16. század fordulóján a megye délkeleti részén már egy jelentős románlakta térség jött létre. Ebben az időpontban a megye nyugati, magyarlakta sík felében már csak pár szláv szórvány maradt fenn (2. térkép). Teljesen

²⁰ A hozzátelepülést bizonyítja, hogy az 1400-ig előforduló mai helységek román nevének eredete Szatmár vármegyében a szláv Rózsapallag kivételével magyar, esetleg ismeretlen (Kniezsa I. 2001. 171).

²¹ A kövári uradalmat Nagy Lajos 1378-ban adományozza Drág és Balk román vajdáknak, míg az erdői uradalom 1394-ben került a Drágfi-család birtokába (Engel P. 2001; Szentgyörgyi M. 1972. 19).

²² Az első kategóriába tartozó Bikszád, Avasfelsőfalu és Avasújfalva azonban – Maksai Ferenc és Czirbusz Géza feltételezésével szemben – valószínűleg nem magyar alapítású, mert korábban szórt jellegű települések voltak, csak közbiztonsági okok miatt telepítették át a lakosságot a főútvonalak mellé 1800 körül (Jakabffy I. 1943. 8).

magyarrá vált Szatmár és Németi, megindult a magyarosodás folyamata a bányavárosokban. A román betelepülés áthatolt a Drágfi-birtokok határán, így a Szamos bal partján a magyarság folyamatosan visszaszorult Szamoskrassóig. Ehhez hasonló folyamatok játszódtak le a Kővárvidék északi részén, illetve Nagybánya környékén, ahol a románság szintén a magyarok rovására nyomult előre. Az Avasság ekkor még nem túl kiterjedt román foltja is a vegyes lakosságú települések irányába gyarapodott, és a későbbiekben a ruszinokat teljesen, a magyarokat pedig a Tálna és a Túr völgykapujáig szorította vissza (Rózsapallag és Vámfalú kivételével). 1500 körül kiterjedtebb lakatlan területet már csak az Ecsedi-láp, a Bükk és az északkeleti hegyvidék (Avas, Gutin, Rozsály hegységek) alkottak.

A 15. században beinduló pusztásodás ellenére a század végén Szatmár vármegye a nagy kiterjedésű, nagy népességszámú megyék közé tartozott. 1495-ben 6059 portát írtak össze területén, mellyel az ország közepes népsűrűségű megyéi tartozott (Dávid Z. 2001. 32). A megye nyugati, síkságra eső fele viszonylag sűrű településű, apró- és közepesfalvakkal jellemezhető területegység volt, mindössze a Szamosháton alakult ki a többenél sűrűbb településhálózat. A Szamos völgye Szatmárnémeti és a Lápos torkolata közt hasonló adottságokkal rendelkezett, ám a hegyvidékeken a helységek ritkábbak és kisebb népességszámúak voltak. A magyarok a vármegye lakosságának abszolút többségét alkották, arányuk vélhetően 75-85% körül mozgott (Mályusz E. é.n. 114). Ezt a településrajzot alakították át aztán élesen következő évszázadok háborúságai.

II.2. Mohácstól a kiegyezésig (1526-1867)

A török hódítás a 16. század közepén érte el a vármegye területét. 1570-től a megye nyugati peremének települései már a töröknek adóztak, de az 1590-es évekig csak szórványos pusztítás érte a vidéket (Fábián L. et al, 2000. 27; Bagossy B. 190.. 439-443). A 15 éves háború (1591-1606) rombolásai után a 17. század eleje ismét viszonylagos nyugalomban telt. A vizsgált területen a török harcok legsúlyosabb időszaka a 17. század második fele volt, mindazonáltal elmondható, hogy a jobbágyszökések majdnem ugyanolyan mértékben apasztották a megye lakosságát, mint a harci cselekmények (vö. Bagossy B. 190.. 454, 470-492).²³ A 16-18. század háborúi nemcsak a lakosság számát apasztották, átalakították a népesség nemzetiségi összetételét, valamint a településszerkezetet. A pusztítások fő vesztese a

²³ A 16-18. század eseményeit Páll István összegzi kiválóan: „A török háborúk csak igen kis mértékben érintették Szatmár megyét, azt is főként a rajta harci tevékenység nélkül átvonuló hadak pusztítása jelentette. A 18. század eleji kuruc harcok, illetve a Rákóczi-szabadságharc nagyobb mérvű lakosságsökkenéshez vezetett, majd a harcok elülte utáni 1717-es [...] tatár betörés növelte a veszteségeket. Röviddel ezután, 1739-40-ben pestisjárvány söpört végig az országon, mely Szatmárt sem kímélte.” (Páll I. 1986. 591.)

döntően folyóvölgyekben (hadi utak) és a nyugati sík vidékeken elhelyezkedő magyar etnikum volt, mely jóval nagyobb veszteségeket szenvedett el a védettebb hegyvidéken lakó románoknál. Ezzel összefüggésben a megye délnyugati részének településszerkezete is teljesen átalakult. Az 1598-as házősszeírás eredményei alapján (Dávid Z. 2001) alacsony laksűrűségű régiónak számított az Avasság, a Bükkalja, a Kővár-vidék, és a dűlások eredményeképpen a megye nyugati pereme is a Nagykároly–Fehérgyarmat vonaltól nyugatra. Ezzel szemben nagy népességű települések jöttek létre a Szamostól északra a Batiz–Sárköz–Szinérváralja háromszögben.

A 18. század elejére létrejött a mai településhálózat összes meghatározó vonása. A megye nyugati felében – a Nyírség keleti részén – kialakult egy középfalvakban gazdag terület, mely egyben átmeneti zóna a 16-17. században szinte teljesen elpusztított, nagyhatárú, nagy lélekszámú településekkel jellemezhető Nyugat-Nyírség, illetve a középkori aprófalvas településhálózatát megőrző Szatmár-Beregi síkság között (Hársfalvi P. 1982. 8-9; Süli-Zakar I. 1974. 87). A 18. század folyamán a megye területén számos elpusztult falu újratelepült, elsősorban az Ecsedi-láp környékén. Ezzel szemben a vizsgált terület keleti felét településszerkezeti szempontból kevésbé befolyásolta a háborús időszak. A Kővár-vidék hegyvidéki területein még a 16. század végén, a 17. század elején is jöttek létre új települések (pl. Durusa, Jávorfalu, Szappanpataka; ld. Makkai L. 1942. 24).

A 17. század végétől, de méginkább a Rákóczi-szabadságharc végétől új folyamatok alakították az etnikai térszerkezetet. Megindult a demográfiai lyukak betöltése, azaz a síkság kedvező adottságú, de a harcokban elpusztult vagy meggyérült településeinek újranépesülése. A folyamatot két típusra oszthatjuk: szervezett, illetve spontán településre. Előbbi jobban dokumentált, nagyságáról több adat áll rendelkezésre, utóbbira csak közvetett úton következtethetünk (vö. Faragó T. 1998).²⁴ A telepítések kezdetének időszakából áll rendelkezésünkre egy értékes forrás, az 1715-20-as összeírás, mely alapján rekonstruálhatjuk a háborúkat átvészelő megyénk népességi és etnikai viszonyait. A hatalmas anyagot feldolgozó Acsády I. (1896) és munkatársai etnikai besorolását a nyilvánvaló hibák miatt nem fogadhattuk el,²⁵ jelen dolgozatban az 1715-ös összeírás (ld. Az 1715. évi..., 2004) névanyagának minősítése²⁶ alapján próbáltuk megállapítani a települések etnikai többségét (és nem az egyes nemzetiségek pontos lélekszámát; ld. 3. térkép).

²⁴ Szervezett akció volt a németek (ld. Vonház I. 1931) és részben a ruszinok, románok betelepítése, spontán módon érkeztek a szlovákok és a románok, ruszinok egy része (Páll I. 1984. 281-282; uő. 1986. 590; Udvari I. 1994. 106-107; Paládi-Kovács A. 1973. 334).

²⁵ Acsády munkájának részletes kritikáját ld. Dávid Z. (1957), illetve Veres V. (2002).

²⁶ Természetesen a névminősítésnek nagyon sok buktatója van (ld. Udvari I. 1994. 111-112). Ennek ellenére általánosságban helyes képet kaphatunk a vizsgált terület etnikai térszerkezetéről.

Az 1715-ös összeírás mindössze egy pillanatkép a gyorsan változó etnikai szerkezetről: 1720-ban már több településen teljesen más nevéket írtak össze. Azonban eme változások közepette is megállapíthatjuk, hogy a románság immár a síkvidékek felé is terjeszkedett (vö. Bakács I. 1963. 118-119), komoly területeket nyervén így elsősorban Nagybánya és Aranyosmeggyes környékén, valamint a Szatmárnémeti és Erdőd között. Az 1715-ös állapot mulékonyságát jelentősen befolyásolta az 1717-es tatárbetörés, mely a Szamos völgyében okozta több település pusztulását. A források szerint ezután vált román többségűvé a református Rózsapallag, Iloba és Erdőszáda (Barcsa J. 1906. 11; Jakabffy I. 1943. 4; Szirmay A. 1809-10), bár utóbbi valószínűleg már a 17. században elveszítette magyar többségét. 1715-ben a magyar és a román lakosságon kívül csak szlávok és németek éltek a vármegyében jelentősebb számban. Előbbiek döntő többsége (főleg a Nyírség keleti peremén) ruszin bevándorló volt.²⁷ A németek szervezett betelepítése 1712-ben kezdődött Nagykároly környékére, 1716-ban azonban – a szökések és a halálozások következtében – csak Csanálos volt sváb falu (Vonház I. 1931. 21).

Az 1720-30-as évektől intenzívebbé vált a betelepülés Szatmár megyébe. A németek beköltözése lényegében az egész századon át nyomon követhető, száz év alatt kb. 8 ezer telepes érkezett. Az 1785-ben jelzett sváb lakosságú településeken (ld. *4. térkép*), valamint a szabad királyi városokon kívül jelentős német lakosságot kapott Szaniszló, Királydaróc, Barlafalu valamint a 18-19. század fordulóján Zajta, Mezőterem, Csomaköz, Kisdengeleg, Nántú, Nagymadarász, Józsefháza és Szelestyehuta (Vonház I. 1931; Szirmay A. 1809-10. 175; Schmied, S. 1962. 22). A svábok beköltözése újabb migrációs hullámokat indukált, egyes falvakban ugyanis az – elsősorban vallási, kulturális – összeférhetetlenség miatt a települések régi lakosait kiköltöztették.

A románok szervezett telepítése a Nyírségbe szintén az 1730-as években indult meg, azonban ez Szatmár délnyugati részén kívül inkább Szabolcs vármegyét érintette. Ezen a vidéken az Ura–Nyírcsaholy–Nyírbátor vonaltól délnyugatra szinte az összes településen éltek román származású jobbágyok a 18. század végén (Páll I. 1984. 282). A szatmári román térfoglalást inkább spontán folyamatok alakították. Szintén ekkor (1731-ben) jött létre a vizsgált területen az első szlovák település, Pátyod. A 18. század folyamán több szlovák család is költözött Szatmárba, de jelentősebb tömeget csak Kölcsen, Szatmárcsekén, Jánkon, Sárközön, Lázárin és Nyírcsászárin képeztek (Páll I. 1986. 594; Szirmay A. 1809-10. 6). A

²⁷ „Az ukrán lakosok csak a 17-18. században tűntek fel a magyar települési területen apró foltokban, szigetekben, s településeik középkori alapítású, de a török hódoltság idején elpusztult magyar falvak helyén létrejött, szekundér jellegű telepek voltak. Ez a tény nagyban meghatározta későbbi sorsukat.” Paládi-Kovács A. 1973. 334.

ruszinok betelepülése már a 17. század végén megkezdődött, és a 18. század végétől minimálisra csökkent. Elsősorban a Nyírségbe, megyénk nyugati peremére költöztek, de felbukkantak Szatmárnémeti északi, északkeleti előterében is (Bagossy B. 190.. 493).²⁸

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az elpusztult települések újránépesítésében nemcsak a nemzetiségek vettek részt, több falut magyarokkal népesítettek újra (ld. Bagossy B. 190.. 493). Emellett meg kell említeni két új népcsoportot, melyek közül a cigányok valószínűleg már a 16. század vége, méginkább a 17. század óta viszonylag nagy számban élhettek a vármegyében (ld. Nagy P. 1998. 49, 52), ugyanakkor a zsidók betelepülése bizonyosan csak a 18. században, annak is a második felében erősödött fel (vö. Gábor A. 1991). A török korszak után az első zsidó lakosok a 17. század végén telepedtek a vizsgált területre, akiknek valószínűsíthető származási helye a Cseh Királyság (Gábor A. 1991. 33; Stern, N. 1984. 19). A 18. század elején már Szatmárnémetiben is megtelepedtek, de számuk növekedését a település szabad királyi várossá nyilvánítása megakadályozta (Csíki T. 1999. 133).²⁹ Az adminisztratív intézkedések miatt döntően a mezővárosokban (Mátészalka, Nagykároly) telepedtek meg, vagy telepítették őket a kereskedelem fellendítése végett. A mezővárosokon kívül a főúri birtokokon is megvetették lábukat (Csíki T. 1999. 133). A zsidóság számának nagyobb mérvű növekedése a 18. század második felében,³⁰ elsősorban Lengyelország első felosztása (1772) után következett be, az északkeleti vármegyékbe ekkortól intenzív zsidó betelepülés indult meg Galíciából (Fazekas R. 1989. 155). A szatmári zsidóság legnagyobb közösségében, a nagykárolyiban például 1806 után a bevándorlók $\frac{2}{3}$ -a Galíciából érkezett (Németi J. 2001. 416). 1787-ben Szatmár vármegyében 2573 zsidót (az össznépesség 1,7%-a) írtak össze, ami 1805-ig 4160 főre (1,9%) gyarapodott (utóbbit ld. Magda P. 1819).

Összességében a 18. századi szatmári vándormozgalmak illeszkedtek az országos trendekbe, melyek legfőbb vonása a kelet-nyugati vándorlás (a vizsgált területen: románok, zsidók és magyarok), a hegy- és dombvidékekről a kedvezőbb adottságú területekre vándorlás (románok, ruszinok), a külföldiek betelepítése (németek), valamint a faluból a városokba áramlás (Faragó T. 1998. 22-23). Mindezek alapján az első magyarországi népszámlálás időpontjában az alábbiaként valószínűsíthetjük a vizsgált terület etnikai szerkezetét.

²⁸ Az 1. térképen feltüntetett falvakon kívül a jelentősebb ruszin közösségek Fábiánházán, Ópályin, Mérken, Nagykárolyban Kántorjánosin, Mátészalkán, Rozsályon, Lázárin, Adorjánban, Egrin, Szárazbereken, Mikolán, Sándorhomokon, Méhtelken és Nagyhódoson éltek. Magyarosodásuk hamar (már a 19. század folyamán) végbement (Bagossy B. 190.. 493; vö. Udvari I. 1990, 1994).

²⁹ „A zsidók elterjedésének II. József koráig törvényes akadályai voltak: a szabad királyi városok nagy része kizárta őket falai közül, a bányászvárosoktól csak hét mérföldre telepedhettek meg, ipart nem űzhettek, kiskereskedésből, uzsorából és pálinkafőzésből tartották fenn magukat.” (Thirring G. 1936. 10.)

³⁰ A Kővár-vidékre is csak a 18. század végén érkeztek az első zsidók (Szentgyörgyi M. 1972. 169).

Az 1784-87-es első magyarországi népszámlálás időpontjára létrejött a mai etnikai térszerkezet alapja. A vizsgált terület mintegy 171 ezer főnyi lakosságának többsége (kb. 45-50%-a) még mindig református és római katolikus magyar volt, de immár jelentősre duzzadt a szinte kizárólag görög katolikus románság (mintegy 35-40%). A lakosok 6-8%-a római katolikus és – a városokban – evangélikus német volt, míg a görög katolikus ruszinok arányát 3-5% körülire tehetjük. A zsidók aránya a népszámlálás szerint 1,7% volt. A cigányok lélekszámáról az 1780-83 között végrehajtott összeírások tudósítanak, melyek alapján Szatmárban a vándorcigányok aránya 0,8%-ra tehető (Czoernig, K. 1857. 190), a letelepedettekkel együtt összesen 1% lehetett részesedésük. A többi nemzetiség (főleg szlovákok) együttes arányát szintúgy 1%-nyira becsüljük.

A magyar lakosság zöme az Érkörtvélyes–Nagykároly–Szatmárnémeti–Avasújváros vonaltól északnyugatra élt és alkotta a helyi lakosság nagy többségét. E vonaltól délkeletre a magyar lakosság nyelvszigeteken (pl. Géres, Magyarberkesz), vegyes lakosságú helységeken, illetve a bányavidéken élt nagyobb számban. A szabad királyi városok mindegyike, a mezővárosok többsége magyar dominanciájú volt. Legnagyobb településeik Szatmárnémeti, Nagykároly, Felsőbánya és Nagybánya voltak.

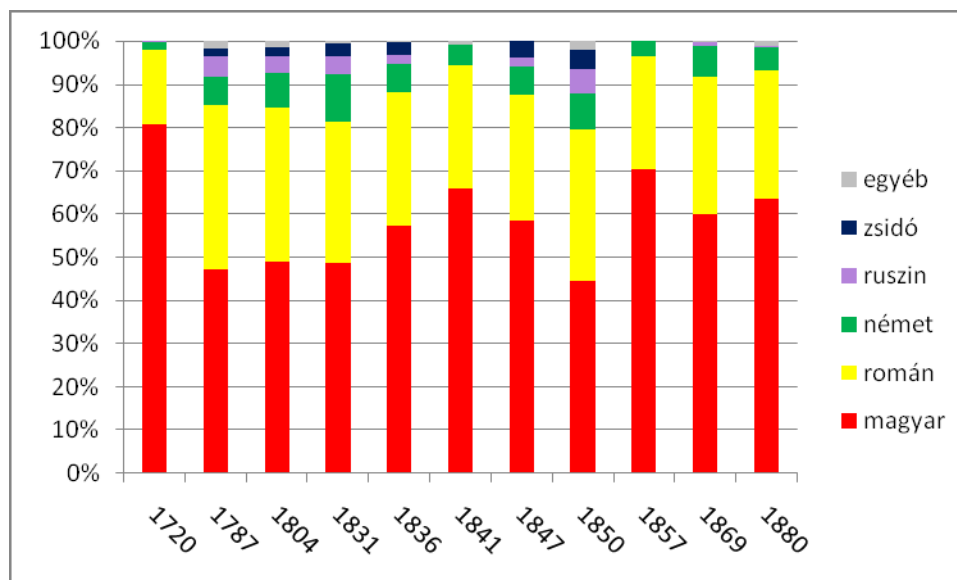
A románok fő településterülete magába foglalta a Kővár-vidéket, az Avasságot, a Bükkalját, a bányavárosokon kívüli a bányavidéket, a Szamos völgyét Szatmárnémetitől keletre, valamint az Ér-mentét Nagykárolytól délkeletre. Nyugati irányú előrenyomulásukat több elszigetelt román falu jelzi (pl. Pete, Batizvasvári). Legnagyobb településeiken a magyarokkal vegyesen éltek: ilyen volt Kapnikbánya, Szinérváralja, Királydaróc és Szaniszló.

A svábok a Károlyi család két fontos központja környékére települtek, és ezekben a központokban – a magyar többségű Nagykárolyban és a svábok uralta Erdődön – éltek a legnagyobb közösségeik is. A ruszinok ekkor már fogyatkozó népcsoportja Szatmárnémeti északi előterében és a megye nyugati peremén volt fellelhető. Legnagyobb településeik is csak közepes méretűek voltak (Nyírvasvári, Penészlek), hiszen elsősorban a kevés embert eltartani képes homoki területekre telepítették őket. Fokozódó nyelvcserejük és magyarosodásuk következtében előbbi területükön a 19. század közepére, utóbbin a 20. század elejére olvadtak be teljesen (vö. Paládi-Kovács A. 1973. 358). Hasonlóan gyors ütemű volt a szlovákok asszimilációja, mely szintén a 19. század végére (a páttyodiaké a 20. század elejére) fejeződött be.

A 18. század végén megfordultak a magyarok számára kedvezőtlen demográfiai folyamatok. A migráció lefékeződésével, a – főként a magyarok számát gyarapító – természetes szaporodás ütemének növekedésével, a ruszinok, szlovákok és helyenként a

németek asszimilációjával a magyar lakosság aránya ismét emelkedett, így valószínűsíthetjük, hogy a nemzetiségek együttes aránya a 18-19. század fordulóján volt a legmagasabb.

A 19. század elejétől – a vándormozgalmak csillapodásának következtében – a népességszám ezután elsősorban a magas természetes szaporodás következtében nőtt, bár például a zsidók esetében a század második feléig még a hozzávándorlás volt gyarapodásuk fő komponense. A korabeli Szatmár vármegye lakossága 1785 és 1827 között 73 ezer fővel, azaz éves átlagban 11,4 ezrelékkal nőtt. A gyarapodás területileg és nemzetiségek szerint egyenlőtlen volt: a 42 év alatt létszámát legalább másfélszeresre duzzasztó települések (21 db) közül 16 a megye északnyugati, magyarlakta vidékén (zömük aprófalú) helyezkedik el. Ez a tény megvilágítja, hogy bár 1787 és 1840 között (utóbbira ld. a 5. térképet) a magyarok növekedési aránya magasabb volt a többi etnikuménál, de mivel ez főleg a magyar etnikai tömb belsejében levő falvak lélekszám-emelkedésében nyilvánult meg, ezért az etnikai térszerkezet a – továbbra is a síksági területek felé nyomuló – románság javára módosult.

1. ábra: A korabeli Szatmár vármegye etnikai összetétele 1720-1880

Források: **1720:** Acsády I. (1896); **1787, 1804:** saját becslés;³¹ **1831:** Kávássy S. (1979); **1836:** Fényes E. (1838-39); **1840:** Fényes E. (1842); **1847:** Fényes E. (1847); **1850:** Danyi D. (1993); **1857:** Fényes E. (1867); **1869:** Varga E. Á. (1999); **1880:** népszámlálás anyanyelvi adatai az 1869-es közigazgatási beosztásra átszámítva

Az 1. ábrán jól látható a magyarok arányának folyamatos emelkedése 1787 után. A folyamatot felerősítette az 1867-es kiegyezés, ami a magyarság presztízsének növekedését hozta magával, ezáltal a magyarság asszimilációs nyereségét erősen megnövelte. Ugyanakkor a korszakban még önálló törvényhatóságú a Kővár-vidéken ezzel ellentétes folyamatok

³¹ A számítás a két időpont népességösszeírásának vallási adatain alapszik (Danyi D. – Dávid Z. 1960; Thirring G. 1936). A románok, ruszinok és a görög katolikus magyarok számát a görög katolikusok 1792. évi lélekszámából (ld. Bendász I. – Koi I. 1994), illetve parókiáik 1806-os prédikációs nyelve (Udvari I. 1990) alapján számítottuk ki, míg a németek elkülönítéséhez Vonház I. (1931) adatait vettük alapul.

játszódtak le. A török háborúk idején a magyarok aránya 10-ről 7% körülire csökkent (Makkai L. 1942), majd a 19. század közepén ismét 10% körül mozgott arányuk.

II.3. A kiegyezéstől Trianonig (1867-1920)

Az 1880. évi volt az első olyan népszámlálás Magyarországon, amely az etnikai viszonyokról is tudósít. Az 1941 előtti magyar népszámlálások csak az anyanyelvre kérdeztek rá, mint az etnikai ismérvek egyik legfontosabbikára. Ugyanakkor a döntően nem saját nyelvüket beszélő nemzetiségek (cigányok, zsidók) számának megállapítására ez a módszer nem volt alkalmas.

Az 1840-1880 közötti időszak legfőbb változása a magyarság térnyerése volt, elsősorban a vizsgált terület délnyugati részén (6, 13. térkép). Ennek okát – a nemzetiségeknél nagyobb természetes szaporulaton kívül – az asszimilációs folyamatokban kell keresnünk. Ezek eredményeként a magyarok főként a németek (Nagykároly északi előterében), a zsidók (a városokban), valamint a ruszinok rovására tudták növelni számukat, de helyenként a románokkal szemben is teret nyertek (Nagykárolytól délre, illetve az Ecsedi-láp keleti részén).

1880-ban a *magyar* lakosság (172,7 ezer fő, 58,9%) homogén településterületét az Érkörtvélyes–Vállaj–Csenger–Szatmárnémeti–Ombod–Batiz–Avasújváros–Kőszegremete–Adorján vonal jelölte ki. A megye délnyugati sarkában és a Szatmárnémetitől délre elhelyezkedő területeken egy rendkívül vegyes magyar-román-német vidék jött létre, ahol a magyarok aránya mindössze 4 településen – köztük Nagykárolyban – haladta meg a 90%-ot. A megye keleti felében a magyarok elhelyezkedése szórványszerű volt, a városokban, bányásztelepüléseken és két faluban tették ki a helyi népesség többségét. Legnagyobb közösségeik még mindig a korábbi szabad királyi városok, illetve a megye nyugati felén elhelyezkedő mezővárosok lakói voltak.³² 29 településen nem lakott a magyarokon kívül más anyanyelvű lakos, és a megye 307 településéből 153-ban abszolút többséget képeztek, ahol a magyarok 92,2%-a lakott.

A *román* népesség (101,7 ezer, 34,7%) megyénkre eső, kizárólagosan románok lakta etnikai területe a Nántú–Oláhgyűrűs–Oroszfalva–Szamoslippó–Szamostelek–Iloba–Zazár–Dióshalom települések jelezte vonaltól délkeletre, délre, illetve északon az Avasságra esik. A két részt a bányavárosokból, és egy román többségű, de jelentős magyar kisebbséggel rendelkező településekből álló sáv választja el. Ahogy a magyaroknál, úgy a románoknál is számtalan szigethelyzetű szórvány található a vármegye nyugati részén (pl. Csengerújfalú,

³² Szatmárnémeti (17511 fő), Nagykároly (11980), Nagybánya (5760), Felsőbánya (3932), Mátészalka (3682), Fehérgyarmat (3160).

Pete, Batizvasvári). Mindebből jól látszik, hogy a vizsgált területen *éles nyelvhatár/etnikai határ nincs, a két nagy népcsoport etnikai tömbjét egy vegyes lakosságú sáv választja el egymástól*, amely hozzávetőlegesen a Szinérváralja–Erdőd, ill. Szatmárnémeti–Nagykároly vonalban húzódik, alapvetően északkelet-délnyugat irányban. Ezen a területen a betelepített sváb lakosság egyfajta elválasztó (puffer) elemként is értelmezhető.

1880-ban a románok a magyaroknál jóval kevésbé voltak urbanizáltak, így nem meglepő, hogy legnagyobb közösségeik közt több falu is szerepel.³³ Döntően az aprófalvas területeket részesítették előnyben, ennek következtében majdnem ugyanannyi településen éltek többségben (140), mint a magyarok, ezekben a helységeken élt a románság 81,8%-a.

A vizsgált területre akkor már 100-150 éve letelepült *németek* száma a korábbi becslésekhez képest lecsökkent (14,5 ezer fő, 4,9%), jelezve a kétnyelvűség, illetve a nyelvsváltás előrehaladott állapotát. Ezen folyamat ekkor még inkább csak a nagykároly-környéki településeken volt számottevő, az Erdőd vidékén élő sváb lakosság (elsősorban a Bükkalja dombosabb részein elhelyezkedő öt településen) még megtartotta nyelvét és identitását. A német közösség nyelvsváltása a 19. század második felében gyorsult fel; az 1850-es években a legtöbb helységeken még német volt az oktatás nyelve (esetleg mindkét nyelven tanítottak), az 1890-es évekre azonban már a településeik nagy többségében csak magyarul oktattak (Pfeiffer, S. 1941. 56; Staubinger, J. 1927. 36-42).

Az 1880-as népszámlálás szerint jelentősebb német anyanyelvű lakossága (100 fő felett) még 28 településnek volt, amelyek közül mindössze Szatmárökörítő, Avasfelsőfalu és Nagynyíres esetében gondolhatunk német anyanyelvű zsidóságra. A legtöbb németet tömörítő helységek döntően falvak voltak.³⁴ 12 településen (4 nagykároly-, 7 erdőd-környéki településen és Zajtán) ők alkották a legnagyobb nemzetiséget, itt élt a németek 53,6%-a. Belepítésük céljának³⁵ fényében érthető, hogy többségük 1000-2000 fős – helyi léptékben nagyközségnek nevezhető – helységeken élt, mindössze a Bükkalja német falvait jellemezte ennél kisebb településnagyság.

A *ruszin* népesség (982 fő, 0,4%) beolvadásának végső stádiumába ért a 19. század végére. Már a 18. századtól egyes közösségeik a kétnyelvűség állapotába jutottak, a 19. században nagy részük már magyarul hallgatta a görög katolikus szertartást is. 1880-ra már csak két településen őrizték nyelvüket (Penészlek: 335 fő, 30%, Nyírvasvári: 159 fő, 16,2%).

³³ Nagybánya (2555 fő), Komorzán (1862), Felsőbánya (1728), Avasfelsőfalu (1700), Szinérváralja (1692), Aranyosmeggyes (1647).

³⁴ Mezőfény (1082 fő), Erdőd (932), Mezőterem (882), Mezőpetri (856), Krasznabétek (834), Csomaköz (766), Szatmárnémeti (758).

³⁵ A kedvező mezőgazdasági adottságú területek újranépesítése, ott egy magasabb szintű agrárkultúra elterjesztése.

A *szlovákok* (1057 fő, 0,7%) számának, etnikai folyamatainak alakulása kísértetiesen emlékeztet a ruszinokéra. A vizsgált időpontban Pátyodon a lakosság többségét adták (448 fő, 77,2%) ezen kívül Szatmárnémetiben érte elszámuk a 100 főt, illetve az Avasújfaluhoz tartozó Lajosvölgyben is jelentősebb lehetett az arányuk (Avasújfalun 60 fő, 4,6%).

A *cigányok* létszámáról és területi elhelyezkedéséről az első hiteles forrás az 1893-as cigányösszeírás (A Magyarországon..., 1895). Az összeírás alapján megállapíthatjuk, hogy a 7771 főnyi (a vármegye lakosságának 2,4%-a) szatmári cigányság 85%-a ekkorra már állandóan letelepedett életmódot folytatott. Létszámuk jelentősen megnőtt az 1850. évi népszámláláshoz képest: gyarapodásuk fő forrása ebben az időszakban – főleg az 1855-ös romániai cigányfelszabadítás után – a bevándorlás volt. Területi elhelyezkedésüket vizsgálva feltűnő, hogy nagyobb arányban éltek a megye nyugati, alföldi részein, ellenben a hegyvidéken és a bányavárosokban arányuk csak 1-1,5% volt. A síkságon viszonylag alacsonyabb volt az arányuk a Nagykárolyi járásban, ahol a sváb falvakban általában nem élt roma lakos.³⁶ Mindezek következtében nem meglepő, hogy az ekkor már $\frac{2}{3}$ -ában őseik nyelvét nem beszélő cigányság nagy része nyelvileg – csakúgy, mint vallásilag – a környezetéhez idomult. Területi elhelyezkedésükből, magas mobilitási hajlandóságukból kifolyóan közel 70%-uknak a magyar volt az anyanyelve (és tízből nyolcan beszélték is e nyelvet), míg cigány anyanyelvről 17,2%-uk, román anyanyelvről 13,3%-uk tett tanúbizonyságot. Bár döntően falvakban éltek, legnagyobb közösségeiket a városokban találjuk, míg a legnagyobb arányban a Szatmári-síkság falvaiban laktak.³⁷

A cigányokhoz hasonlóan a *zsidóságról* is kevés információt nyerünk az anyanyelvi statisztikákból. A bevándorlásuk időpontjában leginkább jiddisül beszélő – ezért a népszámlálásokba német anyanyelvüként bekerülő – zsidók számáról, elhelyezkedéséről a vallási adatsorok árulkodnak, de később (az utódállamokban, illetve az 1941-es magyar népszámlálásban) a zsidó nemzetiségi kategória is fellelhető. 1880-ban a 21 ezer főnyi izraelita a lakosság 7,1%-át alkotta. Területi elhelyezkedésük viszonylag egyenletes volt (a vizsgált 307 településből mindössze nyolcban nem éltek), de az összlakosság negyedét sehol nem haladták meg.³⁸ Foglalkozási szerkezetük következtében a városokat részesítették előnyben, emiatt (ti. a városok asszimiláló hatása) magyarosodásuk gyors volt. Erre kiváló

³⁶ „A német és a cigány természet olyan ellentétek, melyek még a szélsőségekben sem érintkeznek.” „A cigányok sem vonzódnak a németekhez és némettel vegyes községekben nem a németek közt laknak.” A Magyarországon... (1895. 66.)

³⁷ 150 fő felett: Szatmárnémeti (478), Nagykároly (291), Fehérgyarmat (193), Nagybánya (159), Erdőd (153); 10% felett: Tisztaberek (13,1%), Botpalád (11,3%), Szamosangyalos (11%), Komlódtótfalu (10,9%), Felsőboldád (10,6%).

³⁸ Jármi (24,5%), Nagysomkút (22,8%), Hodász (21,6%), Csenger (20,3%). Legnagyobb közösségeik: Szatmárnémeti (2855 fő), Nagykároly (2112), Mátészalka (738), Csenger (582). Egyenletes területi eloszlásuk annak következménye, hogy ők látták el a falusi kiskereskedelem, pálinkafőzés, stb. feladatát.

példa Szatmárnémeti, ahol 1880-ban még az izraelitáknak csak 80,2%-a volt magyar anyanyelvű (a többiek leginkább német/jiddis nyelvűek), ez az arány 1890-re 97,1%-ra emelkedett, majd 1910-re – a jiddis anyanyelvű galíciai, illetve környékbeli (pl. avasi) zsidóság erősödő beáramlása miatt – 94,1%-ra csökkent (vö. Csíki T. 1999. 53-54).

A századforduló Magyarországon a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok következtében módosultak a népesedési folyamatok is. A magyarok tovább növelték számukat és arányukat, ennek oka legalább annyira a nemzetiségek magyarosodása, mint a természetes szaporodás volt.³⁹ A prosperáló gazdaság, a magyar nemzeti eszme milleniumi tündöklése a kisebbségek egy részének asszimilációját eredményezte. Ez elsősorban a magyarokéhoz hasonló, nyugati kultúrkörbe tartozó németek és szlovákok esetében volt meghatározó, de a magyarokhoz általában lojális, területünkön szigetszerűen elhelyezkedő, vallásilag Róma felé orientálódó ruszinokra is hatással volt. A zsidóság asszimilációját⁴⁰ főleg a gazdasági előnyök segítették elő, de nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az antiszemitizmus ellen segítséget általában a központi hatalomtól remélhettek, így az állam iránti hűségük erős volt. Ugyanakkor fontos kiemelni azt is, hogy ebben az időszakban az asszimilációs nyomás (politikailag is) igen nagy volt, helyenként pedig a magyar nemzetiségű vezető- és hivatalnokréteg bánásmódja a kisebbségekkel megalázó volt (ld. Czirbusz G. 1900. 235-236). A rohamosan fejlődő gazdaság sem egyenletesen érezte hatását, a városok, a kedvező adottságú mezőgazdasági területek, a forgalmas közlekedési csomópontok voltak a változások nyertesei. Ennek következtében Szatmár vármegyében 1880 és 1910 között a másfélszeresére növekedett városi népességben belül a magyarok aránya 84-ről 92%-ra emelkedett, tehát a városi népesség asszimilációja felerősödött (vö. Kocsis K. 1997).⁴¹

Szatmár vármegye Magyarországon belül népességkibocsátó megye volt (Beluszky P. 2004. 67; Varga E. Á. 1999. 65-66; Thirring G. 1904. 42), ahonnan a magyarság elsősorban az ország központi területének városai felé vándorolt, de a kivándorlásban is erőteljesebben vett részt, mint az ekkor még viszonylag kis migrációs hajlandóságot mutató románság. Ennek legfőbb oka, hogy a kedvezőbb mezőgazdasági területeken élő magyarság természetes szaporulata jóval magasabb volt az ekkor még nehezen megközelíthető hegyvidéki perifériákon élő nemzetiségeké, ahol az alacsonyabb agrárfejlettség miatt nem jött létre olyan

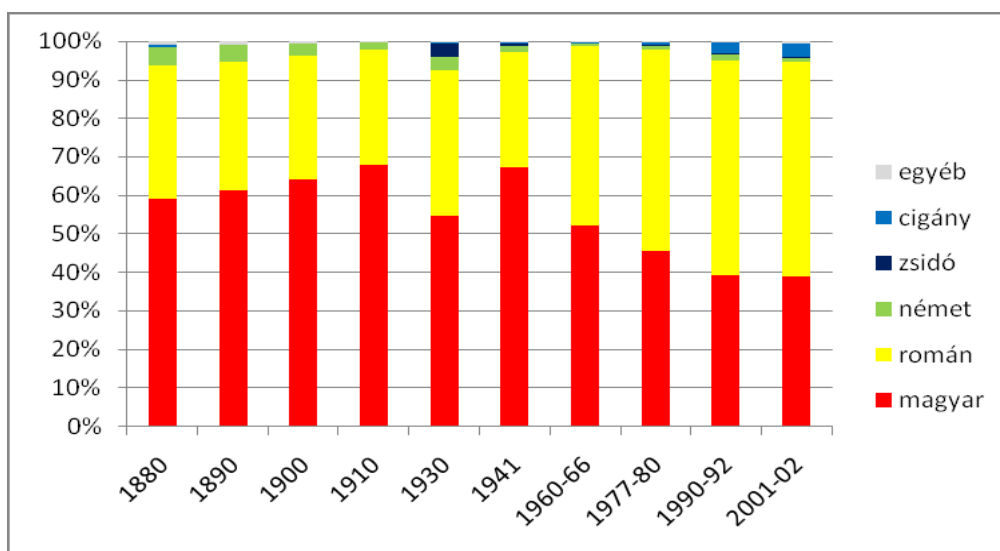
³⁹ Bizonyítja ezt az is, hogy bár 1901-10 között a németek természetes szaporodása (évi 14,3‰) magasabb értéket képviselt, mint a magyaroké (13,1‰) vagy a románoké (9,9‰), lélekszámuk mégis mintegy 5500 fővel csökkent (ld. Varga E. Á. 1999. 94), ami fokozott asszimilációjukra utal.

⁴⁰ Egyetértünk Csíki Tamással, aki szerint: „A zsidóság asszimilációjának, forrásokkal, illetve statisztikai adatokkal való elemzése és pontos nyomon követése több nehézségbe ütközik: az asszimiláció, miként a 'zsidó' definíciója, többértelmű, eltérő funkciójú lehet.” Csíki T. (1999. 52.)

⁴¹ Területünkön 1880-1910 között a magyarok aránya Szatmárnémetin 88,9%-ról 94,8%-ra, Nagybányán 66,7%-ról 77,6%-ra, Felsőbányán 68,3%-ról 93,8%-ra (!) emelkedett, úgy, hogy utóbbi lakossága mindeközben negyedével csökkent.

népfelesleg, amely a vándorlásokban meghatározó szerepet játszhatott volna. A nagyobb el- és kivándorlást ösztökélő népességtöbblet ekkor elsősorban az Alföldön jelentkezett (Kocsis K. 1996b. 54).

Szatmár megyében 1880-1900 közötti a vándorlási egyenleg negatív volt, e húsz év alatt a népesség 4,9%-ával fogyott a vármegye lakossága, de a ki- és elvándorlók többsége magyar volt (Thirring G. 1904. 42). A kivándorlók többsége Amerikába vette az irányt, különösen a Nagybányai járásból volt tömeges az emigrálás (Thirring G. 1904. 125-126).⁴² A kivándorlók között a Tisza bal partján erősen felülreprezentáltak voltak a ruszinok (a kivándorlók 23,3%-a, de a lakosságnak csak 7,6%-a tartozott hozzájuk), enyhén felülreprezentáltak voltak a magyarok (68,5%, ill. 60,9%),⁴³ míg erősen alulreprezentáltak voltak a románok (2,3%, ill. 24,6%). Mindebből következik, hogy Szatmár vármegyében is a magyarok nagyobb súlyt képeztek az országot elhagyókon belül, mint a nemzetiségek. A 20. század elején aztán jelentősen emelkedett a román emigránsok száma és aránya, 1910 körül már össznépszerűségeen belüli arányukat meghaladóan vettek részt a kivándorlásban (Nyárády R. K. 2003. 520).

2. ábra: A vizsgált terület lakosságának etnikai összetétele 1880-2002

Forrás: ld. 1. táblázat; 1960-66-ig anyanyelv szerint, utána nemzetiség szerint

1880 és 1910 között 50%-kal nőtt a megye lakossága, így megközelítette a 400 ezer főt. Az imént vázolt folyamatok következtében a magyarok aránya az összlakosságon belül 67,7%-ra emelkedett, minden más etnikum aránya csökkent, sőt, a románok kivételével abszolút számuk is csökkent (2. ábra). Ennek háttérében jelentős szerep jutott az asszimilációnak, melynek irányára és mértékére a népesség nyelvismeretét vizsgálva következtethetünk (2. táblázat). A táblázatból kitűnik, hogy a magyarok interetnikus

⁴² Ez összefüggésben lehet a bányászat hanyatlásával (1890-1910 között Felsőbánya lakossága 400 fővel, Kapnikbányáé 100 fővel fogyott.

⁴³ Az 1905-15 között kivándoroltak 71%-a volt magyar, míg a lakosságnak 1910-ben csak 68%-a.

kapcsolatai a legerősebbek, mely egyrészt a nemzetiségek térbeli eloszlásából, másrészt a magyar (állam)nyelv dominanciájából következik. A nagyszámú németül, románul, szlovákul, ruszinul tudó magyar anyanyelvű jelzi e lakosság gyökerét, bár természetesen a némettudás már akkor sem csak a sváb (esetleg zsidó) származásúak privilégiuma volt.

2. táblázat: A népesség nyelvismerete Szatmár megyében 1910-ben

Anyanyelv	Összesen	Csak anyanyelvén beszél	Román	Magyar	Német	Szlovák	Ruszin	Cigány
Összesen	396632	306374	29544	35649	27569	3414	2234	1241
Román	119760	88761		30454	476	35	43	116
Magyar	268385	215471	26578		26941	3275	2096	1116
Német	6670	1768	2150	4308		87	76	1
Szlovák	425	154	97	220	27		9	8
Ruszin	114	17	11	90	10	5		0
Egyéb	1278	203	708	577	115	12	10	

Forrás: Varga E. Á. (1999. 88.)

A nyelv/nemzetváltási folyamatok felélénkülését mutatja, hogy a dualizmus időszakában jelentősen változott az egyes anyanyelvi csoportok felekezeti struktúrája. 1880-1910 között a magyarokon belül jelentősen megnőtt a görög és a római katolikusok aránya, mindez a reformátusok pozícióvesztésével járt. A román lakosság körében az egyetlen számottevő változást a román anyanyelvű izraeliták eltűnése jelentette. Ezzel ellentétes folyamat játszódott le a németek körében: a svábok asszimilációja miatt a német anyanyelvűek között a római katolikusok aránya 81,4-ről 61,5%-ra esett. A többi németajkú nagy része a frissen bevándorolt, nem asszimilálódott, jiddis anyanyelvét megtartó zsidók közül került ki. A szlovákok körében a görög és római katolikusok egyensúlyát (1880) felváltotta a római katolikusok 70%-ot meghaladó dominanciája. A 18-19. században betelepült evangélikus szlovákok nagy része a 19. század végére elmagyarosodott, így csak egy törpe kisebbség maradt közülük szlovák. A ruszinoknál a korábbi görög katolikus hegemonia megszűnt, 1910-ben már a 10%-ot is meghaladta közöttük a Kárpátaljáról vagy Galíciából bevándorolt ruszin ajkú zsidó népesség (3. táblázat). Külön érdekesség a cigány anyanyelvűek felekezeti megoszlása, amely adat sajnos csak 1880-ból áll rendelkezésre. E szerint $\frac{2}{3}$ -uk görög katolikus, a többiek pedig nagyjából egyenlően oszlottak meg a reformátusok és a római katolikusok között. A vármegye összes cigányának vallási viszonyairól az 1893-as cigányösszeírás számol be, mely alapján 44,2%-uk református, 31,6%-uk görög katolikus és 24%-uk római katolikus volt (A Magyarországon... 1895).

Az etnikum- és felekezetközi viszonyokat áttekintve megállapítható, hogy a kor társadalmi normáinak megfelelően a felekezetek közti átjárás, és így a felekezetek súlyának változása elhanyagolható volt. Ezzel szemben az összes jelentősebb egyház körében megnőtt

a magát magyarnak vallók aránya, tehát a felekezeti stabilitást erős etnikai asszimilációs folyamatok kísérték (ld. még a 7. térképet).⁴⁴

3. táblázat: A felekezetek súlya az egyes anyanyelvi csoportoknál 1880-1910

anyanyelv	év	görög katolikus	református	római katolikus	izraelita	ortodox	evangélikus
román	1880	97,4	0,0	0,2	0,9	1,6	0,0
	1890	97,4	0,0	0,1	0,7	1,7	0,0
	1900	97,7	0,0	0,2	0,4	1,7	0,0
	1910	98,0	0,0	0,2	0,0	1,7	0,0
magyar	1880	14,2	55,5	19,8	10,0	0,1	0,4
	1890	15,6	53,3	20,4	10,3	0,0	0,4
	1900	16,7	50,5	22,4	9,9	0,1	0,4
	1910	18,8	47,2	23,5	10,0	0,0	0,4
német	1880	0,3	0,2	81,4	17,2	0,0	0,9
	1890	0,2	0,1	87,5	11,4	0,0	0,7
	1900	0,3	0,3	75,4	23,2	0,0	0,8
	1910	0,5	0,2	61,5	36,8	0,0	1,0
szlovák	1880	45,7	0,5	49,1	2,2	0,3	2,2
	1890	23,0	0,0	69,6	1,2	2,0	3,7
	1900	43,4	0,7	52,1	1,8	0,2	1,8
	1910	22,4	0,5	71,8	0,0	0,0	5,4
ruszin	1880	94,5	0,3	0,7	0,9	3,5	0,0
	1890	97,3	0,1	0,7	1,1	0,7	0,0
	1900	81,4	0,4	9,0	6,8	2,5	0,0
	1910	87,7	0,0	0,0	10,5	0,9	0,0

Forrás: Varga E. Á. 1999. 80-84.

II.4. Trianontól a rendszerváltásig (1920-1989)

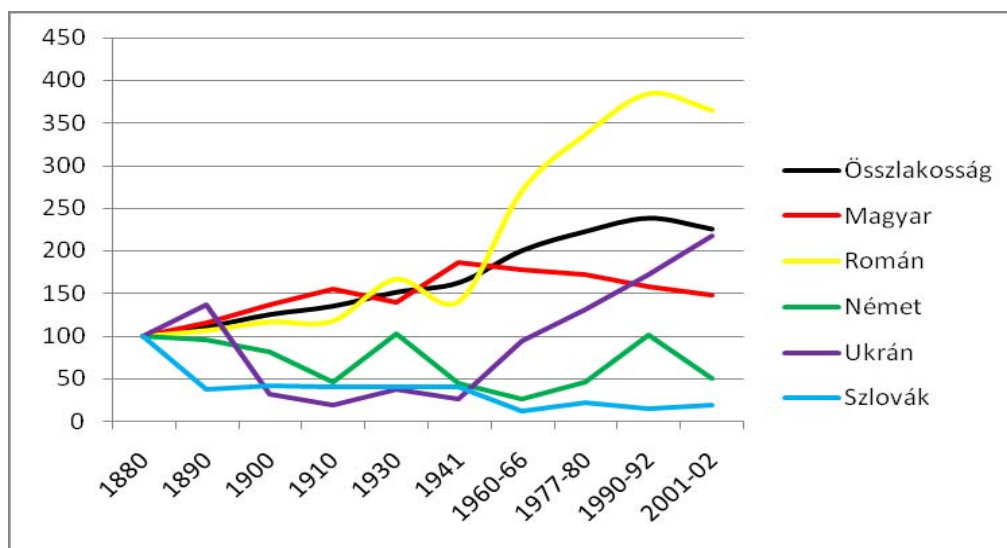
A magyarok számára kedvező etnikai-demográfiai folyamatot szakította meg az 1. világháború, majd az utána következő trianoni békeszerződés, melynek következtében a vizsgált terület legnagyobb része Romániához került, míg nyugati harmada Magyarországé maradt. A világháborús emberveszteségek, a magyar hivatalnokrétegnek az elcsatolt területekről (elsősorban a városokból) leginkább az ország központi területeire (Budapestre és környékére) irányuló menekülése együttesen azt eredményezték, hogy a vármegye népessége 400 ezer fő alá csökkent,⁴⁵ ezen belül a magyarság részesedése szintén megcsappant.

Az 1919-es államhatalom-váltást követően alaposan megváltozott Szatmár megye etnikai arculata, ezzel együtt az egyes nemzetiségek lélekszáma is. Trianon után vált el egymástól a románok és a magyarok növekedési ütemének görbéje (3. ábra). Az etnikai folyamatokat leginkább a vándormozgalmak határozták meg: a román megszállást rögtön

⁴⁴ Az asszimilációs folyamatokra rávilágítanak a nyelvismereti adatok is. A magyar anyanyelvűek közt 1910-ben románul és németül mintegy 10-10%, szlovákul és ruszinul pedig 1,2 és 0,8% tudott. Ehhez képest az egyes felekezetek magyar anyanyelvű hívei közül: a görög katolikusokból 22,3% tudott románul, 3% pedig ruszinul, a római katolikusoknál 22,4% tudott németül. Az evangélikusok közül 26,2% beszélt németül, 13% szlovákul, míg az izraelita felekezetben 39,5% bírta a német, 17,5% a román nyelvet.

⁴⁵ Nyárády R. Károly munkája alapján területünk háborús emberveszteségét 8-9 ezer főre, az 1918-20 között elmenekültek számát 21-23 ezer főre tehetjük (Nyárády R. K. 2003. 526-527).

követte a magyar anyanyelvű lakosság tömeges menekülése. Az új államhatalom lényegében lecserélte a még helyben maradt közalkalmazotti réteget. Az így megszűnt egzisztenciájú réteg többnyire városlakó volt, ebből következően a népességcsere leginkább a városokat érintette, a falusi etnikai szerkezet csak kisebb mértékben módosult (leszámítva a kettős identitású, a népszámlálásokkor az államalkotó nemzet sorait gyarapító lakosságot). A magyar lakosság menekülésével párhuzamosan megindult a román tisztviselők, katonák, rendfenntartók beköltözése, döntően a városokba, területünkön elsősorban Nagybányára.

3. ábra: A főbb etnikumok lélekszámának változása a történelmi Szatmár vármegye területén 1880-2002 között (1880=100%)

Forrás: ld. 1. táblázat

A földreform keretében az új országhatár menti agrárvidék magyar többségű településeinek határában telepesfalvakat létesítettek, melyek népessége többnyire ortodox román lakosokból állt. Szatmárban az 1921-es földreform alkalmával földhöz jutottak 70,4%-a román, 18,2%-a magyar, 5,5%-a német, míg 4,8%-a ruszin volt (Dulgău, B. 1981-82. 425). Látható, hogy a földosztás erősen nemzeti jelleget öltött, ami a kiosztott föld nagyságában még jobban látszott.⁴⁶ A románokon kívül felülreprezentáltak voltak még a ruszinok, akik a földosztás hatására érkeztek a határsávba – döntően Máramarosból. Szatmár és Szilágy megyékbe (1923-tól utóbbihoz tartozott a telepítésekben erősen érintett Nagykároly és környéke) 1928-ig 1320 kolonista érkezett (Oberding J. Gy. 1930. 93). Meg kell még említeni, hogy miként a magyar fennhatóság alatt, úgy a román uralom alatt is a kisebbségek köréből került ki a kivándorlók többsége, ennek legfőbb oka pedig a hatalomváltás utáni – magyarokkal, németekkel, zsidókkal szembeni – etnikai diszkrimináció volt (Kocsis K. 1997).

⁴⁶ A földek 75,7%-át románok, 11,5%-át magyarok, 8%-át németek és 4%-át ruszinok kapták. A földreform hatására a románok számára rendkívül kedvezően alakult át a birtokstruktúra (Dulgău, B. 1981-82. 425-426).

Mindezekhez még hozzájárult a népszámlálás módszereinek változása is. Az utódállamok statisztikai felvételeiben az etnikai viszonyokat a nemzetiség ismerve alapján állapították meg, bár többször rákérdeztek az anyanyelvi hovatartozásra is. A magyarok számának további csökkenését eredményezte a zsidóság és a cigányság önálló nemzetiségi kategóriába sorolása. Ezen kívül a másik bevett módszer a felekezeti hozzátartozás alapján meghatározott etnikai besorolás volt, így például a görög katolikusokat románnak, a római katolikusokat vidékünkön svábnak, az izraelitákat zsidónak minősítették (Varga E. Á. 1992. 38-39, 58).⁴⁷

Az 1930-as román népszámlálás egyik legnagyobb értéke az, hogy több kritérium alapján közli az etnikai hovatartozást, mely komplexebb elemzésre ad lehetőséget. Ugyanakkor az egyidejű magyar népszámlálás csak az anyanyelvre kérdezett rá. Egyrészt a Trianon után a kisebbségekre nehezedő társadalmi nyomás, másrészt az a körülmény, hogy az itt élők ekkor már ténylegesen magyar anyanyelvűek voltak összességében azt eredményezték, hogy a magyar oldalon a 125,8 ezer főnyi népesség 99,9%-a magyarnak vallotta magát. Ezzel szemben a román részen egyfajta „etnikai mozaik” alakult ki, elsősorban a határtól számított 20 km-es sávon belül. E határmenti, nemzetiségileg vegyes terület kialakulásának okai a telepese falvak létrejötte, a német identitás erősödése, a zsidóság külön etnikai csoportba sorolása és legfőképpen az, hogy – vélhetőleg az államhatalom-váltás következtében – nőtt a nem saját többségű településen élők száma. A nagyfokú etnikai keveredés következtében a saját településén többségben levők aránya a magyarok körében 89,3%-ra (1910: 94,4%), a románoknál 80,1%-ra (1910: 83,6%) csökkent, míg a németeknél – „visszasvábosodásuknak” köszönhetően – 69,4%-ra nőtt (1910: 45,7%).

A romániai részen a magyarok (anyanyelv (a) szerint 115 ezer, nemzetiség (n) szerint 85,9 ezer fő) visszaszorulása látványos volt a Szatmárnémeti–Erdőd–Nagykároly háromszögben és Szinérváraljától keletre a románokkal szemben, illetve Nagykaroly környékén a németekkel szemben (8, 14. térkép). Magyar tömbről immár csak Szatmárnémeti környékén és attól északra beszélhetünk. Az anyanyelv szerint abszolút magyar többségű Szatmárnémeti és Nagykaroly nemzetiség szerint csak relatív többségű, míg a keleti részeken csak Felsőbánya maradt magyar dominanciájú város. Tehát Szatmár négy városában a magyarok aránya az 1910-es 92%-ról 57%-ra esett vissza.

⁴⁷ Így lett németnek besorolva a szlovák eredetű római katolikus lakosság Lázárin, Sárközújlakon és Sárközön. Az 1920-as népösszeírás a 25 szatmárvidéki községben és Nagykaroly városában 27,4 ezer sváb lakost mutatott ki. Ezekben a községben 1910-ben németül beszélt: 14664 személy, míg a németül beszélő római katolikusok száma mindössze 12912 volt (Molnár A. 1928/29. 320-321).

A román lakosság a romániai oldalon (a: 169,5 ezer, n: 176,4 ezer fő) jelentősen növelni tudta etnikai területét. A már említett területeken kívül fontos megemlíteni a határzónában létrejött telepesfalvakat, melyek a magyar tömb egységének megbontása végett jöttek létre. Az 1930-ig önállóvá vált telepesfalvak között találunk mőcföldiekkel benépesített ortodox helységeket,⁴⁸ illetve a tág környék román (esetleg ruszin) görög katolikusai által birtokba vett telepeket.⁴⁹ A városokban megjelenő ortodox lakosság szintén a betelepült/betelepített románságra utal, akik valószínűleg az Ókirályságból érkeztek. Számuk a nyugati határszélen magasabb (Szatmárnémetiben és Nagykárolyban összesen 2708 fő), betelepedésükkel a románok már a városi népesség 30%-át adták (1910: 6%), ennek következtében hagyományos központjaik mellett a legnagyobb számban az említett városokban éltek. A román többségű települések láncolata Csengerbagosnál a határig ért, kettévágva a magyar többségű területet. (2, 3. térkép)

A németek (a: 14,7 ezer, n: 22,9 ezer személy) településterülete a 19. század közepe óta lényegében változatlan maradt, etnikai területük kiterjedése mindig attól függött – a német nyelv nyugatról keletre erősödő megőrzése mellett –, hogy a külső tényezők a magyar vagy a német/sváb identitás irányába hatottak-e (vö. Cogitator 1929).⁵⁰ 1930-ban az 5 stabil, 1910-ben is német többségű bükkalji településükön kívül hét másikban is ők képezték a népesség legnagyobb hányadát.

A század elejéhez képest nem változott számottevően sem az ukránok, sem a szlovákok lélekszáma. 1 ezrelék körüli arányukkal elhanyagolható részét alkották a vármegye népességének, ám a nemzetiségi bevallásnál a ruszinok aránya meghétszereződött és jelentős területi koncentrációjuk volt megfigyelhető Szatmárnémetitől északra és északkeletre.

A zsidó és cigány nemzetiségi (és a jiddis/héber anyanyelvi) kategória az 1930-as magyar népszámlálásban nem szerepelt, ezért e két népcsoport ezen kritériumok szerint csak a román oldalon vizsgálható. Területünkön a zsidóság a két világháború között már a harmadik legnépesebb etnikum volt (a: 15,2 ezer, n: 23,5 ezer). Területi elhelyezkedésük megegyezik az 1880-ban bemutatottal. A magyar időszakhoz képest az izraeliták száma nőtt, a zsidók egy részének Magyarországra irányuló kivándorlását messzemenőleg ellensúlyozta magas természetes szaporodásuk, és a világháborút követő, főként Szatmárnémetire irányuló jelentős bevándorlásuk (Stern, N. 1984. 31). A korábbiakhoz hasonlóan 1930-ban is alapvetően

⁴⁸ Karulypuszta, Újmárna, Vadaspuszta.

⁴⁹ Lukácsfalva, Sándormajor, Lajosmajor, Meggyesgombás.

⁵⁰ Cogitator 1929-ben 10 ezer fő körülire tette a németül beszélők számát a sváb falvakban. Az 1910-29 közti időszakról pedig a következőket írta: „Az öreg nemzedék lassanként kihalt, a helyébe lépő fiatalok pedig akkor, midőn a magyar nyelv az egymásközi társalgás nyelvévé, sőt a család nyelvévé vált vagy kezdett válni – már nem szaporították többé a németül beszélők számát.” (Cogitator, 1929. 255.) Mindezt összevetve Pfeiffer S. (1941) adataival úgy tűnik, hogy a svábok asszimilációja pont a 20. század elején vált visszafordíthatatlanná.

urbánus nemzetiségnek számítottak, de persze nemcsak a 4 városban, hanem a forgalmas csomópontokban, piacközpontokban is nagyobb számban éltek. A városi/városias településeik mellett a másik nagy központjuk az Avasság volt.

A magát cigánynak valló népesség (a: 1195, n: 4048) területi elhelyezkedésükben szembeötlő, hogy főként a megye délnyugati részét lakják, de ott is – miként 1893-ban – a németektől külön falvakban. A román népszámlálás szerint arányuk csak Felsőboldádon haladja meg a 10%-ot (nemzetiség szerint: 11,1%), legnagyobb csoportjaik pedig Szatmárnémetin, Erdődön és Nagykárolyban laktak. Már területi eloszlásukból is következik, hogy döntően magyar anyanyelvűek, cigány anyanyelvüket leginkább a vegyes etnikumú térségekben (pl. Erdőd, Királydaróc környékén) tartották meg.⁵¹

Összességében a vizsgált terület lakosainak többsége még mindig magyarnak számított (54,4%, 242 ezer fő), de a románok részesedése jelentősen megnőtt (38,1%), akárcsak a zsidóké (3,4%) és a németeké (3,3%; ld. 2. ábra). A két fő nemzetiség közti fő választóvonal leginkább a vármegye délnyugati részén tolódott nyugatra, így ekkor már (az 1910-es Kőszegremete–Dobra vonal után) a Kőszegremete–Érkörtvélyes vonalról beszélhetünk.

Az 1931-1939 közötti időszakban a román népesség vélhetően tovább növelte részesedését az összlakosságon belül, hiszen a nemzetiségi statisztikára alapozott kimutatások szerint természetes szaporulatuk kétszerese volt a magyarokénak (Varga E. Á. 1999. 42). Azonban mire ezt a növekedést a következő népszámlálás alátámaszthatta volna, Észak-Erdély az 1940. augusztus 30-i 2. bécsi döntéssel visszakerült Magyarországhoz. A döntés óriási migrációs hullámokat gerjesztett, bár a Magyarországra vándorlás már az 1. bécsi döntés után megindult, amikor a felfokozott hangulatban többezren telepedtek át.⁵²

Az 1941. január 31-i eszmei időpontú magyar népszámláláskor a vizsgált terület egésze Magyarországhoz tartozott. A bécsi döntés és a népszámlálás lebonyolítása között (pontosabban február 26-ig, a román-magyar optálási megállapodás időpontjáig) újabb 40 ezer menekült családfő és egyedülálló hagyta el Dél-Erdélyt, jelentős részük Észak-Erdélyt választotta új otthonául. Az 1938-44 közötti vándormozgalmakban összesen 10 ezer fő érkezett Szatmár vármegyébe, akiknek döntő többsége (kb 96%-uk) magyar volt (A romániai..., 1944. 399-400, 403). Szót kell még ejteni a 2. bécsi döntés után az anyaországból beáramló népességről. Ezek egyrészt az 1918 után Magyarországra áttelepültek közül kerültek

⁵¹ Utóbbi kijelentést támasztja alá az 1893-as cigányösszeírás: „Sőt épen az egy nyelvű vidékeken, a hol tehát valamely nemzetiség feltétlenül uralkodik, találhatnak a legnagyobb arányban a cigányul nem tudó cigányok.” (A Magyarországon..., 1895. 55), de az egész Kárpát-medencében napjainkig ez jellemzi őket (vö. Tátrai P. 2007b. 303).

⁵² 1938. I. 1. – 1940. VIII. 30. között 7993 családfő és egyedülálló távozott Erdélyből Magyarországra (A romániai..., 1944. 410).

ki, másrészt a hivatalnokréteget és a rendfenntartókat is anyaországi állománnyal egészítették ki. Összesen kb. 60 ezer fő költözött 1940-44 között a trianoni Magyarországról Észak-Erdélybe (Kocsis K. 2005. 35; Stark T. 1989. 72).

Ezzel párhuzamosan megindult a román tisztviselők, katonák, csendőrök, az 1919 után beköltözők és a telepese falvak lakosságának Romániába menekülése. Észak-Erdélyből összesen kb. 220 ezer fő távozott a várható megtorlások elől Dél-Erdélybe és Ó-Romániába (Kosiński, L. 1964. 127, Varga E. Á. 1999. 42; Stark T. 1989. 65), ebből mintegy 18-19 ezer román lakos távozásával számolhatunk a vizsgált területről (Fătu, M. – Mușat, M. 1985. 142).

Az 1940-es hatalomváltás ismét alaposan megváltoztatta területünk népességének etnikai viszonyait. Az 1941-es népszámlálás szerint a bizonytalan/kettős/hármas identitású népesség, az önmagukat 1920 előtt magyarnak vallók ismét visszatértek a magyar anyanyelvi (nemzetiségi) bevalláshoz. (Az összehasonlíthatóság kedvéért és a nemzetiségi kategória helyenként rendkívül furcsa eredményei⁵³ miatt dolgozatunkban ismét az anyanyelvi adatok képezik a vizsgálat alapját.)

A tíz évvel korábbi helyzethez képest ismét az államalkotó nemzetiség (immár a magyar) gyarapította legnagyobb mértékben a számát, de ha a legutolsó, 1910-es magyar népszámláláshoz viszonyítunk, akkor feltűnő a hasonlóság a két összeírás eredménye között mind megyei, mind települési szinten. 1941-re tehát lényegében visszaállt az 1910-es állapot. Feltűnő viszont, hogy az etnikai szerkezet változása 1910-hez képest a homogenizáció irányába mutatott, a magyarok térvesztése (a városokat leszámítva) inkább keleten, a románoké nyugaton volt szembeötlő. Összességében tehát az 1920-1940-es idősakkal szemben, mikor is a románok magyar nyelvterületre nyomulásával heterogenizációs folyamatról beszélhettünk, egy év alatt a folyamat ellenkezőjére fordult, és főleg a tömeges migráció, illetve a magyar anyanyelvű zsidó, német, cigány, román népesség magyarként regisztrálása erősebb térbeli elkülönülést, a nyelvhatár élesebb kirajzolódását okozta.

1941-ben a 321,5 ezer (nemzetiség szerint 334,5 ezer) főnyi magyarság 160 településen alkotta a helyi többséget, ahol 93,6%-uk élt. 1910 után újfent a lakosság több mint $\frac{2}{3}$ -a magyarnak számított (a: 67,3%, n: 70%). Ezzel együtt a magyarok lélekszámának növekedési üteme (1880-hoz képest 190%; ld. 3. ábra) csak kevéssel hagyta el a románokét (180%). A zsidóság zöme ismét magyarnak vallotta magát, ez a városokban és az Avasságban eredményezte a magyarok térnyerését. Mégis a legfeltűnőbb változások megint a vármegye délnyugati szegletében történtek, ahol a németek és a bizonytalan etnikai öntudatú görög

⁵³ Pl. Avasújfalú: magyar anyanyelvű: 488, magyar nemzetiségű: 1423, magyarul tud: 600 fő. Alsóhuta (Szelestyehutával): magyar anyanyelvű: 212, magyar nemzetiségű: 573, magyarul tud: 319 fő. Kisszokond: magyar anyanyelvű: 8, magyar nemzetiségű: 474, magyarul tud: 38 fő.

katolikusok visszatérése a magyar anyanyelvi kategóriába azt eredményezte, hogy a nemzetiségileg legképlékenyebb Érkörtvélyes–Szatmárnémeti–Krasznabéltek háromszögben a magyarok visszaszerezték vezető pozíciójukat, így a vizsgált területen a magyar többségű települések sora a Kraszna mentén ismét Dobráig húzódott (9. térkép).

A román lakosság száma (a: 143,5 ezer, n: 129 ezer fő) visszaesett a 20 évvel korábbi szintre, így mindössze a lakosság 30%-át (n: 27%) alkották. 130 településen éltek többségben, ahol a románok 85,2%-a volt fellelhető. A hatalomváltás és a főként városlakókat érintő migrációk miatt a városokban jelentősen visszaesett a románok száma és aránya (7,2 ezer fő, 7,7%). Hasonlóan befolyásolta az etnikai térszerkezetet a telepesfalvak lakóinak elmenekülése, helyükre magyar menekültek érkeztek.

A németek száma visszaesett az 1. világháborút megelőző szintre (a: 6542, n: 5043). Helyi többségüket csak 4 bükkalji településükön tudták megőrizni, ahol a németek 39%-a élt. Ezek azok a települések, ahol – az 1941-es népszámlálás nemzetiségi adatait leszámítva – a németek sosem magyarosodtak el.

A századfordulótól a 2. világháborúig a ruszinok és a szlovákok száma stagnált, 1941-ben 264, illetve 437 főt számláltak. Mindkét népcsoport leginkább az Avasságban koncentrált, bár a szlovákoknál ez a tömörödés jóval erősebb volt.

Az újabb és újabb diszkriminációs törvényekkel, helyenként fizikai bántalmazással is megfélemlített zsidóság egyre kevésbé merte zsidóságát vállalni. A vármegye 34,5 ezer izraelita vallású lakosának 12%-a (4168 fő) volt csak jiddis/héber anyanyelvű, a többiek nagyobb részét nyelvükben már a század elején elmagyarosodtak. Ugyanakkor az imént vázolt társadalmi-politikai körülmények következtében nemzetiség szerint a 10 évvel korábbi érték ötödére csökkent lélekszámuk.

A népszámlálás a cigányok valós létszámának mind anyanyelv szerint (1405), mind nemzetiség szerint (3143) csak töredékét rögzítette. Az anyanyelvileg $\frac{2}{3}$ -részét a magyarsághoz sorolható romák a vármegye keleti, román többségű felében jobban merték vállalni cigányságukat, míg a nyugati részeken inkább csak a nemzetiségi bevallásnál.

Pontosan eme népszámlálási bizonytalanság volt az oka, hogy a népösszeírás után még 1941-ben a cigányok számának realisabb meghatározása érdekében egy települési becslés készült a Tisztiorvosi Szolgálat segítségével (ld. Kertesi G. – Kézdi G. 1998). E becslés szerint Szatmár megye cigánysága 12,2 ezer főt számlált, így a lakosság 2,6%-át képezték. Az adatok járási bontása alapján a romák leginkább a Szatmári-síkon tömörültek (Fehérgyarmati járás 4,3%, Csengeri járás 4,2%), míg a hegyvidéken koncentrációjuk lényegesen kisebb volt (Avasújvárosi és Nagysomkúti járás 1,5-1,5%, Nagybányai járás 1%).

A 2. világháború végéhez közeledve ismét az erőteljes migrációs folyamatok alakították leginkább a vármegye etnikai arculatát. 1944. április-júniusában következett be a zsidó lakosság gettóba gyűjtése, majd deportálása, meggyilkolása. A vármegyében négy településen öt gettót állítottak fel, de a nagykároly-környéki zsidókat hamarosan Szatmárnémetibe szállították. Összességében a mátészalkai és a szatmárnémeti gettóba közel 18-18 ezer főt, a nagybányaiba pedig 5700 főt zsúfoltak össze (Hegyi Á. – Lőwy D. 2007. 1015; Braham R. L. 1983. 31-32; Csirák Cs. 2001. 140), akik közül becsléseink szerint mintegy 31-32 ezer fő származhatott a vizsgált területről. Az 1941-ben 34,5 ezres izraelita közösség nagy részét tehát összegyűjtötték és deportálták, a maradék 3 ezer fő pedig valószínűleg a munkaszolgálatosok számát gyarapította, illetve elszökött, elrejtőzött, mentesült. 1944 május-júniusában Szatmár vármegyéből összesen 41067 személyt szállítottak el, szinte mindannyiukat Auschwitzba (ld. Hegyi Á. – Lőwy D. 2007. 1024, 1046; Remember..., 1985). A deportálásokkal a magyar hatóság szinte kiürítette az észak-erdélyi városokat, főként azok központi részeit, megteremtve a helyet a háború után beáramló román lakosságnak.

A vizsgált területen 1941-ben 34523 izraelita élt. A román oldalon (1941: 27166) 1944 novemberére ez a szám 700-ra csökkent, majd a koncentrációs táborokból fokozatosan visszatérőkkel 1947-ig 10236-ra nőtt (Hegyi Á. – Lőwy D. 2007). A magyar oldalon 1949-ben vallás szerint 914 izraelita élt (1941: 7357).⁵⁴ A fogyatkozás tehát óriási: 1941 és 1946/1947 között román oldalon 62%-os, a magyar oldalon 88%-os, amiben nagy szerepe van annak, hogy falusi térségekben a túlélési arány mindenütt jóval kisebb volt, mint a városokban. Sőt, az 1947-ben Szatmárnémetin, illetve más szatmári határmenti településen összeírt zsidók jelentős része nem szatmári származású (összesen kb 8-9 ezer személy): a háború alatt Dél-Erdélyben és Románia más részein élő zsidók közül sokan csak azért tartózkodtak ott, hogy aztán Magyarországra, majd Nyugatra/Izraelbe szökhessenek (Hegyi Á. – Lőwy D. 2007. 999, 1047). Összességében tehát a szatmári zsidóság háború alatti vesztesége (deportálások, munkaszolgálat, pogromok, stb.) becsléseink szerint elérte a 23-25 ezer főt, míg az 1944-47 közti időszakban a vándorlási veszteség nagyságrendileg 5 ezer fő körüli értékét majdnem kiegyenlítette a már említett (romániai oldalon jelentkező) hozzávándorlás. Természetesen a háború utáni rendkívül intenzív migrációs folyamatok miatt ez az érték is csak hozzávetőleges.

A holokauszt áldozatai között szerepeltek a cigányok is. Szatmárban – a front közeledte miatt – az elhurcoltak száma rendkívül alacsony volt, mindössze a kóborcigányok közül vittek

⁵⁴ Szatmár-Bereg vármegye 1945-ös területén a következőképpen alakult a zsidók száma: 1941: 9057 fő, a zsidótörvények által azonban 9183 személy volt érintett, 1945 júniusáig a deportálásból 1333-an tértek vissza, míg 1946-ban az izraeliták száma 1091 volt (Stark T. 1995. 63).

el embereket munkaszolgálatra. Így valószínűleg 1941-es becsült létszámukból (12,2 ezer fő) csak párszázan kerülhettek az áldozatok közé (Karsai L. 1992; Kocsis K. – Kovács Z. 1991a).

A front 1944. őszi átvonulása szintén nagy tömegeket űzött el lakhelyéről. A visszavonuló német csapatok nyomában kb. 2500 német hagyta el a területet, majd a Vörös Hadsereg bevonulása után kb. 10-15 ezer németet hurcoltak el a Szovjetunióba jóvátételi munkára (Kocsis K. 1998b. 138). Más források ennél alacsonyabbra teszik a svábok veszteségeit: Boros Ernő, Ferdinand Flesch és Stefan Schmied részletes adatai alapján a szatmári részekről 2000 fő menekülése távozása tűnik reálisnak.⁵⁵ Emellett a Románián belül (pl. Földváron) maradt deportáltakat is figyelembe véve a szovjetunióba hurcoltak valószínű száma a vizsgált területen 5000-5500 fő között mozoghat (Boros E. 2005; Flesch, F. 1984; Schmied, S. 1962).⁵⁶ A deportáltak kb. 15-20%-a nem tért vissza a Szovjetunióból. Mindezek következtében a németek lélekszáma drasztikusan lecsökkent területünkön,⁵⁷ amit csak fokozott az, hogy sokan ezek után már nem merték németnek vallani magukat.

Az 1940 után beköltözött magyarok távozása, menekülése a frontátvonuláskor következett be, de a román közigazgatás visszaállítása (1945 tavasza) után is jelentős számban költöztek Magyarországra. Elsőként – 1944 őszén – a 2. bécsi döntés után a román telepese falvakba költözött magyarok menekültek el (Kocsis K. 1998b. 138). 1944-48 között a vizsgált terület romániai részéről nagyságrendileg mintegy 15 ezer magyar távozott. A magyarok veszteségét növelte a magyar anyanyelvű zsidóság haláltáborokba hurcolása, az 1941-ben magyarként számbavett németek kényszermunkára hurcolása, illetve a bevallási eltérések (vö. Varga E. Á. 1999. 49). Ezek alapján az 1944-48-as időszakban a magyar anyanyelvűek összes háborús vesztesége (halálozások, önkéntes- és kényszermigrációk) becsléseink szerint 40-45 ezer főre tehető.

1945-re visszaálltak az 1938-as határok, területünkön mindössze annyi változás történt, hogy Nagypalád Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz került.

1945-től területünk romániai oldalán számottevő román vándormozgalom bontakozott ki, mely elsősorban a határmenti nagyvárosokba irányult, ahol a zsidók és a magyar közalkalmazottak nagy részének távozásával megnyílt a lehetőség a nagyobb arányú beköltözésre. Az 1948-as népszámlálás időpontjáig Szatmárnémetibe és Nagykárolyba kb. 15

⁵⁵ Az evakuálás inkább a bükk-vidéki, nagyobb német öntudattal rendelkezőket érintette, akik a háború idején nagyobb számban álltak be a Volksbundba. Így például Szinfaluból 692 fő, az ottani németiség kb. 85%-a evakuált (Schmied, S. 1970. 26).

⁵⁶ Az adatok bizonytalanságára jó példa Csanáros, ahol Ferdinand Flesch (1984. 230) szerint 247 főt vittek el, Bura László (2001b. 121) szerint 272 embert, míg Boros Ernő (2005. 94-97) adatai alapján 291 főt hurcoltak el.

⁵⁷ A németek Magyarországról való kitelepítése a vizsgált területet csak minimálisan érintette. Bár a kitelepítési listán 667 személy szerepelt (túlnyomórészt Mérk és Vállaj lakói), mégis mindössze 14 embert távolítottak el, illetve a listáról további 31 fő hagyta el a területet (Czibulka Z. et al. 2004. 324).

ezer román lakos érkezett, míg a belső területeken fekvő Nagybányára és Felsőbányára „csak” 6 ezer fő. Ezzel szemben 1941 és 1948 között a két bányavárosban 6,5 ezer, a határmenti városokban 22 ezer fővel csökkent a magyarok száma. Az így létrejött demográfiai úrt (a városok lélekszámának 6,5 ezer fős csökkenését)⁵⁸ majd az 1950-es évektől felpörgő szocialista urbanizáció töltötte fel elsősorban román lakosokkal. A változások közt fontos még megemlíteni a két világháború között létrejött kolóniák újraneépülését, valamint az 1945-ös földreform folyományaként az újabb, román (és ruszin) lakosságú telepese falvak létrejöttét.⁵⁹

1948 és 1956 között⁶⁰ a vizsgált terület romániai részének népessége az erdélyi átlagnak megfelelően gyarapodott, azonban a magyarok lélekszámának növekedése – a németekéhez hasonlóan – meghaladta a románokét (Varga E. Á. 1999. 50). Ennek okait a magyarok magas természetes szaporodásán kívül az 1948-ban nem magyarként jelentkezők egy részének a magyar nemzetiséghez történt visszatérésével magyarázhatjuk. Fontos tényező lehet még, hogy 1948 után is sok hadifogoly és munkára elhurcolt magyar és német tért vissza a Szovjetunióból, illetve romániai táborokból. A magyarok románokat is megelőző tényleges szaporodásának még egy fontos oka lehet: az 1948-56 közti időszakban jelentős elvándorlással sújtott térségből inkább a románokat érinthette az iparosítás szívóereje. Ugyanakkor folytatódott a leginkább Izraelbe irányuló zsidó kivándorlás, így 1956-ban már csak kb. 4,6 ezer zsidó nemzetiségű lakos élt területünk romániai részén. 1956-ban a szatmári magyarság elérte a román fenhatóság alatti maximális arányát (nemzetiség szerint kb. 36%), innenetől kezdve abszolút számuk már csak minimálisan nőtt, így arányuk – a dinamikusán gyarapodó románság miatt – csökkent (ld. a 2. és 3. ábrát).

A múlt század közepétől a népesség térbeli eloszlásának változásait leginkább a szocialista urbanizáció határozta meg. A romániai, ezen belül pedig az erdélyi és szatmári városodásnak a 2. világháború után több hulláma is volt, melyek egyre tompultabbak voltak (Benedek J. 2006. 81-84). E felülről irányított folyamat fontos célkitűzése volt a modernizáció, melynek keretében nagy néptömegeket áramoltattak a városokba, fejlett központokat hozva ezzel létre. Ennek eléréséhez erőteljes iparosításba kezdtek (először a nehézipart helyezték előtérbe) munkahelyeket teremtve ezáltal a népességfőlősleggel küzdő vidéknek. Ezzel párhuzamosan az erőltetett térszerkezéssel (1950-es évek, 1960-as évek eleje) a létalapjuktól fosztották meg a mezőgazdaságból élők jelentős részét, akik így csak a

⁵⁸ Az észak-erdélyi városok lakossága a háború végére rendkívüli módon lecsökkent, pl. Szatmárnémetiben 1945-ben csak 20 ezer ember maradt (Stark T. 1995. 67).

⁵⁹ Az 1945 és 1956 között létesített telepek: Újberki, Paprikatanyák, Újtelep, Újmikola, Újbagos.

⁶⁰ Az 1948-as és az 1956-os népszámlálásról nem állnak rendelkezésre települési bontású adatok, így a vizsgált terület etnikai szerkezetét is csak hozzávetőleg tudtuk rekonstruálni.

városokba tudtak menni (Benedek J. 2006. 80). Fontos közigazgatási jellemzője a korszaknak a monocentrikus fejlesztés (a megyeszékhelyek kiemelt szerepe – vö. Kovács Z. 2002. 66), míg egy romániai sajátosság az ún. zárt városok létrejötte (pl. Marosvásárhely), ami azt jelentette, hogy az adott településre csak a kiválasztott – általában az államalkotó – nemzetiség telephelhetett be. Ezzel el is érkeztünk a romániai urbanizáció másodlagos, nem hangoztatott céljához, ami a fennálló etnikai szerkezet megváltoztatása volt. Az ideális terepet ehhez pedig a város nyújtotta. Az etnikai célok érdekében tehát heterogén, falusi népességet áramoltattak a városokba. A heterogén népesség érkezése azért lényeges, mert a sok bevándorlóval, adott esetben más kultúrkörből érkező idegennel könnyebb volt szétverni a zsidók deportálásával már amúgy is meggyengült helyi társadalmat (Enyedi Gy. 1992. 690). Sok helyütt a helyi társadalom folytonossága még a magyaroknál sem volt meg.

A magyar oldalon 1949 és 1960 között az elvándorlás ellenére tovább növekedett a népesség, így 1960-ra a falvak többségében a lakosság szám elérte maximumát (Eke P.-né 1981. 96). Ebben az időszakban a rendkívül magas természetes szaporodás tehát majdnem mindenütt ellensúlyozni tudta az ekkor még nem túl nagy arányú elvándorlás hatásait. Ennek legfőbb oka, hogy e városhiányos, periférikus területen az iparosítás ekkor még csak a távoli Nyíregyházáig ért el, így nem alakult ki a környéken olyan vonzásközpont, ami tömegesen fel tudta volna szívni a vidék népfeleslegét. A másik ok, hogy a mezőgazdaság (amelyben a terület lakosságának nagyobb hányada dolgozott) eltartóképessége ekkor még megfelelő volt, illetve a munkaerőigényes agrárágazatok honosodtak meg (Eke P.-né 1981. 98). Ennek köszönhető, hogy a terület városias központjainak (Mátészalka, Fehérgyarmat, Csenger) népessége e 11 év alatt mindössze 1-8%-kal nőtt.

A vizsgált időszak magas természetes szaporodáshoz jelentősen hozzájárult a cigány lakosság, körükben az 50-es évektől demográfiai robbanás tapasztalható. Ennek okai között a szocialista rendszer számukra kedvező intézkedéseit (pl. munkához jutás, kedvezőbb egészségügyi-higiéniás helyzet, C-kölcsön) találjuk, amely elsősorban a halálozási rátájuk csökkenésén keresztül növelte lélekszámukat. Ugyanakkor pontosan a szocialista rendszer verte szét azt a falusi-paraszti közeget, amelyben a döntően falvakban élő cigányoknak megvolt a maguk helye és szerepe, illetve munkalehetősége, és ugyanez a rendszer rendelte el 1961-ben a cigánytelepek lebontását (Szuhay P. 1995. 21-22).⁶¹ Az extenzív iparosítás, a falusi nem agrármunkahelyek hiánya és az elégtelen alapellátás miatt a romák körében az 50-

⁶¹ Ezen akció „amely az akkori cigányság kétharmadát érintette, annak ellenére, hogy szándékában a cigányság életszínvonalának emelését szolgálta, a cigányoknak a nem cigány (magyar) környezetbe való szétszórásával tulajdonképpen egy erőszakos – de mint utóbb kiderült, sikertelen – asszimilációs kísérletet valósított meg.” (Kocsis K. – Kovács Z. 1991b 83.)

es évek második felétől erőteljes vándormozgalom bontakozott ki, melynek célpontjai Magyarországon főként Budapest és agglomerációja, a borsodi, nógrádi iparvidék és a környező városok, megyeszékhelyek (Debrecen, Nyíregyháza, Mátészalka, Kisvárd) voltak (Kocsis K. – Kovács Z. 1991a. 11, 1991b. 101), míg Romániában – főként a 60-as évektől – a megyeszékhelyek, illetve a Bányavidék ipartelepei, városai vonzották a cigány lakosságot.

Az 1960-66-os magyar és román népszámlálások időpontjában a vizsgált terület egészét tekintve még mindig a magyarok voltak többségben (52,1%), lélekszámuk meghaladta a 300 ezret. A magyarok fele a vizsgált terület nyugati-északnyugati, magyar fenhatóságú részén homogén etnikai környezetben élt, ahol anyanyelv szerint a lakosság 99,7%-át adták. Ezen a részen az egyetlen számottevő kisebbség a magyar anyanyelvű cigányság volt.

A magyar anyanyelvű népesség területi elhelyezkedése 1941-hez képest nem változott számottevően, visszaszorulásuk a városokban volt a leglátványosabb. Az iparosítás és a nemzeti jellegű urbanizáció hatására 1966-ra már kisebbségbe (45,7%) kerültek a városokban a románokkal szemben, ugyanakkor így is 156 településen (1941: 160) voltak többségben, ahol 85,5%-uk élt. Romániai településterületük négy nagyobb egységre bomlott: Szatmárnémeti és környéke, Nagykároly és környéke, Erdőd és környéke, illetve a bányavidék, ahol bár szinte minden településen kisebbségben voltak, létszámuk így is jelentős volt (30 ezer fő). A Nagykároly és Erdőd vidékén a magyar etnikumot gyarapította a németek – ekkor véglegesnek tűnt – beolvadása. A németek magyar nyelvűvé válása olyan településeken is látványos volt, ahol korábban (1941-et megelőzően) inkább a sváb identitás és nyelv dominált (pl. Nántú, Szelestyehuta).

A román lakosság (a: 275,5 ezer, 46,8%; n: 281 ezer) 10 főt leszámítva a román oldalon lakott. A háború utáni időszak nagy nyertesei, gyarapodásuk főként a városokban tettenérhető: a 60-as évek közepétől már ők számítanak a legnagyobb városlakó etnikumnak, ráadásul ekkor már urbanizáltabbak voltak (harmaduk élt városokban), mint a magyarok. Nagybányán és Felsőbányán már 1956-ra többségbe kerültek, és a később várossá nyilvánított települések is mind román többségűek voltak. Falusi térségekben előretörésük Szatmárnémeti északkeleti és déli előterében volt látványos, utóbbinál létrejött egy összefüggő román többségű településsáv a németek kitelepülésével románná lett Szinfalu és a magyar határ között. A vármegye délnyugati szegletében a többes kötődésű népesség ismét az államalkotó nemzetiség sorait gyarapította, illetve a telepesfalvak, kivált külterületi lakott helyek megjelenése azt eredményezte, hogy e részen újfent jelentős változások történtek (10. térkép). 1966-ban a vizsgált terület 188 településén többségben voltak (n: 190), ahol 81,5%-uk élt.

A német lakossága létszáma (a: 3785, 0,6% – ebből 14 fő Magyarországon; n: 4370) vérszenes megfogyatkozott a frontátvonulás és a háború után események, illetve folytatódó kivándorlásuk és magyarosodásuk eredményeképpen. Többséget ekkor már csak 3 faluban alkottak (Krasznasándorfalu, Nagyszokond, Alsóhomoród), ahol a németek 35,5%-a élt. Relatív dekoncentrációjuk részben annak köszönhető, hogy a kollektivizálás és a háború utáni kisemmizésük következtében jelentősen nőtt körükben a városba (leginkább Szatmárnémetibe) költözők aránya, akik már csak szórványközösségeket alkottak (Hauler, E. 1987. 86. – ld. 4. táblázat).

4. táblázat: A városlakók aránya az egyes nemzetiségeken belül 1880-2002

Év	Össz-lakosság	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szlovák
1880	15,9	23,2	7,1	8,2	16,6	18,1
1890	15,0	22,3	3,3	3,8	8,5	29,9
1900	15,8	22,4	3,3	7,7	32,5	16,7
1910	17,2	23,5	3,4	13,3	19,6	12,9
1920	17,8	18,7	9,4	22,9	62,0
1930	19,2	20,1	15,4	8,4	56,2	18,2	61,6	23,5
1941	19,6	26,0	5,0	9,0	41,5	25,3	21,6	18,1
1960-66	28,3	24,8	32,4	14,4	82,6	9,1	19,4	18,5
1977-80	42,4	39,1	45,7	29,2	95,0	26,0	32,5	28,3
1990-92	53,9	48,7	59,4	41,9	95,6	25,0	45,6	41,1
2001-02	52,6	47,2	58,5	39,3	95,3	25,2	37,9	16,3

Jelmagyarázat: ..=nincs adat

Az 1960-66-os népszámlálások idejére a cigányság vált a negyedik legnagyobb nemzetiséggé. Anyanyelv szerinti 1281-es és nemzetiség szerinti 2037 fős lélekszámuk azonban messze elmarad a valóságtól. A vizsgált területen legnagyobb számban Szatmárnémetin, Hodászon, illetve a Kővár-vidék északi részén éltek.

A ruszin-ukrán lakosság a 2. világháború után ismét növekvő számban volt jelen területünkön (a: 938, 0,2%; n: 991). Ennek oka nem az ismételt feltámadó ruszin öntudatuk és disszimilációjuk volt, hanem a magas népszaporulatú máramarosi hegyvidéki részéről történő beköltözésük a vármegye sík, mezőgazdasági művelésre alkalmasabb vidékeire. Folyamatos bevándorlásuk mellett magas természetes szaporodásuk biztosította számukra később is számuk növekedését. A vizsgált időpontban szinte kizárólag a román területre éltek,⁶² elsősorban telepese falvakban, illetve Szatmárnémetin és északi előterében.

A korábban területünkön jelentékeny szerepet játszó zsidók (a: 115, n: 1050) és szlovákok (a: 130, n: 148) száma végképp lecsökkent. A zsidók a folyamatos kivándorlásuk (pontosabban fejpénzért történő eladásuk) okán már inkább csak a két nagyvárosban képeztek érzékelhető kisebbséget, így a városi lakosság aránya körükben kiemelkedően magas volt

⁶² A magyar népszámlálásokban a 2. világháború után 2001-ig nem volt ruszin/ukrán kategória.

(82,6%, nemzetiség szerint 96,2% – ld. 4. táblázat). A szlovákok jelenléte lényegében egyetlen településre, Bujánházára korlátozódott (86 fő, 6,4%).

Az 1960-as, 1970-es években folytatódott a korábban vázolt, az etnikai szerkezetre a legerősebb hatást gyakorló folyamat: az államalkotó nemzetnek kedvező urbanizáció. Ezzel párhuzamosan megindult a periférikus fekvésű, gazdaságilag életképtelen, a helyi lakosság igényeit kielégíteni képtelen aprófalvak eróziója, népességvesztése. Ebben az időszakban tehát a már csökkenő természetes szaporodás nem volt képes ellensúlyozni az elvándorlást (Eke P.-né 1981. 97). Területünkön eme hátrányok halmozottan jelentkeztek. 1966-ban még csak a népesség 28,3%-a élt városban (4. táblázat), míg ötödük 1000 főnél kisebb helységeken lakott. Az infrastruktúra hiányosságai főleg a román oldalon okoztak problémát, éppen ezért ott leginkább az igazgatási funkcióval rendelkező kommunaközpontok lakossága nőtt. Mindkét oldalt rendkívül hátrányosan érintette a határmentiség, az elzártság, ekkor ugyanis területünkön nem volt közúti vagy vasúti határátkelő Magyarország és Románia között. A magyar oldalon a népességfogyás a határmenti településeken volt a legerősebb,⁶³ míg a városok környékén elhelyezkedő falvakban a lakosság száma általában stagnált vagy csak enyhén csökkent (Eke P.-né 1981. 99). Erre a természetes folyamatra rásegített az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, mely a kis- és aprófalvakat megfosztotta gazdasági létalapjuktól, illetve intézményeiktől (Kocsis K. – Kovács Z. 1991a. 11). Ezzel szemben Romániában az 1966-77-es időszakban még nem volt ilyen rohamos a népességvesztés, több határmenti helység lakossága nőtt is, de egyes térségekben (pl. az Érmelléken) már ekkor feltűnő volt a csökkenés. A települések lélekszámának alakulásában a természeti katasztrófák is közrejátszottak: a Szamos vízgyűjtőjének alsó részén 1970-ben bekövetkezett nagy árvíz elnéptelenedett több települést⁶⁴ és jelentős anyagi kárt okozott szinte végig a Szamos mentén. Kiköltöző népességük a szomszédos falvakat (pl. Méhtelek) és városokat (pl. Fehérgyarmat) gyarapította.

Az 1970-es években kezdődött meg a szatmári németek kivándorlása. Már ekkor is megfigyelhető, hogy a kitelepülő németek házaiba sokszor cigányok költöztek be. A jelenség Magyarországon is egyre gyakoribb lett: a romló gazdasági helyzetű falvak csökkenő értékű üres házait a cigányok vették meg, megvetve így lábukat az elnéptelenedő, periférikus településeken. Helyenként a településfelmérés után a roma lakosokat a falu központjába

⁶³ Főleg Penészlek és Nagyecsed között, valamint a Szamosköz aprófalvas térségében.

⁶⁴ Romániában elnéptelenedett a szamosmenti Kak és Etény, Magyarországon Nagygéc – utóbbit később Csengersimához csatolták. Népességének nagyobb része elköltözött Komlódtótfaluról, Nagy- és Kishódosról, Garbolcra, illetve a romániai Berendről és Kakszentmártonról.

költöztették be, mely aztán méginkább lenyomta az ingatlanárakat, és elköltözésre ösztönözte azt, aki még megtehetette (Szuhay P. 1995. 22; Kocsis K. – Kovács Z. 1991a. 11).

Az 1980-as években felgyorsult a falvak elnéptelenedése. A természetes folyamatokon kívül (csökkenő természetes szaporodás, állandósuló elvándorlás) az adminisztratív korlátok (Magyarország: 1971-es OTK, Románia: 80-as évek „faluszisztematizálása” – ld. Hunya G. 1989) is ellehetetlenítették a falusi életet. Mindeközben a városok továbbra is dinamikusan fejlődtek, bár a magyar oldalon ez a gyarapodás jóval szerényebb mértékű volt (évi 6-7 ezrelék), mint a román oldalon.⁶⁵ Összességében az 1977/80-1990/92-es időszakban csak a városok, a városok közvetlen közelében fekvő, kedvező adottságú települések (pl. Szatmárudvari), az Avasság rendkívül magas természetes szaporodással jellemezhető helységei, illetve egyes cigányok által is lakott települések (pl. Koltó, Atya, Hodász) tudták növelni létszámukat. Ezzel szemben a csökkenés leginkább a vizsgált terület déli részét sújtotta, ahol Balotafalu és Érendréd között egy olyan településsávot találunk, ahol a falvak nagy része a fenti időpontok között lakosságának több mint negyedét elveszítette.

5. táblázat: A cigányok száma és aránya a népszámlálások, összeírások és becslések tükrében, 1781-2003

Év	Vizsgált terület		Magyarországi rész	
	számuk	arányuk	számuk	arányuk
1781	1150	0,8
1880a	1087	0,4
1893	7771	2,4	2639	3,0
1941a	1405	0,3	215	0,2
1941n	3143	0,7	975	0,7
1941ct	2338	0,5	566	0,4
1941b	12157	2,6	4928	4,0
1977-80n	4960	0,8	8	0,0
1984-86b	16300	12,2
1990-92n	19244	2,7	7225	5,8
1992b	17300	14,0
2001-02n	23446	3,5	8360	6,6
2002-04b	54-58000	8,2-8,8	23-24000	18,2-19,0

Jelmagyarázat: a=anyanyelv; b=becslés; ct=cigányul tud; n=nemzetiség; ..=nincs adat

Források: 1781: Czoernig, K. (1857); 1880, 1941, 1977-80, 1990-92, 2001-02: népszámlálások; 1893: A Magyarországon..., 1895; 1941b, 1984-86, 1992: Kertesi G. – Kézdi G. (1998) alapján saját becslés; 2002-04: Filepné Nagy É. (2005), Hablicsek L. (2007), Kovács Cs. (2001), illetve Zamfir, E. – Zamfir, C. (1993) alapján saját becslés

Az 1980-as években folytatódott, sőt, felerősödött a kedvezőtlen helyzetű kistelepülések elcigányosodása.⁶⁶ Egyes településeken a cigányok arányának dinamikus növekedése miatt a

⁶⁵ Nagybánya: 33%, Szatmárnémeti 19%, ugyanakkor Felsőbánya, Nagykároly és Szinérváralja csak 2-8%, Kapnikbánya lakossága pedig a színesfémbányászat hanyatlása miatt még csökkent is.

⁶⁶ „Azt mondhatjuk, hogy a cigányok megerősödése elsősorban azokban a falvakban figyelhető meg, amelyek vagy eleve egy elmaradottabb körzetben találhatóak, vagy amelyek egy nem kifejezetten elmaradott körzetben belül hátrányos státuszú települések.” (Szuhay P. 1995. 20.)

helyiek szinte menekülésszerűen távoztak, ráerősítve e folyamatra. Általában elmondható, hogy ha a cigányok aránya eléri a 25-33%-ot, az kritikus aránynak számít, onnantól kezdve viszonylag gyorsan többségbe kerülnek (Vuics T. 1993. 33). Magyarországon 1984-86 között a megyei tanácsok cigánykordinációs bizottságai készítettek becsléseket a cigányság létszámáról, részarányáról.⁶⁷ E felmérés alapján a történeti Szatmár Magyarországon maradt részein 16,3 ezer cigány lakos élt, akik 12,2%-os arányt képviseltek (5. táblázat). A legnagyobb cigánynak minősített közösségek a nagyobb településeken (Nagyecsed, Hodász, Mátészalka) éltek, míg a legnagyobb részesedéssel a Szamosköz határhoz közeli aprófalvaiban bírtak (Tiszacsécse 46,6%, Kispalád 38,6%).

Az 1980-as években rendkívül megnőtt a Romániából kivándorlók száma, akik többnyire a kisebbségek soraiból kerültek ki. 1976-2005 között az országot elhagyók 36%-a német volt, zömük 1980-91 között hagyta el az országot. Területünkről is leginkább a 80-as évek második felében emigráltak, majd a falurombolások kezdetétől (1988) már a magyarok is nagy számban csatlakoztak hozzájuk. Az izraelita lakosság pedig Szatmárból (az országos trendektől eltérően) azért nem távozott nagyobb számban, mert már csak az öregek maradtak vissza.

II.5. A rendszerváltástól napjainkig (1989 után)

A rendszerváltás időszakában folytatódott a gazdasági-politikai indíttatású kivándorlás, menekülés Romániából. 1988-94 között közel 54 ezer menekült érkezett Magyarországra keleti szomszédunktól, akiknek 18%-a román nemzetiségű volt (Tóth P. P. 1996. 445, 447). A Magyarországra áttelepültek száma ennél lényegesen magasabb volt. A vizsgált terület romániai részén a magyar lakosság elvándorlása elsősorban a határmenti városokat (Szatmárnémeti, Nagykároly), illetve a határhoz közeli falvakat (pl. Börvely) sújtotta.

Ebben az etnikailag képlékeny időszakban került sor az 1990-es magyar és az 1992-es román népszámlálásra. A népszámlálások szerint az össznépesség száma elérte a 700 ezer főt, akik között immár a városlakók voltak többségben (53,9%).

Bár 1977-80-hoz képest az etnikai térszerkezetben csak mérsékelt változások történtek, a román oldalon tapasztalható erős urbanizációs folyamatok miatt a magyar nemzetiségűek száma (273 ezer) és aránya (39%) is jelentősen csökkent. A jelenség másik oka a magyar anyanyelvű németek disszimilációja, Varga E. Árpád szóhasználatával „újsváb” öntudatuk kialakulása (Varga E. Á. 1998. 255), melynek hátterében minden bizonnyal a német útlevel

⁶⁷ A becslés használhatóságáról, módszertani problémáiról részletesen ld. Kocsis K. – Kovács Z. (1991a).

megszerzésének, illetve a németországi kivándorlás lehetősége állt (Kocsis K. et al. 2006. 87; Schreiber, W. E. 1993. 209). A vizsgált terület magyarországi részén a magyarok száma leginkább a cigányok nagyobb öntudatra ébredése miatt csökkent.

A román lakosság (391 ezer fő, 55,8%) tovább növelte számát és arányát. Növekedési ütemük a városokban volt a legnagyobb, 1992-ben már közel 60%-uk volt városlakó. Az, hogy a románság urbanizáltsági szintje jóval magasabb volt a magyarokénál (48,7%), főként a magyarországi városok kisebb növekedési ütemének tulajdonítható (ld. a 4. táblázatot). Falusi térségekben magyar-román viszonylatban az etnikai szerkezet érdemben nem módosult, viszont a bükkalji német falvak a svábok távozásával román többségűvé formálódtak.

A németek száma (14,7 ezer fő, 2,1%) jelentősen megnőtt a korábbiakhoz képest. Történt ez annak ellenére, hogy csak az 1980-as években 6717-en távoztak Szatmár megyéből Németországba (Varga E. Á. 1999. 57), elsősorban azokból a településekből, ahol a német nyelv és identitás szinte végig megmaradt. Így a korábban sváb többségű Alsóhomoródon nyolcadára, Nagyszokondon negyedére, Krasznasándorfalun tizedére, Szinfalun pedig ötödére csökkent a német lakosság száma 1977-hez képest. Ezzel szemben a már a század első felében nyelvében, a század közepére pedig identitásában is elmagyarosodott Nagykároly, illetve Erdőd környéki németek – a korábban vázolt okok miatt – visszatértek gyökereikhez, többségük magyar anyanyelvű németnek/svábnak vallotta magát, így nyugatabbi településterületükön 6, keletebbre 1 faluban ismét többségbe kerültek (11, 15. térkép).

1990-92-re már nemcsak a becslések, hanem a népszámlálás szerint is a cigányság lett a vármegye területén élő harmadik legnagyobb népcsoport. Lélekszámuk a megelőző cenzushoz képest még a németeknél is nagyobb ütemben nőtt, és meghaladta a 19 ezer főt (2,7%-a az összlakosságnak). Relatív koncentrációjuk mutatható ki a Szatmári-síkság aprófalvas településein a határ mindkét oldalán, a sváb falvakban, ahová a németek kiköltözése után telepedtek be nagyobb számban, illetve egyes periférikus, gazdaságilag kedvezőtlen helyzetű, fogyó lakosságú településen a Bükk-hegység lábánál (pl. Felsőboldád) és a Kővár-vidéken (pl. Kisfentős).

A jelentősebb nemzetiségek közé kell sorolni az ukrán/ruszin népességet is, akik a 2. világháború óta fokozatosan növekvő lélekszámmal élnek Szatmárban (1718 fő, 0,2%). Gyarapodásuk elsődleges forrása magas természetes szaporodásuk, amely ellensúlyozza asszimilációs veszteségeiket is.⁶⁸ Településterületük a háború utáni telepítések óta változatlan, mindössze az urbanizáció hatására költöztek mind többen a két nagyvárosba.

⁶⁸ 1992-ben minden ötödik ukrán nemzetiségű lakosnak román volt az anyanyelve Szatmár megyében (Varga E. Á. 1999. 100).

A rendszerváltás utáni időszakban két tényező volt döntő hatással az etnikai térszerkezet alakulására. Az egyik a 80-as évek óta csökkenő természetes szaporodás, mely területünkön a 90-es évek elején változott negatív előjelűvé (Kocsis K. et al. 2006. 80), de környezetéhez viszonyítva – Máramarost leszámítva – még mindig magasnak számít. A legmagasabb értékekkel az Avasság, a Szatmári-síkság cigánylakta falvai, valamint Nagybánya környékének egyes falvai jellemezhetők (vö. Nagy E. 2006. 86-87; Kocsis K. et al. 2006. 77). Összességében a természetes szaporodásban egy igen jelentős észak-déli különbség figyelhető meg a vizsgált régióban: hozzávetőlegesen a Szamos vonalától északra eső területek jóval kedvezőbb demográfiai mutatókkal rendelkeznek, mint az attól délre elhelyezkedők.

A másik összetevő a migráció, melyet a rendszerváltás okozta gazdasági problémák indukáltak. A 90-es évek elején a munkahelyi leépítések főként az ingázókat érintették, és mivel például a magyarországi részen az aktív népesség 60-65%-a ingázott, ezért a falusi lakosság jelentős része munkanélkülivé vált (Kormány Gy. 2006. 225). A tartós munkanélküliségre, a lehetőségek hiányára a Magyarországon a fiatal korcsoportok az ország központja, illetve a közeli nagyvárosok felé irányuló vándorlással reagáltak (L. Rédei M. 2001. 71-74), ezzel szemben Romániában a falura történő visszavándorlással, az östermelésre való visszaállással próbálták meg a nehéz időszakot átvészelni. Ennek köszönhető, hogy a mai Szatmár és Máramaros megyékben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya eléri az aktív lakosság felét (Králik L. 2004. 130). Ugyanakkor nem kevesen a kivándorlást és az időszakos külföldi munkavállalást választották. Mivel a mobilisabb csoportok leginkább a városokban éltek, ezért a vizsgált terület egészén, de különösen Romániában erősen (mintegy tizedével) csökkent a városlakók száma és aránya. Az 1990/92-2001/02-es időszakban a legnagyobb migrációs veszteséget a nagy népfölösleggel rendelkező Avasság, a periférikus hegyvidéki területek (pl. Bükk), illetve Magyarországon a Tisza és az országhatár mentén elhelyezkedő aprófalvak szenvedték el (Nagy E. 2006. 87). A vándorfolyamatok nyertesei pedig egyértelműen a városkörnyéki települések voltak.

Romániában Szatmár megye azon kevés vidék közé tartozott, ahol 1992-2002 között a magyarok és a románok hasonló demográfiai jellemzőkkel rendelkeztek, hasonló mértékű volt természetes fogyásuk (Kiss T. 2004. 23, 27), ennek következtében területünk etnikai szerkezete a két főbb nemzetiséget tekintve csak minimálisan változott.

A legutóbbi, 2001/2002-es magyar és román népszámlálás időpontjában az említett tényezők miatt az összlakosság több mint 5%-kal 662,5 ezer főre csökkent. A nagyobb nemzetiségek közül csak a cigányok és az ukránok létszáma gyarapodott, a többieké

jelentősen csökkent. A vázolt gazdasági-társadalmi folyamatok miatt csökkent a városlakók aránya is a tíz évvel korábbi 53,9%-ról 52,6%-ra.

A magyar lakosság száma nemzetiségi ismérv szerint 256,9 ezer főre, aránya 38,8%-ra csökkent. Fogyásuk sem a romániai oldalon, sem a magyar oldalon nem volt drasztikus, ezzel együtt a természetes fogyás és az elvándorlás mintegy 20 ezer fővel csökkentette lélekszámukat. Ezt valamelyest ellensúlyozta a németek reasszimilációja, akik 1992 után tömegesen tértek vissza a magyar nemzetiséghez. Ugyanakkor a magyar anyanyelvű cigányok egy részének disszimilációja elsősorban a román oldalon éreztette hatását. Eme interetnikus viszonyok bonyolultságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a magyar nemzetiségűeknél közel 20 ezer fővel többen, azaz 276 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek.

A magyarok településterülete a 21. század elejére sem változott számottevően, zömük a Kőszegremete–Dobra vonaltól nyugatra él. A vármegye ezen nyugati felében azonban egyre több településen vesztenek teret a románokkal és a cigányokkal szemben. 1992 és 2002 között a németek egy részének visszamagyarosodásával Nagykároly környékén 5 település ismét magyar többséget szerzett, ugyanakkor a Szatmárnémeti és Királydaróc közötti területekről szinte teljesen eltűnt a – már korábban sem túl jelentős – magyar lakosság (12, 16. térkép). Ugyancsak folyamatosan csökken a magyarság száma a régió keleti felében, ahol a korábbi bányásztelepülések mindegyikén arányuk 30% alá esett, míg a Kővár-vidéken a három magyar többségű települést (Koltó, Koltókatalin, Magyarberkesz) leszámítva lélekszámuk drasztikusan csökken.

6. táblázat: A települések száma az adott településen abszolút vagy relatív többségben levő népcsoport szerint, 1880-2002

év	magyar	román	német	ruszin	szlovák	cigány	összesen
1880a	153	141	12	0	1	0	307
1890a	154	142	10	1	0	0	307
1900a	160	140	6	0	0	0	306
1910a	169	134	5	0	0	0	308
1930a	143	152	12	0	0	0	307
1930a	49	152	12	0	0	0	213
1930n	39	158	15	1	0	0	213
1941a	160	130	4	0	0	0	294
1941n	172	120	2	0	0	0	294
1960-66a	156	188	3	0	0	0	347
1966a	60	188	3	0	0	0	251
1966n	58	190	3	0	0	0	251
1977-80n	142	196	4	0	0	0	342
1990-92n	137	197	7	0	0	0	341
2001-02a	147	194	0	0	0	1	342
2001-02n	141	197	1	0	0	3	342

Jelmagyarázat: a=anyanyelv; n=nemzetiség; dőlt szám=a romániai részre vonatkozó adat

2001/02-ben a magyarok 141 településen képeztek többséget (1990/92: 137), ahol 66,4%-uk élt, 1990/92 után tehát ismét erősödött a magyarok koncentrációja (6. és 7. táblázat). Anyanyelv szerint pedig még ennél is több, 147 helységben alkottak többséget. A népszámlálások időpontjában 121,2 ezer magyar (összlétszámuk 47,2%-a) élt urbánus környezetben, ami több mint 11 ezer fős csökkenést jelent tíz év alatt. Számuk az összes városban csökkent, legnagyobb arányban etnikai tömbterületükön kívül (Avasfelsőfalu, Nagybánya és Kapnikbánya: 15-33%-os csökkenés), de Szatmárnémetin is 16%-os fogyást regisztráltak. Ennek következtében a legtöbb magyart tömörítő települések lélekszáma bár jelentősen apadt, azonban sorrendjük nem változott.⁶⁹

A románok száma 370,9 ezerre csökkent, az össznépelességen belüli arányuk azonban így is 56%-ra emelkedett. Létszámuk apadása több tényezőre vezethető vissza: egyrészt az országos átlagot jóval meghaladó halálozási rátájuknak (Kiss T. 2004. 27), amelynek következtében természetes szaporodásuk negatív előjelű; másrészt magas kivándorlási és külföldi munkavállalási hajlamuknak; harmadrészt a cigányok disszimilációjának. Ezeket csak csekély mértékben ellensúlyozza a magyarok asszimilációja. Anyanyelv szerinti lélekszámuk (376 ezer fő) is elsősorban a román anyanyelvű cigányoknak (mintegy 4,5 ezer fő) köszönhetően tér el jelentősen nemzetiség szerinti számuktól.

A románok településterülete számottevően kiterjedt nyugati irányba az elmúlt évszázad folyamán, ugyanakkor a mai határtól nyugatra eső területeken ezzel ellentétes folyamatok mentek végbe körükben.⁷⁰ Napjainkban a románok túlnyomó része a Komorzán–Kissárcköz–Vetés–Reszege vonaltól keletre, délkeletre található a vizsgált területen. Etnikai területük a magyar határig ér Csengerbagos és Karulypuszta környékén. A határmentén szigetszerűen helyezkedik még el pár telepésfalvuk is (pl. Lukácsfalva, Újmikola, Újberki). Homogén román falvakat elsősorban a hegyvidéken találunk (Avasság, Bükk-hegység, Kővár-vidék), de már a hegylábi területeken és a Kővár-vidék egyes dombvidéki részein a cigányokkal vegyesen élnek, míg a városokban és a Kőszegremete–Szinérváralja–Dobra vonaltól nyugatra magyarokkal és cigányokkal (helyenként németekkel és ukránokkal) élnek együtt elképesztően kevert helységekben. A legutóbbi népszámlálás szerint 197 településen a románság volt a legnagyobb nemzetiség – akárcsak 10 évvel korábban. Ezen településeken tömörült 95%-uk. A románok 58,5%-a városokban élt, így a nagyobb népcsoportok közül ők számítottak területünkön a legurbánusabbnak (4. táblázat). Városi közösségeik leginkább a

⁶⁹ Tízezer fő feletti közösségeik továbbra is városokban, azaz Szatmárnémetin (45265), Nagybányán (20459), Mátészalkán (17805), Nagykárolyban (12596).

⁷⁰ A magyarországi részen 2001-re 79-re csökkent 1880-ban még 425 fős lélekszámuk, köszönhetően a csengerújfalui románok beolvadásának. Elterjedésük magyarországi változásához ld. Bottlik Zs. (2006).

nehézipari-bányászati központokban csökkentek (Nagybánya és Avasfelsőfalu: 11-15%-os fogyás), főként a kivándorlás és Nagybányán a szuburbanizáció miatt, ugyanakkor Szinérváralján 12,5%-kal nőtt lélekszámuk. Ennek ellenére legnagyobb településeik sorrendje a rendszerváltás óta nem változott.⁷¹

7. táblázat: A saját többségű településen élők aránya 1880-2002

Év	Magyar	Román	Német
1880	92,2	82,1	48,3
1890	91,8	85,8	53,1
1900	93,8	83,4	34,4
1910	94,4	83,8	45,7
1920	86,2	86,1	65,1
1930	89,1	80,1	69,4
1941	93,6	85,2	39,1
1960-66	85,5	81,5	35,5
1977-80	62,6	96,4	24,2
1990-92	62,1	94,9	32,0
2001-02	66,4	95,0	1,4

A német/sváb népesség száma (7366 fő, 1,1%) megfeleződött a legutóbbi népszámlálásokhoz képest, ugyanúgy, mint az 1880-as lélekszámukhoz viszonyítva. Ennek számos oka van, úgymint folytatódó kivándorlásuk (elsősorban a Bükkaljáról), vészes elöregedésük és legfőképpen az, hogy magyar anyanyelvű tömegeik visszatértek a magyar nemzetiséghez. Anyanyelv szerinti lélekszámuk (1,9 ezer) arról tanúskodik, hogy – a már korábban befejezettnek hitt – elmagyarosodásuk valószínűleg végső fázisába lépett.

Lélekszámuk alakulása területileg három részre különíthető el. Legkeletebbi településterületükön, a Bükkalján – ahol korábbi, erős német identitású településeiket találjuk – létszámuk a folytonos kivándorlás miatt drasztikusan lecsökkent. Erdőd és Nagykároly környékén azokban a falvakban, ahol a németek többnyire magyar anyanyelvűek, a lakosság nagyobb része visszatért a magyar nemzetiséghez, azonban lélekszámuk és arányuk viszonylag magas maradt. A harmadik egység a mai Magyarország területe (Mérk, Vállaj és Zajta), ahol gyakorlatilag a századforduló óta a népszámlálások nem mutattak ki jelentős német lakosságot. 1990-hez képest, amikor a három faluban összesen ketten vallották magukat német nemzetiségűnek, a változás óriási: 2001-ben a németek száma 449-re ugrott,⁷² ugyanakkor a német anyanyelvűek mindössze 3 főt számláltak.

A 2001-02-es népszámlálás szerint a németek mindössze egy faluban, Kisdengelegen adták a lakosság (igaz csak relatív) többségét, ezzel a saját többségű településen élő németek száma mélypontjára (1,4%) zuhant. Körükben főként az 1970-90 közötti időszakban hatottak erőteljesen az urbanizációs folyamatok, a rendszerváltás után azonban a városlakó németek

⁷¹ Tízezer fő feletti közösségeik: Nagybánya (112557), Szatmárnémeti (65323), Avasfelsőfalu (10944).

⁷² Többségük – élve a lehetőséggel – egyszerre magyar és német nemzetiségűnek vallotta magát.

aránya 40% alá apadt (vö. Schreiber, W. E. 1993. 210-211). Ennek ellenére ma már nem hagyományos településterületükön, hanem városokban találjuk legnagyobb közösségeiket.⁷³

A dinamikusan növekvő lélekszámú cigányság (23,4 ezer fő, 3,5%) egyes falvakban immár helyi többséget is képez a népszámlálás nemzetiségi adatai alapján. Létszámuk alakulását a természetes szaporodásukon kívül leginkább identitáserősségük ingadozása befolyásolja: a 2001/02-es népszámlálások idején valós létszámuk (kb. 54-58 ezer fő – vö. 5. táblázat) mintegy 40-44%-a vallott be valamilyen cigánysághoz köthető identitást, mely térben és időben rendkívül változékony.⁷⁴ Migrációs folyamataikat elsődlegesen nem a centrum-periféria (azaz falu-város), hanem a perifériák közötti (azaz falu-falu) viszonylat jellemzi. Főbb vándorlási célpontjaik a periférikus fekvésű, hátrányos helyzetű helységek, ahol a cigányság már korábban megtelepedett, illetve a svábok kivándorlásával kiürülő falvak. Bár $\frac{3}{4}$ -ük még mindig falun él, legnagyobb csoportjaik már városokban élnek.⁷⁵

A vizsgált területen a cigányok koncentrációja a Szatmári-síkság Fehérgyarmattól keletre eső részén, Erdőd tágabb környékén és a Szamos-Lápos közének északi részén a legerősebb. Összességében a megye nyugati, döntően magyarlakta felében találjuk arányaiban a legtöbb romát, így nem meglepő, hogy területünk magyarországi részén mindössze 12 településen nem talált cigány lakost a legutóbbi census. E térbeli dekoncentráció az oka annak, hogy saját többségű településeiken mindössze a romák 3,5%-a él. Területi elhelyezkedésükből némiképp következik anyanyelvi megoszlásuk is. A magyar és román anyanyelvű cigányok fő választóvonalára igazodik a magyar nyelvhatárhoz. Cigány anyanyelvűek leginkább a magyar-román kontaktzónában, illetve a Kővár-vidék északi felében élnek; jelentős részük a 2. világháború után létrejött telepesfalvak lakója. A bükkalji sváb falvakba az utóbbi 20-30 évben bevándorolt cigányok ugyanakkor többnyire román anyanyelvűek. A vizsgált területen a romák többsége (kb. 55%) magyar, negyedük cigány, ötödük román anyanyelvű.

A cigányság mellett a másik nemzetiség, amelynek a létszáma az elmúlt 50 évben folyamatosan emelkedett, az ukránok/ruszinok (2170 fő, 0,3%). Magas természetes szaporodásuk és a máramarosi hegyvidékről történő utánpótlásuk ellensúlyozza elrománosodásukat (anyanyelv szerinti létszámuk mindössze 1,6 ezer). Az elmúlt

⁷³ Ötszáz német lakost meghaladó településeik Szatmárnémeti (1607 fő), Mezőfény (783), Nagykároly (524) voltak, míg a lakosság nyegyedét Mezőfényen (41,6%), Vállajon (38,5%), Kisdengelegen (37,7%), Mezőpetrin (30,3%), Krasznabélteken (27,2%) és Csanáloson (25,8%) érték el.

⁷⁴ Pl. Piskárkoson 1992-ben senki nem vallotta magát cigánynak, 2002-ben már 126-an, a magyar oldalon pedig Kísar roma nemzetiségű lakossága 10 év alatt 130-ról 1 főre csökkent.

⁷⁵ Ezer főnél nagyobb közösségeik Nagybányán (2090), Nagyecsedén (1086) és Szatmárnémetin (1023), élnek, míg arányuk Felsőboldádon (62%), Alízmajoron (61,5%), Kiszfentősen (46,6%), a relatív cigány többségű Petén (39,7%), Tisztaberken (37,5%) és Krasznaterebesen (35,5%) a legmagasabb.

évszázadban jelentősen megváltozott településterületük, manapság két területen figyelhető meg viszonylagos tömörödésük: Szatmárnémetitől délnyugatra és északra 3-3 településen, melyek – a nagyvárosok mellett – legnagyobb közösségeiknek is otthont nyújtanak.⁷⁶

A történetileg is fontos népcsoportok közül a szlovákok (203 fő) és a zsidók (107 fő – izraelita vallásúak 162 fő) száma végleg lecsökkent, szerepük a vizsgált területen szinte elhanyagolható, mindössze Lajosvölgyben (101 fő, 9,4%) és Bujánházán (39 fő, 2,3%) képeznek a szlovákok érzékelhető kisebbséget.

Ha a népszámlálások korát, azaz az elmúlt 130 évet összegezzük, akkor kitűnik, hogy a népesség dinamikája a Mátészalka–Szatmárnémeti–Nagybánya tengelyen, ott is a ma már 2000 főt meghaladó településeken volt a legnagyobb. Számottevő növekedést produkáltak – Kapnikbányát és Nagykárolyt leszámítva – a városok (és esetleg szuburbanizációs térségük), a magas természetes szaporodással jellemezhető Avasság, az Ecsedi-láp térsége (a láp lecsapolása következtében) és a nagyobb cigányközösséggel rendelkező helységek (pl. Felsőboldád, Koltó). Ezzel szemben elnéptelenedő, lemaradó térségnek számít a romániai Érmellék és Krasznamente (vö. Kovács Cs. M. 2004. 34), a Kővár-vidék hegyvidéki része, a Bükk-hegység falvai, valamint a Szamosköz Magyarországra eső része. Összességében az aprófalvas, periférikus, illetve hegyvidéki térségek településeit találjuk ebben a kategóriában.

A magyar népesség gyarapodásának túlnyomó része a mai országterületen ment végbe. A nyelvhatáron túl számszerű növekedést csak a városokban, és szigetszerűen pár faluban jegyezhetünk fel. A vizsgált terület délnyugati szegletében a svábok elmagyarosodása miatt nőtt erőteljesen számuk. A magyarlakta területek közül, az összlakossághoz hasonlóan, a legnagyobb csökkenést arányaiban az Érmellék és a Krasznamente szenvedte el (*17. térkép*).

A román lakosság az elmúlt száz év migrációs folyamatainak eredményeképpen kiugró arányú növekedést produkált a városokban és a magyar etnikai terekben mindenütt – leszámítva természetesen a mai Magyarországot. A vármegye keleti felében az Avasságban és a Kővár-vidéken azonban magas természetes szaporodásuk a gyarapodás fő forrása. Lélekszámuk apadása elsősorban krasznamenti, érmelléki és bükki, hagyományosan román többségű településeiken figyelhető meg.

Az 1910-es népszámlálás óta eltelt közel száz évben jelentősen megváltoztak az egyes nemzetiségek, nyelvi csoportok felekezeti viszonyai is.⁷⁷ A hagyományos, vallásilag zárt, endogám társadalom folyamatosan oldódik, a vegyes házasságokkal, asszimilációs

⁷⁶ Szatmárnémetitől délnyugatra: Sándormajor (121 fő, 24,2%), Újtelep (101 fő, 9%), Újbagos (18 fő, 9,7%). Szatmárnémetitől északra: Mikola (548 fő, 17,6%), Újmikola (73 fő, 16,4%) és Gombáspuszta (65 fő, 12,4%). Nagybányán 349, Szatmárnémetin 278 ukrán/ruszin lakos élt 2002-ben.

⁷⁷ A vonatkozó statisztikai keresztábrázolatokat a mai megyerendszer szintjén publikálták, így ezek átszámítása a történeti Szatmárra saját becsléseinken alapul.

folyamatokkal egyre kisebb az átfedés vallás és nemzetiség között. Természetesen még így is léteznek „nemzeti egyháznak” számító felekezetek, de ezeken belül a domináns nemzetiség aránya általában lecsökkent a korábbiakhoz (pl. 1910-hez) képest (ld. 3. táblázat), napjainkban egyre inkább diverzifikálódnak, többnyelvűvé válnak az egyházak.

Nemzetiségek szerint vizsgálva a felekezeteket, megállapíthatjuk, hogy a románoknál az ortodox egyház túlsúlya (85%) jellemző, amit a görög katolikus (7%), pümkösdista (3%) és római katolikus (2%) egyházak követnek. A magyarok vallási tagolódása már kevésbé homogén: mintegy 52%-uk református, 28%-uk római katolikus, 10%-uk görög katolikus, több mint 3%-uk vallástalan és 1%-nál valamivel több ortodox. A cigány lakosság felekezeti összetétele a népszámlálások alapján a magyarhoz hasonlóan tarka. Elhelyezkedésüknél fogva a legnagyobb szerep körükben a református egyháznak jut (43%), melyet az ortodox és a római katolikus egyházak követnek (21-21%). Számottevő még a görög katolikusok és a pümkösdisták aránya (5-5%). A vizsgált terület ruszin/ukránjai között rendkívül sok neoprotestánst találunk (pümkösdisták 37%, adventisták 5%), de természetesen körükben is az ortodoxia a meghatározó (50%). Meglepetés, hogy korábbi vallásuk a görög katolikus ma már csak 1-200 ukrán hívőjére számíthat (≈5%). A korábbi népes etnikumok közül meg kell még említeni a szlovákokat, akik szinte kizárólag (>95%) római katolikusok.

III. A mezoszintű etnikai térstruktúra

III.1. Mezoszintű etnikai térszerkezeti elemek

A dolgozat egyik fő célja a vizsgált terület etnikai térszerkezetének bemutatása, térképezése. E térszerkezet feltárásához a legfontosabb eszközök pedig a nemzetiségek magterületeinek (etnikai tömb), azok választóvonalainak (etnikai- és nyelvhatár), illetve a nyelvhatáron kívül rekedt töredékek (szórvány) és egyéb speciális helyzetű csoportok (nyelvsziget) helyzetének bemutatása. Ezen térszerkezeti elemek segítségével megpróbáljuk napjaink etnikai folyamatait bemutatni, melyek egyenes következményei a múltban lezajlott változásoknak.

Szatmár vármegye alapvetően két nemzetiség találkozási területe, de több kisebb etnikum is befolyásolja a terület etnikai arculatát. Napjainkban leginkább a németek és a cigányok számítanak a kettős térszerkezetet módosító tényezőnek. Többek között a nyelvi-etnikai sokszínűségnek is köszönhető, hogy az etnikai szerkezet mozaikos, a nemzetiségeket elválasztó határok elmosódtak. A statisztikailag is megfogható időszakban (1880-tól) a megyét legalább három etnikai pólus jellemzi (magyar, román, német), így a térszerkezet feltárására irányuló statisztikai módszerek használata (ld. Bottlik Zs. 2001; Farkas Gy. 2002) némely esetben rendkívül bonyolult lenne. Ennek következtében az új eredményt ígérő módszerek közül a súlypont- és a szomszédságelemzést választottuk ki. A vizsgálatok másik csoportját az etnikai identitás statisztikai leképződéseivel (anyanyelv, nemzetiség, etnikai alapon szerveződő pártok választási eredményei), azok összehasonlításával végeztük.

III.1.1. Etnikai- és nyelvhatár, etnikai tömb és magterület, nyelv-sziget és szórvány

Mielőtt rátérnénk a konkrét elemzésre, szükség szerű a fogalmakat definiálni. Jelen dolgozatban etnikai határ alatt azt a görbét értjük, mely az egyes nemzetiségek abszolút vagy relatív többségi területeit (települési szinten) elválasztja egymástól. Szatmárban az etnikai határ futása az 1880-as népszámlálás óta követhető pontosan. Ekkortól ugyanis települési szinten megszámláltatott a népesség anyanyelve, így az etnikai határ pontosabb meghúzására is lehetőség nyílt. A többségi területek mozaikossága miatt azonban futása területünkön rendkívül kesze-kusza, így a két főbb nemzetiség, a románok és a magyarok elválasztására nem alkalmas.

Ezzel ellentétben a nyelvhatár meghúzója számunkra sokkal hasznosabb módszernek tűnik. A nyelvhatár számszerű meghatározása azonban korántsem egyszerű feladat (ld. Farkas Gy. 2000, Keményfi R. 2004). Jelen munkában ott húztuk meg, ahol az adott nyelvet beszélők aránya eléri az 50%-ot, tehát valójában egy többségi nyelv-határt értünk alatta. Így kiderül, hogy – a Lévai járáshoz hasonlóan – a nyelvhatár nem egy görbe, létezik egy magyar és egy román nyelvhatár is, amely lehet vonal és területsáv egyaránt (vö. Farkas Gy. 2000. 121).⁷⁸ Ez a módszer – a társadalmi- és az oktatási fejlődés⁷⁹ következtében – azonban csak a 20. század közepéig alkalmazható hitelesen. A módszer hátrányai közé tartozik még, hogy a nyelvhatáron kívül maradhatnak olyan közösségek, melyek nem teszik ki a helység lakosságának felét, és a település földrajzi elhelyezkedése vagy a belső hierarchia miatt a többségi népcsoport nem tanulja meg a helyi kisebbség nyelvét. Ez általában a nem államalkotó nemzetiségeket sújtja – azaz a vizsgált időpontokban főként a románokat. Újabb hátrány, hogy a cigányul nem beszélő roma lakosság eltűnik e modellben. Ezzel együtt magyar-román viszonylatban valós képet kapunk a két nemzetiség közti választóvonalakról.

A nyelvhatár(ok) segítségével le lehetett határolni az etnikai területeket. Az egyszerűséget szem előtt tartva pl. magyar etnikai tömbnek számítottuk a magyar nyelvhatáron belül azt a részt, amely a román nyelvhatárig terül el. Etnikai magterületnek pedig azt a részt tekinthetjük, melyben az egyik nemzetiség aránya szinte kizárólagos (pl. 90% fölötti települések összefüggő területen).

A nyelvhatáron kívül rekedt közösségek helyzete speciális. Amennyiben helyi többséget képeznek, használhatjuk rájuk a nyelvsziget fogalmát.⁸⁰ Ugyanakkor egy nyelvsziget is lehet szórvány.⁸¹ A legnagyobb probléma talán az, hogy mit kezdjünk a Bányavidék városainak jelentős, de földrajzilag a magyar tömbhöz nem kapcsolódó, és ma már helyi kisebbségben élő magyarságával. Korábban még egy összefüggő „mini-tömböt” alkottak, napjainkra már – valódi közösségi voltak ellenére – inkább szórványnak számítanak.

⁷⁸ Bár már a századforduló környékének ezirányú magyar kutatásai számára is nyilvánvaló volt, hogy a „nyelvhatáron legtöbbször vegyes lakosságú községeket találunk”, mégis megpróbáltak éles választóvonalat húzni, ez azonban általában torz eredményeket szült (ld. Balogh P. 1902; M. Kiss L. 1915, 1918).

⁷⁹ A 2. világháború után az államnyelv elsajátításának fokozódó igénye és kényszere, a kisebbségi nyelvek háttérbe szorítása miatt ezen adatok torzulnak, legfeljebb a kisebbségek nyelvhatárát lehetne meghúzni, de a megfelelő statisztikák hiányában ez sem lehetséges.

⁸⁰ A fogalom használatának problémáiról ld. Keményfi R. (1996).

⁸¹ „A szórványok pontos kvantitatív behatárolásai, asszimilációelméleti meghatározásai és társadalomtudományos körülírásai ellenére a Kárpát-medencei összmagyar diskurzusból, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatóságos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a tömbmagyarsághoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredettség – érzelmesebben megfogalmazva –, magárahagyatottság jellemez.” Ilyés Z. (2005. 145.)

III.1.2. A nyelvhatárok és az etnikai területek változásai

A Kárpát-medence keleti felében a történelmi fejlődés – elsősorban a háborúságok – következtében nem alakult ki éles nyelvhatár. A felvidéki és kárpátaljai, korábban rendkívül jól kitapintható nyelvhatár éppen Szatmár vármegyében (Avasújvárostól délre) vált ketté. Itt a románok és ruszinok spontán migrációja kitöltötte a magyar etnikai területen keletkezett demográfiai vákuumokat, majd a szervezett telepítések (pl. a németeké) többpólusúvá tették az etnikai szerkezetet. A nyelvhatárok változása is ezekhez a népeségmozgásokhoz volt köthető, amelyek területünkön csak a 19. századra csillapodtak annyira, hogy a nyelvhatár viszonylag szilárddá váljon. A nyelvismeret alapján a magyar nyelvhatárt az 1900-as, 1910-es és 1941-es népszámlálások adatai alapján tudjuk rekonstruálni, míg az egyéb nyelvek ismeretét csak az 1941-es népszámlálásnál tették közzé települési szinten.

III.1.2.1. Nyelvhatárváltozások a nyelvismeret alapján

A magyar nyelvhatár futása 1900 és 1941 között – a kétszeri impériumváltozás ellenére – csak keveset változott, legnagyobb kiterjedését 1910-ben érte el. A legjelentősebb változásnak a nyelvhatár mögötti területek homogenizálódása számított, természetesen az államalkotó nemzet, azaz a magyarok javára. Míg 1900-ban még csak a vármegye lakosságának 73,2%-a beszélt magyarul, addig tíz évvel később már 76,6%, ami főként a magyar iskoláztatás és az asszimiláció hozadéka. A húszéves román uralom alatt a magyar nyelv ismerete bár csökkent, de számottevően nem módosult, így 1941-ben a népesség 75,2%-a értette és beszélte az állam nyelvét. Utóbbi időpontban 105 ezer fő, azaz az összlakosság 22%-a két- vagy többnyelvű volt.

Az 1941-es népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy a korabeli nyelvhatár valójában egy sáv, melynek két pereme a magyar és a román nyelvhatár.⁸² E nyelvhatár északról déli irányba egyre inkább szétnyílt: míg Kányaháza és Avasújváros között éles határként húzódott, addig a vármegye déli, délkeleti részén egymástól több tíz kilométerre távolodott. Az így kirajzolódó határ alapján a magyarság fő településterülete Szatmárban a Kőszegremete–Dobra vonaltól nyugatra helyezkedett el, míg egy kisebb tömb volt a Bányavidéken, és hat, részben magyarok által lakott falu a Kővár-vidéken (nyelvsziget, illetve szórvány). Ugyanakkor a magyar etnikai tömb a Kőszegremete–Avasújváros–Sárcsőz-

⁸² Területünkön 1941-ben létezett egy öt települést magába foglaló német „tömb” is, de mindössze egy olyan falu volt Szatmárban (Szinfalva), ahol a beszélt nyelvek közül csak a németé érte el az 50%-ot, így a német nyelvterület érdemben nem befolyásolta az etnikai térszerkezetet.

Kiskolcs–Vetés–Gencs–Érkörtlényes vonal mentén határolódott el a „vegyes tömbtől”. A román etnikai tömb a már említett Kőszegremete–Dobra vonaltól keletre helyezkedett el. E két tömb között mintegy pufferzónaként létezett a „vegyes tömb”, illetve a Bányavidéket is a vegyes kategóriába sorolhatjuk (18. térkép).

1941-ben a magyar tömb 293,3 ezer lakosából 94,2% magyar anyanyelvű volt. A tömb minden településén a magyarok éltek többségben, arányuk a legkisebb Szakaszon, Mezőpetrin és Erdődön volt (54-63%). A két- vagy többnyelvűek aránya a korábbi sváb településeken, a nyelvhatárhoz közeli városokban, illetve pár kettős identitású görög katolikusok által lakott községben (pl. Szatmárudvari, Domahida, Szaniszló, Csengerbagos) volt a legmagasabb (mind 20% fölött). A mai magyarországi területeken a kétnyelvűek aránya sehol sem érte el a 8%-ot (Kántorjánosi 7,3%, Komlódtótfalu 7,1%).

A román tömb 102,8 ezer lakosának 92,3%-a román anyanyelvű volt. Számottevő kisebbséget csak Hagymásláposon alkottak a magyarok (32,5%). A bilingvisek aránya csak a Szamos mentén a fő közlekedési útvonalon, illetve a németek által is lakott településeken (Szelestyehuta, Barlafalu) érte el a 25%-ot.

A vegyes tömbben élt Szatmár vármegye lakosainak 17%-a, 80,9 ezer fő. Bár az ide tartozó 37 településből 25 román többségű volt, a magyarok aránya e tömbben a bányavárosok miatt magasabb volt (49%), mint a románoké (46,1%). Nem meglepő módon a két- és többnyelvűek aránya a vegyes tömb minden helységében (Vámfalut leszámítva) meghaladta a 40%-ot. A terület vegyes voltához képest találunk itt jópár etnikailag homogén települést is.

Az 1941-es (akárcsak az 1900-as és az 1910-es) magyar nyelvhatár lényegében ugyanúgy a síkság és a dombság/hegyvidék határán húzódott, mint 500 évvel korábban. Ez nagyjából a 150 m-es tengerszint feletti magassággal párhuzamos görbét jelentett, leszámítva a Szamos völgyét, ahol kicsit visszaszorult. Változás tehát nem a magyar, hanem a román nyelvhatárban következett be, amely 1941-ben gyakorlatilag megfeleltethető volt az 1787-ig bekövetkezett román előrenyomulás vonalának.

A török időkhez mérhető változásoknak csak a 2. világháború utáni években lehetünk tanúi. Ekkor a telepítések, a külterületek önállósítása, a városok etnikai arculatának átformálása alapjaiban változtatta meg a nyelvhatár futását. A németek kivándorlásával, etnikai területük erodálásával párhuzamosan formálódóban van egy cigány etnikai terület. Ez a jelenlegi térszerkezetet inkább bonyolítja, mert míg a németek viszonylag koncentráltan éltek, addig a cigányság szinte a vizsgált terület egészén megtalálható, ráadásul statisztikailag is kevésbé megragadhatók, mint a svábok voltak.

Az elmúlt 60 év etnikai folyamatait illetően két valószínűnek tűnő hipotézist állítottunk fel: 1. A román tömb homogenizálódik; a vegyes tömb összeszűkül és a magyar-román etnikai/nyelvhatár vagy a korábbi román nyelvhatárnál vagy annak közelében, attól keletre stabilizálódik; a magyar tömb – a városokat leszámítva – homogenizálódik. 2. A román tömb homogenizálódik; a vegyes tömb nyugatra tolódik; a magyar tömb pár periférikus falut leszámítva Magyarországra szorul vissza.

Mivel a megfelelő statisztikai adatok hiányában a korábbi módszerrel feltárt nyelvhatárt napjainkra nem tudjuk rekonstruálni, ezért csak közvetett eszközök segítségével kaphatunk választ kérdéseinkre, nevezetesen az 1941-ben létezett három tömb etnikai arányeltolódásainak vizsgálatával. A vizsgálatokhoz még egy mankó kínálkozik, mégpedig az anyanyelv-nemzetiség hányados (a továbbiakban ANH), mely azt mutatja meg, hogy az adott anyanyelvű népesség száma hogyan viszonyul ugyanezen nemzetiségű népességéhez.⁸³

A 2001/02-es népszámlálások időpontjában az 1941-ben fennállt magyar tömb 360,2 ezer lakosának már csak 62,5%-a (anyanyelv szerint 68%-a) volt magyar, míg 30,5% román és 4,4% cigány (8. táblázat). A változások hátterében a telepesfalvak és a városok (Szatmárnémeti, Nagykároly és Felsőbánya) nagyszámú románsága áll. Az egykoron homogén magyar tömb területén immár 28 (!) román és hivatalosan 1, a becslések szerint (ld. Kovács Cs. 2001. 220-222; Szpirulisz I. 1995. 58; illetve IV. fejezet) legalább 5 cigány többségű település található 141 magyar dominanciájú település mellett. A tömb magyarjai körében az ANH 108,7, ugyanez a románoknál 99,6.

A korábbi román tömb a várakozásoknak megfelelően homogenizálódott, 2002-ben 108,4 ezer lakosának már 96,4%-a számított románnak, az itt található 122 település – a cigány többségű Felsőboldád kivételével – mind román többségű. Ugyanakkor a tömb legnagyobb kisebbségévé a cigányság vált. Ezzel párhuzamosan a magyarok száma 60 év alatt negyedére csökkent. A magyarság szóránnyhelyzetét mi sem jellemzi jobban, mint hogy 10 magyar nemzetiségűből csak 9 számít magyar anyanyelvűnek, ami előrehaladott nyelvvesztésről, fokozódó asszimilációról tanúskodik.

A vegyes tömb 2002-re erősen elrománosodott. A 60 évvel korábbi, nagyjából a két etnikum egyensúlyával jellemezhető állapotot a románok 80,6%-os túlsúlya váltotta fel. E térség 193,3 ezer lakójából már csak 15,6% volt magyar nemzetiségű. Emellett a vegyes tömbben lecsökkent a németek, emelkedett a cigányok aránya. A terület 50 településéből mindössze egyben maradt meg a magyar többség (Magyarberkeszen), emellett egy cigány (Alizmajor) és egy relatív német többségű falu (Kisdengeleg) is fellelhető. 1941-hez képest a

⁸³ Értéke 100, hogyha a két adat megegyezik, 100-nál magasabb érték anyanyelvi többletet, kisebb érték nemzetiségi többletet jelent. Részletesen ld. a III.2. fejezetben.

magyarok száma negyedére csökkent, ezzel szemben a románok száma – főként a szocialista iparosítás és urbanizáció nyomán felduzzasztott lakosságú Nagybánya miatt – négyszeresére nőtt. A tömb magyarjainál az ANH értéke 99,8, ugyanez a románoknál 102,7.

8. táblázat: Az 1941-ben fennállott etnikai tömbök népességszerkezetének változása, 1880, 1941, 2001/02

időpont		magyar tömb			román tömb			vegyes tömb		
		1880	1941	2001/02	1880	1941	2001/02	1880	1941	2001/02
települések száma		157	151	170	110	105	122	39	37	49
ezek közül	magyar többségű	144	151	140	0	0	0	9	9	1
	román többségű	4	0	29	110	105	121	27	25	46
	német többségű	8	0	0	0	0	0	3	3	1
összlakosság		175156	293313	360171	69004	102754	108446	48211	80888	193291
ebből	magyar (%)	85,8	94,2	62,5	3,8	5,1	1,2	41,2	49,0	15,6
	román (%)	6,9	3,8	30,5	93,1	92,3	96,4	52,1	46,1	80,6
	német (%)	5,6	1,1	1,8	2,0	0,4	0,0	5,7	2,8	2,8
magyar ANH		..	100,0	108,7	..	46,8	90,7	..	85,0	99,8
román ANH		..	112,5	99,6	..	107,2	103,3	..	122,5	102,7

Jelmagyarázat: ANH=anyanyelv/nemzetiség hányados; ..=nincs adat

Összességében úgy tűnik, hogy az elmúlt 60 év folyamatait a 2. hipotézis közelíti meg inkább. A román tömb homogenizálódik és a telepesfalvak révén nyugatra terjeszkedik; a vegyes tömb román dominanciájúvá válik, és szintén nyugatra tolódik, míg a magyar tömb Magyarországra és pár romániai határmenti településre zsugorodik, bár a svábok (vissza)magyarosodásával Nagykároly környékén tartja pozícióit. Ugyanakkor egy ellentétes folyamat van kibontakozóban, mely elsősorban a cigányság gyarapodásával függ össze. Ez főként a magyarországi részeken figyelhető meg, de látványos a cigányok térnyerése Erdőd környékén, valamint kisebb mértékben a Kővár-vidéken Nagysomkút és Nagybánya között.

Ezt a magyarság számára kedvezőtlen kettős folyamatot (homogenizálódás-diverzifikálódás) jól érzékelteti az is, ha megvizsgáljuk a 90% feletti nemzetiségi többséggel rendelkező települések térbeli eloszlását (19. térkép). Az ábrán látható, hogy a Bükk-vidékre, Avasságra és Kővár-vidékre támaszkodó román etnikai tömb/magterület meglehetősen kompakt, melynek határa lényegében megegyezik az 1941-es magyar nyelvhatárral. Az innen nyugatra, északnyugatra található vegyes (bár erős román többséggel jellemezhető) terület egészen az országhatárig terjed. A magyarországi részt még mindig uralják a 90% feletti magyar többségű helységek, bár a cigányság gyarapodása, azonosságtudatának erősödése, valamint az „elnemzetlenedés” (ld. Kocsis K. et al. 2006. 22-23) miatt ezek száma csökken. A 19. térkép alapján megállapíthatjuk, hogy még mindig létezik egy magyar és egy román tömb, amit egy meglehetősen széles zóna választ el egymástól. Ezt a területsávot tekinthetjük nyelvhatárnak, ha a nyelvhatárt mint pufferzónát értelmezzük. Az 1941-es magyar nyelvhatár megmaradt, bár napjainkban – a vegyes zóna etnikai mozaikká válása miatt – egyre inkább

feldarabolódik. A román nyelvhatár majdnem teljesen eltűnt. A pontosabb választóvonal, nyelvhatár (fel)térképezéséhez azonban új módszert kell alkalmaznunk.

III.1.2.2. Szomszédságelemzés

A tömbök, esetleges nyelvhatárok feltérképezéséhez alkalmas módszernek tűnt a szomszédságelemzés.⁸⁴ A szomszédságelemzés feltételezi, hogy a szomszédos települések valamiféle hatást gyakorolnak egymásra, és ez megmutatkozik az etnikai összetételben is (Farkas Gy. 2000. 113). Mivel egyfajta átlagoláson alapul, ezért egyszerűsíti a térszerkezetet, azonban pont ez az átlagolás az, ami bizonyos esetekben torzítja az eredményeket. A kapott eredmények modell jellegét támasztja alá az is, hogy nem veszi figyelembe a valós térkapcsolatokat (centrum-periféria, úthálózat, államhatár, domborzat gátló hatásait).

Az imént felsorolt problémák ellenére a szomszédságelemzés hasonló képet ad, mint a *19. térkép*. A szomszédsági mutató⁸⁵ alapján a magyar tömb (*20. térképen*: 1-2) lényegében a határig szorult vissza, román területen mindössze hat település tartozik ide, többségük Szatmárnémetitől északra, északnyugatra található. A magyar tömb pereme, a tulajdonképpeni román nyelvhatár (3) északkelet-délnyugati irányban meglepően élesen húzódik a határ vonalán, illetve szórványosan a határ román oldalán keskeny sávban. A vegyes tömb (4-6) meglehetősen széles sávban húzódik párhuzamosan a román nyelvhatárral. E tömböt némi román többlet jellemzi. A tömböt kelet-nyugati irányba kettészeli egy román többséggel jellemezhető sáv Résztelek és Csengerbagos között. A vegyes tömbben e sávtól délre román túlsúly, északra a két nagy nemzetiség egyensúlya alakult ki napjainkra. A magyar nyelvhatár (7) futása alapvetően hasonló, mint 1941-ben. Jelentős román előretörés csak az imént említett sávban, illetve Szinérváralja és Szatmárudvari között következett be, szintén kelet-nyugati irányba. A románok etnikai tömbjét (8-9) már csak egy nyelvsziget tarkítja Koltókatalin központtal, a bányavidék magyarsága e modellben már alig vehető észre, igazi szórványná vált.

A szomszédságelemzés másik jelentős hozzáadéka a cigánylakta, illetve „elcigányosodó” területek lehatárolása. A *21. térképen* jól látszik, hogy gyakorlatilag az egész magyarországi

⁸⁴ A módszer használatáról, számításáról, alkalmazhatóságáról részletesen ld. Bottlik Zs. (2001. 13-14) és Farkas Gy. (2000. 112-115). A szomszédsági hatások elméletét ld. Nemes Nagy J. (1998. 164-167).

⁸⁵ A szomszédsági mutató jelen esetben azt mutatja meg, hogy az adott települést és szomszédjait átlagosan milyen arányban lakja az adott nemzetiség. Értéke 0 és 100 között mozog. Számításának menete a következő volt: az adott település és összes szomszédjának etnikai adatait (magyarok vagy románok aránya nemzetiség szerint) összesítettük, majd ezt elosztottuk a szomszédok (+központi település) számával. Annak érdekében, hogy pl. a magyar szomszédokkal körbevett román telepesfalvak valamelyest jobban látszódnak, a központi település értékét mindig duplázva számítottuk.

rész cigányok által sűrűbben lakott. A modell alapján koncentrációjuk Szatmárnémetitől északra, illetve Erdőd tágabb környékén a legerősebb, de nagyobb számban található a Szamos torkolatánál, illetve a Kővár-vidék északi részén. Ezzel szemben a hegyvidéken és Nagykároly környékén, a kivándorlástól kevésbé sújtott sváb falvakban jóval kevesebben élnek – a népszámlálások szerint. Növekvő arányuk és elterjedésük ellenére valódi etnikai tömbjük még nincs a régióban.

III.1.2.3. Súlypontelemzés

A módszer használata az etnikai földrajzban igencsak bevett (Sümeghy Z. – Kádár E. 1998; Bottlik Zs. 2001; Farkas Gy. 2002; Molnár J. – Molnár D. I. 2003). Előnye, hogy a településhálózat különböző tagjaihoz rendelt népességértéket (súly) a számítás egy pontba sűríti, megkönnyítve így az időbeni vizsgálatokat.⁸⁶ Számunkra legfőbb hozadéka az, hogy az egyes etnikumok súlypontjának változásai alapján nyomon követhetjük az adott nemzetiség térbeli elhelyezkedésében bekövetkezett változásokat.

Szatmár vármegyében 1880, 1910, 1930, 1941, 1960/66, 1990/92 és 2001/02-re, tehát a népszámlálások alapján számítottuk ki a súlypont helyzetét a magyar, román és német népességre, valamint az összlakosságra.⁸⁷ Bár a népszámlálások módszere, végrehajtása eltérő volt, mégis a kapott eredmények összevethetők, és jól szemléltetik a főbb változásokat.

A magyar népesség súlypontja a vizsgált időszakban mindössze egyszer, 1930-ban lépett át a mai Magyarország területére (Csenger közigazgatási területére). A többi időpontban Szamosdara, illetve 1960/66-ban Óvári peremén leledzett, pár kilométerre Szatmárnémetitől nyugatra. A magyar súlypont elsősorban az államhatalom-változások után „ugrott” nagyokat, így 1930 és 1960/66-ban jelentősen nyugatra, 1941-ben keletre. A 2. világháború után a súlypont mozgását főként az urbanizáció határozta meg, hiszen a 60-as évek után 1992-re Szatmárnémeti irányába mozdult el, melyben nem csak Szatmárnémetinek, hanem Nagybánya fejlődésének is jelentős szerepe volt. Napjainkra a magyarok súlypontja Szamosdara és Komlódtótfalu között, a határhoz igen közel helyezkedik el, visszatérve az 1880-as kiindulási állapot közvetlen közelébe, a 10 évvel korábbi állapottól nyugatra (22. térkép). Ez elsősorban a romániai városi népesség csökkenésének és a Magyarországra történt kivándorlásnak tulajdonítható.

⁸⁶ A módszer használatáról, számításáról, alkalmazhatóságáról részletesen ld. Bottlik Zs. (2001. 20-24); Farkas Gy. (2002. 78-80), Molnár J. – Molnár D. I. (2003. 123-124) és Nemes Nagy J. (1998. 152-155).

⁸⁷ A számításnál a településeket pontszerűen ábrázoltuk. E pontok x és y koordinátáihoz rendeltük hozzá az adott népesség számát (súlyt), majd összegeztük őket, végül elosztottuk az összlakossággal (és a magyarok, románok, németek számával).

A románok súlypontja a magyarokénál nagyobb területet járt be. Kiindulásakor Borvászút területén volt, ahonnan 1910-ig keletre, majd az impériumváltást követően több kilométerrel nyugatra, Mogyorós területére tevődött át. 1941-ben visszakerült az 1910-es állapot közelébe (Papbikóra). A románok határközeli térfoglalása, valamint a Bányavidék fejlődése azt eredményezték, hogy 1966-ra a súlypont északnyugati irányba, Szamosveresmart területére tevődött át, ahonnan a szocialista urbanizáció révén felduzzadt Nagybánya szívó hatása miatt keletre, Szinérváralja és Remetemező határára vándorolt. A rendszerváltás utáni években csak csekély mértékben mozdult el a súlypont, jelenleg Remetemező területén, a Szamostól délre helyezkedik el. A románok mozgását tehát 1880-1918 között a magyar terjeszkedés előli visszahúzódas, 1918-1950 között a háborús, illetve határváltozások miatti vándorlások, menekülések, kolonizációk, 1950 után pedig az urbanizációs folyamatok határozták meg.

A vizsgált időszakban mindössze egy olyan kisebbség akadt, amely végig jelentősebb számban élt területünkön, a német. Súlypontjuk – lélekszámuk ingadozása miatt – rendkívül nagy területet járt be. E mozgást alapvetően az határozta meg, hogy mely országban éltek: magyar uralom alatt erősebb asszimilációs hatások érték őket, ezekben az időkben csak a bükkalji németek tartották szilárdan német etnikai öntudatukat, míg román időkben nagykároly-környéki csoportjaik is nagyobb számban vallották magukat németnek. Ennek megfelelően 1880-1910, illetve 1930-1941 között súlypontjuk keletre (Krasznaterebesről Ivácskóra, illetve Piskárkosról Erdődre), míg 1910-1930, 1941-1960/66 között nyugatra (1960/66: Sospusztá) vándorolt. 1992-re súlypontjuk a kiindulási állapot közelébe tevődött vissza, mely főként „újsváb” öntudatuk (Varga E. Á. 1998. 255) fellángolásának, valamint bükkalji falusi közösségeik kivándorlásának volt köszönhető. 2001/02-re a német súlypont tovább vándorolt északnyugati irányba, így Gilvács és Szamosdob területének határán helyezkedett el. Ennek háttérében folytatódó kivándorlásuk, illetve magyarországi közösségeik erősödő azonosságtudata állt.

Az össznépeesség súlypontjának elhelyezkedését alapvetően a magyar és a román súlypont eredőjeként adódik, a többi nemzetiség csak kicsit módosít rajta. A vizsgált időszakban végig a terület geometriai középpontjának közelében és végig a Szamos mentén, annak bal partján volt. Mozgása szinte kizárólag egy kelet-nyugati, a Szamossal párhuzamos vonal mentén történt. 1880-ban a vármegye lakosságának súlypontja Szatmárpálfalva területére esett, és ez 1930-ig fokozatosan nyugatra, Szatmárnémeti területére tolódott. 1941-től bár kismértékben, de megindult visszafelé, majd a 2. világháború után, a Bányavidék említett fejlődése után rohamosan keletre tolódott. 1960/66-ban Pettyén, 1992-ben már

Nagykolcs területére esett. 1992 után megállt a súlypont keleti elmozdulása, 2001/02-re lényegében helyben maradt, így jelenleg Nagykolcs és Kiskolcs között, még éppen előbbi területén található.

III.2. Az etnikai identitás megnyilvánulásainak földrajzi vetületei

III.2.1. Az anyanyelvi és a nemzetiségi statisztikák összefüggései

Az előző fejezetben már esett szó az anyanyelvi és a nemzetiségi bevallás összevetéséről (ANH), annak hasznosíthatóságáról. A statisztikák ezen két adatsorát egyfajta „identitásmegnyilvánulásként” is értelmezhetjük. Természetesen jelen dolgozat az etnikai identitás összetevőivel nem, csak annak leképződésével (anyanyelvi, nemzetiségi bevallás, választási magatartás) foglalkozik. Ezeket lehet számszerűsíteni és térképre vetíteni, így lehet az identitást „földrajzivá” tenni.

A kárpát-medencei magyar kisebbségeket a legutóbbi időkig anyanyelvi többlet jellemezte, azaz a magyar nemzetiségűeknél több magyar anyanyelvűt regisztráltak. Azonban anyanyelv és nemzetiség egymáshoz viszonyított aránya országonként eltérő, így értelmezése is országonként szükséges (általában a nagyobb, prosperálóbb kisebbségeknél több a magyar anyanyelvű, de természetesen mindezt a helyi sajátosságok is befolyásolják).⁸⁸ E viszony térben és időben változó, és nagyban függ a népszámlálások lebonyolítási módszerétől, valamint az aktuális hatalmi viszonyoktól.

Hogyan értelmezhetjük az anyanyelv-nemzetiségi viszonyt? Az egymástól eltérő anyanyelvi és nemzetiségi bevallás az asszimiláció/disszimiláció jele, és mindenképpen kettős kötődést takar. A két érték közti különbség az eltérő anyanyelvű és nemzetiségű népesség számának a mérlege (pl. magyar anyanyelvű románok és román anyanyelvű magyarok), tehát nem a kettős kötődésük összességét adja. Erdélyben a magyar anyanyelvi többletet általában a más nemzetiségűek (egykori) nyelvi asszimilációjaként, a nemzetiségi többletet a magyarok beolvadásaként lehet értelmezni. Így Erdélyben a tömbmagyarság körében (Székelyföld, Partium) több a magyar anyanyelvű, mint nemzetiségű, ellenben szórványban, a demográfiai leépülés előrehaladtával egyre nagyobb területeken mindez fordítva igaz.⁸⁹ Ugyanakkor a különbséget változásaiból több információ szűrhető le. Erdély egészére vonatkozólag Varga E.

⁸⁸ Az ANH értékei az ezredforduló környékén Magyarországon 102,7; Szlovákiában 110,1; Kárpátalján 104,8; Erdélyben 101; a Vajdaságban 97,9; Pannon-Horvátországban 75,3; Muravidéken pedig 120,6; a Kárpát-medencében összesen 102,7 (Kocsis K. et al. 2006. 31).

⁸⁹ Pl. Kovászna megye 101,5; Bihar megye 103,8; – de: Krassó-Szörény megye: 88,8; Beszterce-Naszód megye 93,7.

Árpád a következőket írja: „A román nemzetiségű, ám magyar anyanyelvű személyek számának csökkenése és a magukat magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek számának növekedése értelmezésében egyaránt a különválás jele. Előbbi jobbra az érintetteknek az államnemzethez történt visszatérését nyugtázza, míg az utóbbi ugyanoda irányuló átlépésüket előlegezi meg.” (Varga E. Á. 2002. 204).

Szatmárban a fentiekől eltérő sajátosság a magyar anyanyelvű svábok és cigányok nagy száma, illetve a görög katolikus, kettős identitású népesség önbevallási eltérései, aminek következtében a magyar anyanyelvűek száma jóval magasabb, mint a magyar nemzetiségűeké (ANH=105,8). E mutatót a többi nemzetiség esetében is érdemes használni, bár a romák önbevallásának korábban már említett hihetetlen ingadozása miatt az ő adataikat óvatosan kell kezelni. A következőkben az anyanyelv-nemzetiség hányados segítségével próbálom meg lehatárolni napjaink magyar és román etnikai tömbjét, elválasztani a tömböt a szórványtól. A kapott eredmények azt mutatják, hogy a módszer nem alkalmas a nemzetiségek településterületeinek éles és pontos elválasztására, ellenben nagy átlagban megbízható adatokat nyújt, ezért látványosabb eredményeket a kommunák szintjén kaptunk.

Az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás egymáshoz való viszonya gyökeresen eltérő volt a magyar (1941) és a román (1930, 1966, 1992, 2002) népszámlálások időpontjában. Hogy a változások egymással összevethetők legyenek, csak a román censzusok eredményeit vizsgáljuk, és csak a vizsgált terület romániai részének magyar anyanyelv-nemzetiség hányadosát (ANH) közöljük.

1930-ban a magyar közösségbe néhol még frissen, néhol több tíz éve beolvadt csoportokat a népszámlálás népi hovatartozásuk szerint mutatta ki, és választotta le a magyaroktól. A magyar anyanyelvű nemzetiségek sora (svábok, zsidók, cigányok) tehát jelentős különbséget okozott anyanyelv-nemzetiség viszonylatban (ANH=133,9). Így nem meglepő, hogy a vizsgált terület legnagyobb részén magyar anyanyelvi többlet volt. Ugyanakkor a román anyanyelvűek száma csak etnikai magterületeiken haladta meg a román nemzetiségűek számát. A magyar nyelvhatártól nyugatra csak foltokban, a stabil román többségű helységekben érte el ANH mutatójuk a 100-at.

Az 1966-os népszámlálás időpontjára a helyzet több szempontból is megváltozott. A népi eredet helyett a román censzusok ténylegesen a nemzetiséget kérdezték (Varga E. Á. 2002. 172), illetve a magyar anyanyelvű zsidóság eltűnésével, a németek ekkor befejezettek tűnt asszimilációjával a magyarok anyanyelv-nemzetiség különbsége jelentősen csökkent (ANH=105,4). A vizsgált terület Romániára eső részének nyugati felében magyar anyanyelvi és román nemzetiségi, míg keleti felében magyar nemzetiségi és román anyanyelvi többség

mutatkozott (a bányavárosok, valamint pár falu kivételével). Ez a nagyfokú egybeesés leginkább annak tulajdonítható, hogy 1966-ban a két domináns nemzetiségen kívül a többi etnikum lélekszáma (németek, cigányok, ukránok) rendkívül alacsony volt, így tömeges interetnikus kapcsolatokról inkább csak magyar-román viszonylatban beszélhetünk. Összességében 1966-ban az anyanyelv-nemzetiség reláció választóvonala (azaz ANH=100) mindkét etnikum esetében igazodott az 1941-es magyar nyelvhatárhoz.

1992-ben a német/sváb identitás fellángolása, illetve a magyar nyelvű cigányok kezdődő disszimilációja miatt ismét nőtt az ANH értéke (108,9). Ekkorra az anyanyelvi többségű kommunák határa már jól kirajzolta a magyar tömb és a szórvány területét. E vonaltól keletre már csak egy helyen, Felsőbányán haladta meg az ANH értéke a százat.

Napjainkra a svábok reasszimilációja miatt a magyar ANH értéke ismét lecsökkent (105,8). Az 1930 óta nyomon követhető folyamat a 2002-es népszámlálás időpontjára sem szakadt meg, így a magyar anyanyelvi többséggel rendelkező térség lényegében csak az 1941-es magyar nyelvhatártól nyugatra elhelyezkedő területet fedi le (a bányavárosokat – utolsóként Felsőbányát is – leszámítva). Az anyanyelvi és a nemzetiségi többséggel jellemezhető területek – meglehetősen éles – határa kijelöli a tömb és a szórvány határát. Ugyanakkor ez a vonal nem tekinthető nyelvhatárnak, hiszen mögötte számottevő román többségű területek találhatók, e választóvonal inkább egyfajta „identitáshatár”. Ez azt jelenti, hogy a régi magyar nyelvhatár identitáshatárrá alakult, mely a kisebbségi mentalitást, törekvéseket, nyelvhasználatot, demográfiai jellemzőket határozza meg. Általában a vonaltól nyugatra erősebb magyar közösségek élnek, a vonaltól keletre a szórványosodás jellemző (23. térkép).

A románok esetében az anyanyelvi többségű területük határa jelentősen nyugatra mozdult. Mindez 3 fő okra vezethető vissza: fontos szerepet játszik egyrészt a román lakosság beköltözésére a határmenti zónába, másrészt a kisebbségek asszimilációja, harmadrészt a román anyanyelvű cigányság beköltözése, gyarapodása. Ezen okokból kifolyólag 2002-ben Szatmár romániai oldalán már csak Nagykároly környékén, valamint Szatmárnémetitől északra és keletre vannak olyan nagyobb, összefüggő területek, ahol nemzetiségi többség jellemzi a románokat. Tehát a Kőszegremete–Szamosdara–Szamosdob–Óvári vonaltól északra fekvő térség, a Domahida–Gencs–Ponyvápuszta háromszög; illetve Hirip és szomszédsága számítanak a románság szempontjából „szórványnak”.

Az anyanyelv-nemzetiség viszonylat elemzése mindazonáltal hasonló képet ad, mint a szomszédságelemzés, csak itt az „identitáshatárok” közti terület kisebb, mint a szomszédságelemzésnél a két nyelvhatár közti terület. Ez elsősorban a két nagy nemzetiség

között megtelepült, lényegében „puffer-”, azaz tompító szerepet játszó kis nemzetiségeknek köszönhető. Ezek közül inkább a magyarokhoz kötődnek a svábok, míg inkább a románokhoz az egyre gyarapodó lélekszámú ukránok. Mindkét nemzetiséghez kapcsolódik a dinamikusan növekvő cigányság, vizsgálatuk újabb adalék lehet a magyar-román nyelvhatár, kontaktzóna pontosabb meghatározásához.

A két nagy nemzetiség elhatárolásához, egyben a cigányság viszonyainak pontosabb megismeréséhez egy újabb eszköz a romák anyanyelvi besorolása. A legutóbbi népszámlálás alapján a történeti Szatmár területén a magyar anyanyelvű cigányság elterjedésének határa nagyban megfeleltethető az 1941-es magyar nyelvhatárnak. Ez azért nem olyan meglepő, mert a cigányok mindig környezetük nyelvét veszik át, tehát ebből az adatból az tűnik ki, hogy 100-150 évvel ezelőtt is hasonló volt a nyelvhatár. A korábbi magyar nyelvterületen élő román anyanyelvű cigányok vagy homogén román falvakban élnek, vagy később vándoroltak be. Cigány anyanyelvűek leginkább multietnikus területeken maradtak meg, közülük a legjelentősebb csoportok Szatmárnémeti környékén, a Kővár-vidék északi részén, valamint a Nyírség keleti peremén élnek.

Összességében az anyanyelv-nemzetiség vizsgálatok legfontosabb hozadéka a magyar tömb- és szórványterületek elkülönítése, egyfajta identitáshatár meghúzása. A módszer kiválóan érzékelteti az elmúlt 80 évben végbement folyamatokat, és a történeti dinamika felvázolásával alkalmas lehet a trendek érzékeltetésére.

III.2.2. A választási eredmények hasznosíthatósága

Az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikák összehasonlítása révén, mint láttuk, sikerült felvázolni a tömb és a szórvány határát. A módszer azonban inkább csak mezo- és makroszinten alkalmazható hatékonyan. A következőkben a választási eredményekkel próbáljuk tovább tagolni a teret. Erre a magyar lakosság esetében van lehetőségünk, hiszen Romániában etnikai alapon szerveződő, országos, számottevő párttal csak ők rendelkeznek. A módszer elméleti kiindulása az, hogy az RMDSZ választási eredményeire úgy tekinthetünk, mint a magyar etnikai identitás közvetlen megnyilvánulására, azaz az örökölt nemzetiséggel/anyanyelvvel szemben ez egy aktív azonosságtudatot feltételez. Természetesen az RMDSZ szavazóbázisában nyilván előfordulnak a magyarsághoz nem, vagy kevésbé kötődő személyek, de részesedésük minden bizonnyal elhanyagolható. A választási eredmények hasznosíthatóságát befolyásolja a választási részvétel is, de mindez szintén nem torzítja túlzott mértékben a végeredményt.

A választási eredmények vizsgálata önmagában nem kecsegtet sok új információval, ahol sok az RMDSZ szavazó, ott sok a magyar lakos. Ellenben ha nem önmagában, hanem az anyanyelvi, illetve nemzetiségi statisztikákkal összevetve elemezzük, választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy regionálisan van-e különbség a magyar lakosság etnikai identitásában, és hogy ezen identitáskülönbség milyen folyamatokat vetít(het) előre. Összességében az RMDSZ 2000-es és 2004-es választási eredményei, a magyar anyanyelvűek száma és a magyar nemzetiségűek száma alapján (ezeket összevetve, egymáshoz való viszonyukat vizsgálva) megpróbáltuk csoportosítani a magyarlakta településeket, hogy megállapíthassuk a magyarsághoz való kötődésük erősségét, és hogy lehatároljuk azokat a térségeket, ahol a közeljövőben az etnikai folyamatok a magyarságra nézve kedvezőtlenül alakulhatnak.⁹⁰

Az RMDSZ legutóbbi (2000, 2004) választási eredményeit (vár)megyei szinten vizsgálva megállapíthatjuk, hogy elmarad a magyarok arányától. A 2000. évi választásokon az RMDSZ 25,3%-ot ért el, ami a magyar anyanyelvűek arányánál 2,5, a magyar nemzetiségűek részesedésénél 0,4 százalékponttal kevesebb. Négy évvel később – az RMDSZ 24,9%-os, tehát romló eredménye mellett – a különbségek 3,1, illetve 1,1 százalékpontra nőttek. Érdekes módon pont az etnikai magterületek azok, ahol sokszor akár 10 százalékpontnyi különbség van a választási és a népszámlálási eredmények között. Az egykori sváb falvakban az RMDSZ-re szavazók aránya jócskán meghaladja a magyar nemzetiséget vallók arányát és inkább a magyar anyanyelvűekéhez áll közelebb. Ebből arra következtethetünk, hogy a német identitás rendszerváltás utáni fellángolásának inkább csak a külvilág (Németország) felé szóló gazdasági tartalmú üzenete volt, valódi német/sváb azonosságtudatról már nem beszélhetünk, a magyar irányultság a meghatározó.

Az identitáserősség területi különbségeit a közigazgatási alapszinten érdemes vizsgálni egyrészt mivel a választási adatokat ezen a szinten lehet leginkább hozzáigazítani a népszámlálási adatokhoz, másrészt mert így átlagosan megbízhatóbb eredményeket kapunk.

A nemzetiségi bevallást és a választási eredményeket összehasonlítva jól látható, hogy a magyar etnikai terület nagy részén az RMDSZ-re leadott voksok aránya elmarad a magyar nemzetiségűek arányától. Ez alól kivételt jelentenek a vármegye délnyugati csücskének németlakta térségei, ahol a választási eredmények inkább az anyanyelvi bevallás értékeihez közelítenek.⁹¹ Hasonló a helyzet területünk északi részén, ahol a cigányok szavazatai miatt szintén meghaladja az RMDSZ-szavazók aránya a magyar nemzetiségűekét.⁹² Érdekeség,

⁹⁰ A vizsgálat elméleti előzményeként ld. Tátrai P. (2007b. 311).

⁹¹ Pl. Kaplony, Csanálos, Mezőfény, Szaniszló, Mezőpetri kommunák. Ugyanakkor az erdőd-vidéki magyar anyanyelvű németek jóval kisebb arányban voksoltak az RMDSZ-re.

⁹² Pl. Pusztadaróc, Mikola, Avasújváros kommunák.

hogy szórványban viszont igen sok helyen több a magyar szavazó, mint a népszámlálás szerint (24. térkép). Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a pár főből álló szórványközösségekben a 18 év feletti aránya magasabb, és ha elmennek szavazni, akkor az RMDSZ sokkal jobb arányt könyvelhet el, mint az a magyarok töredékaránya alapján várható lenne.

A vizsgált területen 5 olyan magyarlakta kommuna található (Mikola, Avasújváros, Vámfalu, Szopor, Szakállasfalva), ahol a választásokon mindkét időpontban (2000, 2004) jobb eredmény született, mint a magyar anyanyelvűek vagy nemzetiségűek aránya. Ezek egyedi esetek, legfőbb okuk a cigány anyanyelvű cigányok jelenléte, akik vélhetően gyarapították az RMDSZ-szavazók táborát (Mikola, Szakállasfalva), illetve a magyarság számára szórványhelyzetű települések túlsúlya a kommunán belül (Avasújváros, Szakállasfalva, Szopor).

A népszámlálási-választási eltéréseknek nemcsak az iránya, hanem a nagysága is fontos. A magyarlakta térségekben a legutóbbi két parlamenti választáson az RMDSZ a nemzetiségi bevalláshoz hasonló eredményt ért el. Ez azt jelenti, hogy a magyar anyanyelvűek egy részének gyenge a magyar etnikai identitása. Ez nem elsősorban a magyar anyanyelvű sváb lakosságra vonatkozik, hanem a választásokon igen passzív cigányságra, valamint a nagyszámú magyar anyanyelvű román lakosra. A leggyengébb választási eredmények is éppen az általuk lakott területeken születtek, elsősorban a Szatmárnémeti–Nagykároly–Erdőd háromszögben, ahol az elrománosodás számottevő volt az elmúlt 60 évben. Azonban, mint ahogy arra korábban utaltam, még a magyar többségű területeken is jelentősen elmarad az RMDSZ-szavazók aránya a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek arányától.

A választási eredmények szemrevételezése alapján összességében megállapíthatjuk, hogy a szórványban arányaiban több magyar ment el szavazni, mint a tömbben. Ugyanakkor a vizsgált terület keleti felében (tehát szórványban) élő nagyobb magyar közösségek választási magatartása rapszódikus. A legutóbbi két választás alapján úgy tűnik, hogy az anyanyelvi/nemzetiségi adatok és a választási eredmények között a legnagyobb szakadék területünk délnyugati szegletében, Kismajtény, Királydaróc, Vetés, Krasznabéltek és Erdőd kommunákban tátong, ami az itt zajló asszimilációs folyamatokra hívja fel figyelmünket.

III.3. Szatmár etnikai térszerkezete napjainkban, a térszerkezet lehetséges változásai

Az eddig ismertetett módszerek egybevetésével, a meghúzott nyelvhatárok, térszerkezeti elemek egymásra vetítésével, összehasonlításával kirajzolódik napjaink térszerkezete a vizsgált területen. A térszerkezetet közvetlenül befolyásolja a domborzat és a vízrajz,

valamint gazdasági, közlekedési, településszerkezeti jellemzők. A vármegye területét 2 irányba tagoltuk: egy nyugat-északnyugat — kelet-délkelet irányú vonal jelzi a Szamos futását (mely egyben a fő közlekedési útvonal is a területen), a legnagyobb és legfontosabb városok közül hármat (Nagybánya, Szatmárnémeti, Mátészalka), valamint az össz-, a magyar és a román népesség súlypontjait.

E fő tengelyt harmadolja két északkelet—délnyugati egyenes. Közülük a nyugatabbi jelzi az országhatárt és a román nyelvhatárt, míg a keletebbi a síkság peremét és a magyar nyelv- és identitáshatárt (25. térkép). A két vonal között elhelyezkedő térség a vegyes zóna, amely lényegében puffer térelem a magyar és a román magterületek közt.

Az így kirajzolódó térszerkezet csak egy pillanatkép, mely állandóan formálódik, változik. Az elmúlt 60 év folyamatai alapján valószínűsíthető, hogy a román térnyerés számottevő lesz a vármegye középső részén, melynek feltételezett irányát az ábrán nyilak jelölik. Vélelmezhető, hogy a változások nyomán Szatmár magyarsága a térben teljesen kettészakad, mégpedig ott, ahol a román etnikai terület már most is a határig ér, azaz Csengerbagos térségében. A jelenlegi tendenciák mellett a nyelvhatár mögött a Bányavidék magyarságára további csökkenés vár, mindössze a Kővár-vidék három magyar többségű falva, illetve ha etnikai utánpótlásuk nem szakad meg, akkor Nagybánya és Felsőbánya magyar közösségei maradhatnak fenn, esetleg gyarapodhatnak.

III.4. A mezoszintű térszerkezeti kutatások összegzése

A vizsgált terület térszerkezetét több különböző módszerrel fel lehet vázolni. Megpróbáltuk e módszerek kombinációjával, összevetésével az aktuális etnikai szerkezetet ábrázolni. Alapvető probléma, hogy a múlt statisztikai felmérései sokkal részletesebbek, vagy akár csak jobban elérhetők. Ennek folyományaként a jelenlegi térszerkezet alapjait megpróbáltuk a múltból felépíteni.

A kapott eredmények azt bizonyítják, hogy az etnikai összetétel többet változott, mint az etnikai térszerkezet, mely annak köszönhető, hogy a 20. század legnagyobb változásai a városokban zajlottak le. A magyar nyelvhatár az elmúlt évszázadokban számottevően nem módosult, a legnagyobb különbség a Bányavidék szóróvanná válásában tapasztalható. Ha egymásra vetítjük az 1966-os és 2002-es anyanyelv-nemzetiségi választóvonalat, a 2002-es magyar szomszédságelemzéssel kapott nyelvhatárt, a magyar anyanyelvű cigányok elterjedésének határát, akkor lényegében ugyanazt a határt kapjuk. Ellenben a román nyelvhatár ma már gyakorlatilag az államhatárhoz tapad.

Az etnikai tömböket illetően elméletileg bebizonyosodott, hogy a két nagy nemzetiség etnikai magterülete homogenizálódik (a másik szórványainak rovására), azonban a cigány népesség növekvő jelenléte hárompólusú rendszer kialakulásához vezet, gyakorlatilag a magterületek újra többnemzetiségűvé válnak. A cigányság „rejtőzködő etnikumként” viselkedése miatt (Keményfi R. 2004. 204) azonban ennek mértéke még csak becsülhető. A két nagy nemzetiség között elhelyezkedő pufferzóna, bár valamelyest elrománosodott, mégsem szűnt meg, és ez a közeljövőben sem várható.

A jelenlegi tendenciák alapján a periférikus, határmenti térségekben a cigányság további gyarapodása várható, mely akár egy összefüggő cigány etnikai terület kialakulásához is vezethet. Ez elsősorban a magyarok pozícióit veszélyezteti, de a Kővár-vidéken egyértelműen a románok rovására fog bekövetkezni. Románia gazdasági helyzetének javulásával párhuzamosan csökken az el- és kivándorlás, és mivel magyar-román viszonylatban demográfiai mutatóikat tekintve e térségben nincs szignifikáns különbség, így várhatóan a jelenlegi etnikai arányok a mértékadók a közeli jövőt tekintve, némi román térnyeréssel.

IV. Települési (mikro-) szintű etnikai térstruktúra

A települési kutatások 2004 augusztusa és 2006 novembere között zajlottak. Ezen időszakban kellett kiépíteni azokat a kapcsolatokat, amelyek segítségével három közigazgatási egységre eső vizsgált területem mindegyikében tudtam kutatni. E két év alatt 12 faluban folytattam vizsgálatokat, ezen túlmenően pedig a térség vegyes etnikumú városairól is igyekeztem adatokat szerezni. Így a kutatás összesen 18 szatmári település belső etnikai szerkezetét próbálta feltárni, falvak és városok esetében természetesen eltérő módszerrel. A kutatás elsősorban a jelenlegi etnikai térszerkezet, és a jelenlegi állapotok feltárására törekedett, így az egyes helyszíneken eltérő mennyiségű és minőségű információhoz sikerült hozzájutni a települések etnikus történetéből.

Külön szeretném megköszönni a segítséget Varga Attilának, aki nélkül ez a kutatás nem valósult volna meg, valamint mindazoknak, akik a legkülönbözőbb módon segítettek a vizsgálatot eme 18 helységben.

IV.1. A vizsgált települések kiválasztása

Amikor a vizsgálati pontokat kiválasztottam, még nem álltak rendelkezésre a 2002-es romániai népszámlálás településsoros eredményei, így az alapot az 1992-es census képezte. A helységek kiválasztásában 5 szempont érvényesült.

- *Etnikai összetétel.* A településeknek minden esetben vegyes etnikumúnak kellett lennie, azaz egyik nemzetiség aránya sem haladhatta meg a 90%-ot. Fontos szempont volt, hogy Szatmár multietnikus jellegénél fogva a falvakra is többféle nemzetiség együttélése legyen jellemző. Ez alapján 5 település magyar-román, 3 település magyar-román-cigány, 2 település magyar-román-német-cigány, 2 település magyar-cigány, 1 pedig magyar-román-ukrán etnikai arculatú volt.
- *Földrajzi elhelyezkedés.* A vizsgált terület egészét próbáltam lefedni a kiválasztott településekkel. Fontos volt, hogy ne egy helyre koncentrálódjanak, hanem nagyjából arányos legyen az eloszlásuk. A legtöbb település természetesen a nyelvhatárzónából, a mai romániai Szatmár megye területéről került a kutatásba (9 db). Máramaros megyéből 2, Magyarországról szintén 2 települést mértem fel. Igyekeztem a nagyvárosok közelében elhelyezkedő falvakat is bevonni a vizsgálatba, hogy az esetleges szuburbanizációs folyamatokról is képet kapjak.

- *Településnagyság.* A vizsgálati módszer miatt fontos volt, hogy lehetőleg a település nagysága ne haladja meg az 1500 főt. A 13 faluból a legutóbbi népszámlálás szerint 4-ben a lakosság száma nem haladta meg az 500 főt, 500-1000 fő között volt 4, 1000-1500 fő között szintén 4 és 1500 fölött 1.
- *Etnikai történet.* Rendkívül eltérő az egyes települések etnikai története. Az egymást követő népszámlálások néha meglehetősen furcsa, egymásnak látszólag ellentmondásos adatokat adtak. Ilyen települések voltak pl. Pete és Domahida, ahol a görög katolikus lakosság etnikai öntudatának ingadozása jelentett érdekességet. Szintén különlegességet jelentett az 1970-es árvíz után szinte újratelepülő, új etnikai struktúrákat teremtő Kakszentmárton vizsgálata.
- *Közigazgatási helyzet.* Fontos különbség a falvak esetében, hogy az adott alsószintű közigazgatási egységben (kommunában) központi vagy egyéb szerepkörük van. A vizsgált települések közül 2 csak a 20. század folyamán önállósodott.
- Az elméleti kiválasztás mellett aztán a gyakorlat döntötte el sokszor, hogy melyik településen lehet egyáltalán kutatni: tehát van-e kapcsolat oda, van-e potenciális adatközlő, segítőkészek-e, rendelkezésre áll-e a településről térkép, stb.

IV.2. A vizsgált falvak

IV.2.1. Mezőterem

Mezőterem a vármegye délnyugati részén fekvő sváb falu, mindössze hét km-re fekszik a korábbi vármegyeszékhelytől, Nagykárolytól. A falu a középkor folyamán magyar többségű volt, majd a török háborúk idején (a 17. századtól) románok érkeztek, s a település etnikailag vegyessé vált. A 18. század közepétől a református magyarok lassan átköltöztek Csomaközre, Gencsre és Érmihályfalvára (Sípos F. 1998. 36), így 1779-re a románok maradtak a falu egyedüli lakosai. Az első sváb családok 1810-ben érkeztek a faluba (Vonház I. 1931. 170). Ekkor a görög katolikus románok még nagy többségben voltak velük szemben. A sematizmusok szerint a római katolikus népesség száma 1810-től kezdve dinamikusan nőtt, ellenben a görög katolikus lakosság lélekszámában törés állt be 1840 és 1851 között (983 főről 342 főre – Sípos F. 1998. 7). Az okokat a források nem közlik, így csak feltételezhető, hogy az 1848-49-es szabadságharccal van összefüggésben a hirtelen visszaesés. Mezőterem a 19. század közepétől a századfordulóig sváb többségű településként említhető, azonban a 19.

század második felétől jelentkező asszimilációs folyamatok, illetve a református magyar lakosság lassú betelepődése nyomán magyar többségű faluvá vált (9. táblázat).

9. táblázat: Mezőterem etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Ukrán	Egyéb
1500		m					
1715		m-r					
1785	919		r				
1838	1413		r				
1851	973			sv			
1880a	1662	7,6	37,1	53,1	..	0,0	2,2
1890a	1838	9,2	31,3	58,2	..	0,1	1,3
1900a	2048	42,9	16,8	40,1	..	0,1	0,1
1910a	2339	83,5	15,5	0,5	..	0,0	0,5
1920n	2129	0,0	36,3	63,7	0,0
1930a	2135	8,9	29,9	58,7	2,5	0,0	0,0
1930n	2135	2,3	30,0	64,6	3,0	0,0	0,0
1941a	2115	77,8	15,3	7,0	0,0	0,0	0,0
1941n	2115	86,9	11,2	2,0	0,0	0,0	0,0
1966a	2237	75,8	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	2237	75,7	24,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	2058	59,4	22,7	12,2	5,6	0,0	0,0
1992n	1706	16,5	25,4	48,7	9,3	0,0	0,0
2002a	1615	64,6	29,2	5,9	0,0	0,2	0,0
2002n	1615	41,6	29,2	20,6	8,4	0,2	0,0
2004s	1520	12,2	27,0	38,6	21,1	0,4	0,7
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>	<i>PRSD+AURr</i>	<i>UUR</i>	
2004kh	704	52,6		7,5	0,9	0,3	

Jelmagyarázat: a=anyanyelv; n=nemzetiség; m=magyar, r=román, sv=sváb többség; s=saját felmérés; kh=képviselőházi választások eredménye. 1715-ben az összeírt nevek minősítése (egyéb=etnikailag bizonytalan név). A 2004-es parlamenti választások eredményeinél az etnikailag releváns pártok eredményeit emeltem ki:

RMDSZ=Romániai Magyar Demokrata Szövetség; FDG=Forumul Democrat al Germanilor din România;

AURr=Alianța Pentru Unitatea Rromilor; PRSD=Partida Rromilor Social Democrata din România;

UUR=Uniunea Ucrainenilor din România; UDSCR= Uniunea Democratica a Slovacilor și Cehilor din România.

Források: 1500, 1715, 1785: ld. 2-4. térkép; **1851:** Sípos F. (1998); **1838:** Fényes E. (1838-39); **1880-2002:** ld. 1. táblázat

Az 1. világháborút követő (kényszer)migrációs hullámok, valamint az 1920-as években felerősödő kivándorlás visszavetette a település (azon belül pedig elsősorban a magyarok és a svábok) lélekszámát. Helyükre 1926-34 között 34 román család (108 fő) érkezett elsősorban Dióshalomról és Bajfaluból, azaz Felsőbánya környékéről (Sípos F. 1998. 8-12). A lakosság legnagyobb része ekkor ismét svábnak/németnek vallotta magát. A külső helyzet ismételt változásával (2. bécsi döntés) a két világháború közt érkezett románok többsége elmenekült, így 1941-ben a helyiek túlnyomó részét újfent magyarként írták össze.

A 2. világháború végnapjai súlyosan érintették a település német származású (magyar és sváb) lakosait: 1945 januárjában 299 főt deportáltak a Szovjetunióba, közülük 58 belehalt a megpróbáltatásokba (Boros E. 2005. 209-213). Az 1950-es évektől folyamatosan csökkent a település népessége, mely főként a kisemmizett svábok városba áramlásának volt köszönhető.

A rendszerváltáskor itt is fellángolt a gazdasági indíttatású sváb identitástudat, mely jelentős kivándorlást eredményezett a 90-es években. Napjainkban a lakosság többsége ismét magyarnak számít mind anyanyelvi, mind nemzetiségi kritérium szerint.

Az egyes nemzetiségek etnikai identitásáról a népszámlálásokból és a választási magatartásból meríthetünk információkat. A falu leginkább egyértelmű, legerősebb identitásával az ortodox románok rendelkeznek, számuk a népszámlálások szerint stabil. A sváb lakosság erős magyar kötődéssel is rendelkezik, mely nemcsak kulturális (nyelvi) szinten érvényesül, hiszen a parlamenti választásokon is sok sváb az RMDSZ-re szavaz. Ezzel együtt etnikai identitásuk kettős: egyszerre magyar és sváb. A legutóbbi helyhatósági választáson a német párt, az FDG kapta a legtöbb szavazatot, választási együttműködésük az RMDSZ-szel folyamatos. A leggyengébb etnikai identitással a cigányság rendelkezik. A legutóbbi népszámláláson mindössze 42%-uk vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Választási aktivitásuk igen alacsony, a cigány pártokra (PRSD, AURr) csak hatan szavaztak.

A helyszíni felméréseket 2004 augusztusában végeztem, adatközlőm az önkormányzat egyik román alkalmazottja volt. A vizsgálat⁹³ alapján a tényleges népesség mintegy száz fővel volt kevesebb, mint a két évvel korábbi népszámlálás szerint. Sok lakos külföldön próbál boldogulni,⁹⁴ őket nem tekintettük állandó lakosnak. A felmérés időpontjában a helyi lakosság több mint fele nyugdíjas volt, jelentős részük azonban rokkantnyugdíjas vagy karkedvezményel ment nyugdíjba. A falu foglalkoztatott lakosainak túlnyomó többsége a mezőgazdaságban dolgozik. A cigány lakosság inkább csak idény- vagy feketemunkát végez. Bár a mezőgazdaságot 1990 után Romániában is „szétverték”, a Nagykaroly-környéki sváb falvak helyzete viszonylag jó maradt, mivel ők társulásokat hoztak létre.

A felmérés etnikai-felekezeti eredményei kétféleképpen értelmezhetők. A felekezeti adatok nagyon közel állnak a 2002-es censusban rögzített arányokhoz, ugyanakkor az etnikai adatok jelentősen eltérnek. A különbség a római katolikus lakosságon belül keresendő. Adatközlőm számára a legnagyobb problémát a sváb és magyar lakosság elkülönítése jelentette. A faluban a magyar nyelv dominál, a német identitású népesség nagy része is ezen a nyelven beszél, így tehát a nyelv nem alkalmas a két közösség elkülönítésére. Ráadásul aligha beszélhetünk két külön közösségről, hiszen a római katolikusok többsége (a cigányokat leszámítva) német származású, német (esetleg magyarosított) nevű. Így román adatközlőm németnek/svábnak minősített majdnem minden olyan német származású személyt, akik tudtak

⁹³ A felmérésben vizsgált kérdéskörök ismertetését ld. az I.3.2. fejezetben.

⁹⁴ A magyarok és a svábok főként Németországban és Magyarországon, míg a románok elsősorban Olaszországban és Spanyolországban.

németül,⁹⁵ a népszámláláson németnek vallották magukat, német iskolába jártak, illetve csak azokat minősítette magyarnak, akik már semmilyen formában nem kötődtek német gyökereikhez. Ennek köszönhetően a németek száma messze meghaladta a népszámlálásban rögzített értéket.

A másik jelentős eltérést a cigányság okozza. A cigányok minősítésének módszerét korábban már említettük (ld. I.3.2.), adatközlőm itt is az említett elvek (antropológiai jelleg, életmód, leszármazás) szerint minősített. Vizsgálataim szerint a cigányok száma Mezőteremben jócskán meghaladta a népszámlálási adatokét.

A falu felekezeti megoszlása meglehetősen stabil: a lakosság mintegy 2/3-a római katolikus, közel 30%-a ortodox, a maradék pedig református, görög katolikus és baptista. A helyben szórványnak számító egyházak híveire jellemző, hogy sokszor nem is tudják róluk, hogy nem ortodoxok/római katolikusok. Az ortodoxok és a görög katolikusok között a határ elmosódott, a reformátusok egy részét pedig román adatközlőm valószínűleg római katolikusnak gondolta. A népszámláláshoz képest van még egy különbség: ez a baptisták növekvő létszáma, akik mind a cigányság soraiból kerülnek ki (10. táblázat).

10. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Mezőteremben 2004-ben

		Etnikum						Összesen
		román	magyar	német	cigány	ukrán	egyéb	
Összesen		410	186	587	321	6	10	1520
Nyelvismeret	román	410	181	547	291	6	10	1445
	magyar	262	186	584	320	1	7	1360
	német	5	12	420				437
	cigány				4			4
	ukrán	3				6	2	11
Iskolaválasztás	román	57		4			1	62
	magyar		23	61	50			134
	német			5				5
Vallás	ortodox	398	3	3	6	6	3	419
	róm. kat.	5	171	584	290		7	1057
	református		11					11
	baptista				24			24
	gör. kat.	3						3
	bizonytalan	4	1		1			6
Vegyes házasságok száma		22	15	16	3	2	2	30
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,4	8,1	2,7	0,9	33,3	20,0	2,0
Átlagos háztartásnagyság*		3,1	2,8	2,7	6,2	2,0		3,2

Jelmagyarázat: *=a nemzetiségek homogén háztartásainál (fő/háztartás)

A falu domináns nyelve még ma is a magyar, és igaz ez annak ellenére, hogy sok beköltöző román lakos nem tanult meg magyarul.⁹⁶ Ezzel szemben a román nyelv tanulása mindenkinek kötelező, így ismerete nagyobb arányú, mint a magyaré. A román nyelvismeret

⁹⁵ Bár a németnek minősítettek mindössze 72%-a tudott németül, míg 99,5%-a tudott magyarul.

⁹⁶ Adatközlőm szerint a románok egy része nyugdíjasként jött a faluba.

minősége viszont sokszor nagyon gyenge, főképp az idősebb sváb lakosok és a cigányok esetében. Előbbiek az utcán még németül beszélnek egymással. A cigány nyelv ismerete – ahogy az egész régióban, itt is – minimális. A lakosok 95,1%-a tud románul, 89,5%-a magyarul, németül már csak 28,8%. Azok száma, akik anyanyelvükön kívül nem beszélnek más nyelvet legmagasabb a románok körében (35,4%-uk, 145 fő egynyelvű). Csak a magyar nyelvet ismeri 43 fő, közülük 29-en cigányok.

A nyelvhasználat igazodik a 2002-es anyanyelvi megoszláshoz: a lakosság 65,6%-a döntően magyarul beszél, 26%-uk döntően románul, mindössze 0,4% használja elsődlegesen a német nyelvet, míg 8% tartozik a vegyes nyelvhasználatúak közé.

A fentiekén kívül fontos vizsgálati egység volt az iskolaválasztási szokások felmérése. Mezőteremben jelenleg magyar és román szekció van a helyi óvodában és iskolában (1-8 osztály), német szekció Nagykárolyban működik. 1-4 osztályos német iskola 1971-ben 2 hónapig működött a településen (Hauler, E. 1987. 81). A helyi iskolába járnak a kommuna másik két településének (Portelek és Vezend) 5-8. osztályos tanulói is,⁹⁷ közülük sokan megtanulnak ott magyarul, ellenben a magyarok nem tanulnak meg (jól) románul.

Az iskolaválasztás nagyjából igazodik a faluban uralkodó nyelvi viszonyokhoz. Az iskolások 66,7%-a a magyar szekcióba jár (így az összes magyar és roma gyerek, valamint a németek nagy része),⁹⁸ 30,8%-a pedig a román szekciót látogatja. A diákok elenyésző része (2,5%) jár Nagykárolyba, német nyelvű képzésre. A jövő demográfiai folyamatait tekintve érdekes az iskoláskorúak etnikai megoszlása: eszerint a fiatalok közt jóval nagyobb a részesedése a cigányoknak (24,9%), mint az összlakosságon belül, valamelyest felülreprezentáltak a románok (28,4%), míg a magyarok (11,4%) és a németek (34,8%) aránya visszaesést mutat.

Az interetnikus viszonyok alakulásához érdekes a vegyes házasságok számának vizsgálata. A faluban mindössze 30 etnikailag vegyes házasság volt 2004-ben, ami viszonylag alacsony szám (100 lakosra csak 2 vegyes házasság jut). Az így házasodó felek között felülreprezentáltak a magyarok és a románok (8,1/5,4 házasság jut 100 magyarra/románra), illetve a kisebb nemzetiségek (ukránok és oroszok). A vegyes felekezetű házasságok száma jóval alacsonyabb (12), ami jelzi a vallás napjainkig meghatározó szerepét a faluban.

A jövő demográfiai helyzetéhez még egy adalék az egy háztartásra jutó lakosok száma. Minél magasabb ez a szám, annál fiatalosabb a háztartás (etnikai csoport) korszerkezete. Természetesen egyéb (főleg gazdasági) mutatók is befolyásolják az értéket. A faluban a sok

⁹⁷ Romániában a falusi kisiskolák általában 1-4 osztályosak, az 5-8 osztály a kommunaközpontban van.

⁹⁸ A csökkenő gyerekszám miatt azonban 2004 és 2006 között a magyar iskolába járó diákok száma 134-ről 105-re csökkent (Márton J. 2007. 366).

idős lakos miatt meglehetősen kevés 3,2 fő lakik egy háztartásban. Nemzetiség szerinti bontásban a cigányoknál tapasztalható a legmagasabb érték, ami a duplája a többi nemzetiség értékének. E mutató alapján a leginkább elöregedő népcsoport a sváb és a magyar.

Mezőterem etnikai térszerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy nincs teljes elkülönülés a nemzetiségek között, magyarok, románok, németek, ukránok vegyesen élnek. A cigányság elkülönülése/elkülönítése viszont szemmel látható (26. térkép). A roma lakosság a település négy pontján, a falu peremén tömörül. Az igazi cigánytelep a vasútállomás felé vezető úton található, sokan innen költöztek át a patakon túli területekre.

A többi etnikai csoport között, bár igazi elkülönülés nem figyelhető meg, néhány szabályszerűség tapasztalható. A település legrégebb beépítésű, központi részét inkább svábok és magyarok lakják. Homogén román háztartások sorakoznak a nagykárolyi és a gencsi kivezető úton, valamint az ún. Kolonista utcában, amelyet a két világháború között népesítettek be román kolonisták. A románok (és a magyarok) felülreprezentáltak a falu központjában található tömbházakban is. Egyéb, szimbolikus elkülönülés nem figyelhető meg, azaz nem jellemző a saját templom körül létrejövő sváb/magyar vagy román tömörülés.

Összességében Mezőterem egy – a kivándorlás miatt – enyhén fogyó népességű település, ahol felmérésem szerint az etnikai arányok stabilnak mutatkoznak, a közeljövőben sem várható nagyobb arányeltolódás. Ez alól kivétel a magyar-német viszony, köztük a határ igen elmosódott, elkülönítésük gyakorlatilag lehetetlen. Hozzájárul ehhez identitásuk változása, hiszen nagy részük vallotta már magát németnek (főleg 1992-ben) és magyarnak is. A faluban a cigány lakosság gyarapodása feltűnő, de nem robbanásszerű.

IV.2.2. Gombáspuszta

Gombáspuszta az egykori vármegye központi részén, a Szatmárnémeti—Nagybánya főútvonal mentén hosszan elnyúló útifalu. Mindössze 1956 óta önálló település, előtte Batiz része volt. Jelenleg a 2004-ben Batiztól különvált Egri kommunához tartozik.⁹⁹

A falu vélhetőleg a 19. század második felében a Gombás-erdő peremén elhelyezkedő tanyák besűrűsödésével jött létre. A 20. század elején még csak Batiz külterületi lakott helye volt, így etnikai története az 1950-es évekig nem különíthető el Batizétól. Az 1910-es népszámlálás külterületi adataiból megtudjuk, hogy népessége teljes egészében magyar, azonban vallási összetétele (58% görög katolikus) arra enged következtetni, hogy anyatelepüléséhez és Batizvasvárihoz hasonlóan itt is jelentős számú, a 19. század végén

⁹⁹ Mivel magyar fennhatóság alatt nem volt önálló, ezért neve több formában használatos (pl. Gombástanya, Batizgombás). A dolgozatban azon a néven szerepel, mely 2004 óta a kétnyelvű településtáblán látható.

elmagyarosodott román népesség élt. Az 1. világháború után telepítések növelték népességszámát (Varga E. Á. 1999. 542), 1936-ban épült első – katolikus – temploma is. Az ukrán telepések nagyobb számban a 2. világháború után érkeztek Máramarosból. A település önállóvá válása óta a magyarok száma csökken, míg a románoké nő, az ukránok lélekszáma a kezdeti gyarapodás után jelentősen visszaesett az elmúlt 30 évben. Napjainkban e három népcsoport játszik jelentős szerepet a település életében (11. táblázat).

11. táblázat: Gombápuszta etnikai összetétele az elmúlt száz évben

Év	Összesen	Magyar	Román	Cigány	Ukrán	Egyéb
1910a	287	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1941	461
1966a	606	58,4	18,5	10,7	12,4	0,0
1966n	606	54,6	22,3	10,7	12,4	0,0
1977n	556	43,0	40,1	0,0	16,9	0,0
1992n	497	54,3	29,2	0,0	16,5	0,0
2002a	523	50,9	38,6	0,0	10,5	0,0
2002n	523	48,2	39,4	0,0	12,4	0,0
2005s	526	54,6	27,2	0,4	17,1	0,8
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>PRSD+AURr</i>	<i>UUR</i>	
2004kh	203	37,9		0,0	4,9	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A lakosságnak két fő megélhetési forrása van: a gyümölcsstermesztés (a friss árut Szatmárnémetibe viszik eladni), illetve a napi ingázás a megyeszékhelyre. A település életében kulcsfontosságú szerepe van a falut átszelő nemzetközi főútnak. Megkönnyíti a közlekedést, a munkába járást, és az útnak köszönhetően sok batizi, valamint szatmárnémeti lakosnak van itt hétvégi háza. Ugyanakkor az óriási forgalom terhelést jelent a község számára (balesetek, zajterhelés, stb).

A helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, adatközlőm a magyar polgármester volt. A vizsgálat eredménye szerint a magyarság abszolút többséget képez a településen belül, és az ukránok súlya is nagyobb, mint a népszámlálás szerint. Az eredmény első látásra erősen eltér a népszámlálásától, ámde figyelembe kell venni, hogy a kettős kötődésű lakosság már 2002-ben is a lakosság 5%-át tette ki,¹⁰⁰ és ez az érték csak a minimális számuk. Az pedig már kevésbé meglepő, hogy magyar adatközlőm a többes kötődésűeket a magyarokhoz, illetve az ukránokhoz sorolta.

A többes kötődésű (magyar-román) lakosság nagy aránya a múltban gyökerezik. A 19-20. század fordulójára nyelvileg elmagyarosodott görög katolikus népesség (pl. Domahida, Vetés, Pete, Batiz) napjainkig őrzi bizonytalan/kettős etnikai identitását.¹⁰¹ Gombápusztán is

¹⁰⁰ Azokat tekintem többes kötődésűnek, akik 2002-ben eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallottak be.

¹⁰¹ „Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megesezt példa: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs a kérdőívben. (A

már a század elején az összes görög katolikus magyarnak vallotta magát. Számottevő kettős kötődésű népeiséget mutatott ki az 1966-os népszámlálás is. E bilingvis lakosságot nyomon lehet követni a vallás alapján (görög katolikusok), bár egyházuk 1948-as betiltása után egy részük ortodox, más részük római katolikus lett. Ezzel, illetve a vegyes házasságokkal magyarázható, hogy a felmérés szerint a román lakosság 17%-a római katolikus, míg a magyarokon belül is jelentős az ortodoxok aránya (5%). A magyar-román többes identitású népeiséget köztük, illetve a görög katolikus gyökerekkel rendelkező római katolikusok között kell keresni. Jelentős az ukrán-román kettős kötődésű lakosság is. Számukat az elmúlt 30 évben felerősödött asszimiláció befolyásolja leginkább, mely a románok számát gyarapította.

A népeiség felekezeti szerinti tagolódása részben eltér a legutóbbi census ezirányú eredményeitől. A római katolikusok felmérésem szerint többen vannak (2002: 39%, 2005: 47%), míg az ortodoxok (2002: 30,2%, 2005: 25,7%) és a görög katolikusok (2002: 9,2%, 2005: 4%) kevesebben. A reformátusok és a neoprotesztánsok aránya lényegében azonos a két időpontban. Előbbiek kizárólag a magyarok, utóbbiak főleg az ukránok közül kerülnek ki.¹⁰²

Bár a magyarok többségben vannak a településen, a falu legismertebb, közlekedő nyelve a román. Magyarul a lakosság $\frac{3}{4}$ -e tud; a románok fele,¹⁰³ az ukránok harmada ismeri a nyelvet. Legkevésbé az új beköltözők beszélnek magyarul. Az ukrán nyelv megmaradt az ukrán közösségen belül használt nyelvnek (12. táblázat).

A nyelvhasználat igazodik az etnikai arányokhoz: a döntően magyarul beszélők száma a legmagasabb, a döntően az ukránt használóké a legalacsonyabb. Vegyes nyelvhasználat jellemezhető a falu lakosságának ötöde, ami a vizsgált települések közül az egyik legmagasabb érték.

A fiatalabb generációknál megfordul az etnikai arány, az iskoláskorúak 43,6% román, 38,3%-a magyar, 18,1%-a ukrán. Ez megfelel a legutóbbi népszámlálásokból kiolvasható trendnek. Az iskolaválasztás ennél jóval egységibb, mivel hat tanulót leszámítva mindenki román iskolába járt az adatfelvétel időpontjában. Ennek legfőbb oka, hogy a településen csak 1-4. román osztály működik, a legközelebbi felső tagozatos magyar iskola a két kilométerre levő Egriben (és Szatmárnémetin) van (Márton J. 2007. 350). Ráadásul a tömegközlekedés az

kérdezett nem érti, és kitartóan görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdést. – A kérdezt: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románt írni, nehogy baj legyen belőle.” Bura L. (2001a. 117.)

¹⁰² Egész Romániára igaz, hogy az ukrán lakosságon belül a neoprotesztánsok (főleg a pünkösdisták) felülreprezentáltak.

¹⁰³ Majdnem minden második román egynyelvű a faluban. A magyarok közel 10%-a nem beszél egyéb nyelvet. Ugyanakkor az ukránok kivétel nélkül több nyelvet bírnak.

ezredforduló körül megszűnt Szatmárnémeti felé, így azóta különbusszal viszik a – csökkenő számú – magyar diákokat.

A többes identitás továbbvitelét biztosítja a viszonylag nagyszámú (28) vegyes házasság is (100 főre 5,3 vegyes házasság jut). A vegyes felekezetű házasságok száma valamivel kevesebb (25). A vegyes házasságokból kitűnik, hogy a falu interetnikus viszonyaiban a románoké a központi szerep, hiszen a vegyes házasságok majdnem mindegyikében az egyik fél román. Arányaiban a román és az ukrán lakosságra is igen sok vegyes házasság jut (100 főre 16,8, illetve 16,7).

12. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Gombápusztán 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	cigány	ukrán	bizonytalan	
Összesen		143	287	2	90	4	526
Nyelvismeret	román	143	264		90	4	501
	magyar	70	287	2	31	4	394
	ukrán	7	1		90		98
Iskolaválasztás	román	41	30		17		88
	magyar		6				6
Vallás	ortodox	86	15		34		135
	római katolikus	24	220	2		1	247
	református		50				50
	görög katolikus	16	2			3	21
	pünkösdista	14			32		46
	adventista	3			19		22
	jehova tanúi				5		5
Vegyes házasságok száma		24	16		15	1	28
100 főre jutó vegyes házasságok száma		16,8	5,6		16,7	25,0	5,3
Átlagos háztartásnagyság		3,7	3,5		4,1		3,7

Az eddigiekből elének tároló demográfiai trendet¹⁰⁴ megerősíti az átlagos háztartásnagyságból leszűrhető tanulság. Ezek szerint a magyarok élnek a legkevesebben egy háztartásban, ami előregedésüket vetíti előre. Az ukránoknál előforduló magas érték nem feltétlenül csak gyarapodásukat, a magas gyermekszámot jelenti, lehet a kedvezőtlen gazdasági körülmények jele is.

Szintén a kisebbségek számára kedvezőtlen folyamatokat jeleznek a legutóbbi választási eredmények. Az RMDSZ messze elmaradva a magyarok arányától teljesített (38%), az ukrán párt (UUR) eredménye (5%) is gyenge ukrán etnikai öntudatról tudósít.

A településen etnikai szegregáció, lakóhelyi elkülönülés nem tapasztalható. Ebben szerepet játszhat a falu fiatal volta, hosszan elnyúló alakja, de az is, hogy az egyes nemzetiségek közt nincs markáns foglalkozásbeli különbség, illetve az, hogy az ukránok sem egy hullámban telepedtek a helységbe. Ennek ellenére az ukrán lakosok relatív tömörülése

¹⁰⁴ Románok számára kedvező asszimilációs folyamat, vegyes házasságok viszonylag magas száma, növekvő román beköltözés, a diákok etnikai arányának megfordulása, helyi magyar nyelvű iskoláztatás hiánya.

figyelhető meg a pünkösdista templom környékén. Ehhez hasonlóan a faluban található olyan részek, ahol a magyar vagy a román lakosság nagyobb arányban van jelen, de ez semmiképpen nem jelent igazi térbeli elkülönülést (27. térkép).

Összességében a falu magyar többsége ellenére az arányok fokozatosan eltolódnak a románok javára. A magyar-román és ukrán-román kettős kötődésű népesség hosszútávon a románok számát gyarapítja, csakúgy, mint a betelepedők nagyobb része. Utóbbiak elsősorban az avasi románok közül kerülnek ki. Ennél kisebb volumenű az ukránok betelepődése Máramarosból. Adatközlőm szerint napjainkra (2008) a migrációs folyamatok és a nemzetiségek demográfiai mutatói közti különbségek miatt a település már román többségű.

IV.2.3. Pete

A rendkívül bonyolult szatmári etnikai viszonyok egyik mintapéldája a határ közvetlen szomszédságában található Pete. A középkori magyar település a 17-18. századi háborúk, járványok miatt fokozatosan elnéptelenedett, majd a 18. században a Károlyi család birtokába került, akik román lakosságot telepítettek be (Vende A. 190., 139). A magyar környezetben fekvő faluban már a 19. század első felében megindult a magyarosodás, így Fényes Elek már magyar-román településként említi a kizárólag görög katolikusok által lakott helységet (Fényes E. 1838-39). Ennek némileg ellentmondanak a későbbi népszámlálási adatok, tehát a nyelvi asszimiláció valószínűleg csak a század második felétől volt számottevő. A görög katolikusok aránya a településen a 20. századig 90% körül mozgott, 1900-ban a lakosság nagy többsége mégis már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A későbbiekben a népszámlálási adatokon érzékelhetők a változó hatalmi viszonyok: 1920-tól kezdődve jól látszik, hogy a lakosság magyar anyanyelvűnek és – román időszakban – román nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁰⁵ A Gombáspusztánál már említett kettős identitás, mely a térség görög katolikusaira jellemző, napjainkig megmutatkozik a népszámlálások és saját felmérésem adataiban is, ráadásul Petén tömeges mértékben (13. táblázat). A kétpólusú etnikai szerkezet a magyar nyelvű cigányság megjelenésével hárompólusú lett: a legutóbbi census szerint már ők alkotják a legnagyobb etnikai csoportot. A 2002-es népszámlálás másik érdekessége, hogy 1941 óta először a magyar nemzetiségűek többen vannak, mint a románok.

Petén a helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, román adatközlő segítségével. Az etnikai minősítés eredménye magyar-román viszonylatban jelentősen eltért a népszámlálásétól. Ellenben a cigány közösség, már 2002-ben is szinte teljes egészében cigány

¹⁰⁵ Ehhez a kettősséghez érdekes adalék, hogy 1941-ben a lakosság 99%-a tudott magyarul és csak 10%-a tudott románul.

nemzetiségűnek vallotta magát. Ennek fő oka, hogy adatközlőm a vallásra alapozta az etnikai besorolást,¹⁰⁶ így téve különbséget a falu magyarul beszélő lakosai között. Ez a gyakorlat nagyban megegyezik a hasonló adottságú településeken tapasztalttal: így pl. Domahidával (ld. később), akárcsak a Brassó megyei Ürmössel (rom. Ormeniș – utóbbit ld. Bakó B. 2002), a Hargita megyei Homoródalmással (Oláh S. 1996) vagy egyes gyimesi településekkel (Ilyés Z. 1999). Adatközlőm minősítése szerint Petén a lakosság többsége cigány (44,7%), majdnem ugyanennyien vannak a románok (41,8%), legkevesebben (13,5%) pedig a magyarok.

13. táblázat: Pete etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Cigány	Egyéb
1500		m			
1715		m			
1785	202		r		
1838	224		r		
1880a	229	17,9	78,2	..	3,9
1890a	274	31,0	68,6	..	0,4
1900a	353	82,2	17,8	..	0,0
1910a	348	96,8	3,2	..	0,0
1920n	309	13,9	84,1	..	1,9
1930a	350	72,3	27,7	0,0	0,0
1930n	350	9,4	81,4	1,7	7,4
1941a	350	98,3	1,4	0,0	0,3
1941n	350	98,3	1,4	0,3	0,0
1966a	340	86,2	13,8	0,0	0,0
1966n	340	37,6	62,4	0,0	0,0
1977n	388	20,6	79,4	0,0	0,0
1992n	312	24,4	47,4	28,2	0,0
2002a	365	82,2	17,8	0,0	0,0
2002n	365	31,5	28,8	39,7	0,0
2005s	311	13,5	41,8	44,7	0,0
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	135	65,9		0,7	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A népesség vallási megoszlása valamivel összetettebb. A legtöbb hívőt a református egyház tömöríti (56,9%), nagy többségük roma. Jelentős a két román felekezet: a görög katolikusok (28%) és az ortodoxok (12,5%). Él még pár magyar római katolikus és román pünkösdistá a faluban. A népszámlálással összehasonlítva nagyobb különbség csak a római katolikusok és a reformátusok arányában található, oka valószínűleg az lehet, hogy mivel a faluban sem református, sem római katolikus templom nincs, így a két felekezet elkülönítése román adatközlőm számára gondot okozott.

A község fő nyelve napjainkban is a magyar. A magyar és román lakosságból mindenki (!) ismeri a másik nyelvét, a románok közül is sokan inkább magyarul beszélnek. Közlekedő nyelvnek pedig csak a magyar alkalmazható, mivel a cigány közösség túlnyomó többsége

¹⁰⁶ A cigányságnál természetesen a külső jegyek és nem református vallásuk alapján minősített. Adatközlőmnek a cigány közösségre vonatkozó információi nem voltak teljesekek, így lehetséges, hogy a dinamikusán gyarapodó cigányok még többen vannak, mint a felmérés szerint.

csak magyarul tud.¹⁰⁷ Érdekes még, hogy adatközlőm szerint a döntően román nyelvű használók száma magasabb (83 fő, a lakosság negyede), mint a népszámlálás szerinti román anyanyelvűek száma (65 fő). A vegyes nyelvhasználatú népesség csak az összlakosság 16%-át teszi ki, a többiek döntően a magyart használják (14. táblázat).

Fontos megemlíteni a nyelv (kultúra) és az etnikai identitás kapcsolatát. Bár adatközlőm a lakosság kevesebb mint hetedét minősítette magyarnak, a lakosság 82%-a magyar anyanyelvű volt 2002-ben. A 2004-es parlamenti választásokon az RMDSZ kapta a szavazatok 2/3-át, ami a magyar kötődés meglétét jelzi a román és esetleg a cigány közösségben is. Bár a népszámlálás és a minősítés szerinti cigány népesség majdnem megegyezik, ami egy erős cigány identitásra utal, ennek ellenére a választásokon mindössze 1 szavazatot adtak a cigány pártokra.

14. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Petén 2005-ben

		Etnikum			Összesen
		román	magyar	cigány	
Összesen		130	42	139	311
Nyelvhasználat	román	83			83
	magyar	8	32	139	179
	vegyes (r-m)	39	10		49
Nyelvismeret	román	130	42	8	180
	magyar	130	42	139	311
Iskolaválasztás	román	10	8		18
	magyar			65	65
Vallás	ortodox	39			39
	római katolikus		2		2
	református		40	139	179
	görög katolikus	87			87
	pünkösdisták	4			4
Vegyes házasságok száma		7	7		7
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,4	16,7		2,3
Átlagos háztartásnagyság		3,0	3,6	5,6	4,0

Az iskolaválasztást Petén az iskolák elérhetőségén kívül a cigány és nem cigány népesség közti konfliktus is befolyásolja. A településen román és magyar nyelvű szekció is van (1-4 osztály), utóbbi alapítványi formában („caritas”) működött a felmérés idején. A cigány tanulók a magyar iskolába járnak, azonban a magyar gyerekek az állandó problémák miatt immár a román szekció diákjai; ez jelzi a falu fő etnikai törésvonalát is: cigányok és nem cigányok. Az iskoláskorú gyerekek etnikai megoszlása kiválóan érzékelteti a település etnikai jövőjét: a román és a magyar tanulók összesített aránya is csak 22%, a többiek cigányok. Ennek is köszönhető, hogy a vizsgált települések között itt a legmagasabb a diákok aránya az összlakosságon belül (26,7%).

¹⁰⁷ A kiválasztott települések közül Petén a legmagasabb a magyarul tudók aránya (100%) és itt a legalacsonyabb a románul tudók aránya (57,9%).

Az etnikai törésvonal kitapintható a vegyes házasságok esetében is, hiszen amíg a 172 főnyi román és magyar lakosságra 7 vegyes etnikumú és 8 vegyes felekezeti házasság jut (100 főre 4,1, ill. 4,7 vegyes házasság), addig a cigány lakossággal nincsenek ilyen jellegű kapcsolatok.

A falu etnikai térszerkezetét is meghatározza az említett törésvonal. A cigány lakosság teljesen elkülönülve a 20. században létrejött cigánytelepen, igen rossz körülmények között él (5,6 fő/háztartás). A falutól a cigánytelepet egy lakatlan sáv, a Pusztadaróc felé eső végén található két cigány háztartást pedig lakatlan házak választják el. Ugyanakkor magyarok és románok teljesen vegyesen élnek a településen (28. térkép).

A cigány-nem cigány feszültségnek több oka is van: fontos a cigányok növekvő számaránya, ami felborítja a faluközösség egyensúlyát. A hagyományosan mezőgazdaságból élő faluban olyan cigányok telepedtek le, akik manapság elsősorban segélyből élnek, ez pedig ellenérzést szül a dolgozó, szintén nem gazdag emberekben. Ráadásul Romániában csak az kaphat segélyt, akinek nincs földje, így a falusiak többsége kiesik ebből a körből.¹⁰⁸

Összességében Pete egy három nemzetiség által lakott elcigányosodó település, ahol a nagy többség magyarul kommunikál. A cigány és nem cigány lakosság között konfliktus van. A konfliktust tükrözi vissza az iskolaválasztás, az interetnikus kapcsolatok (vegyes házasságok) és a település etnikai térszerkezete is, tehát egyszerre beszélhetünk oktatási, foglalkozási és lakóhelyi szegregációról.

IV.2.4. Józsefháza

A középkori magyar településre a helyi tudat szerint a 17. században érkeztek az első román lakosok. A 18. század végén már vegyes (román, magyar és némi ruszin) lakosságú. 1794-ben kisebb mértékű sváb telepítés is történt a faluba (Vonház I. 1931. 164), ezért Fényes Elek már román-német helységként említi (Fényes E. 1838-39). Az idegen környezetbe – a többi sváb településtől messzire – került német lakosság hamar elmagyarosodott, így a 19. század végén már a felerészt katolikus felerészt református magyarság tette ki az össznépesség abszolút többségét (15. táblázat).

Az etnikai arányok csak a 2. világháború után fordultak meg,¹⁰⁹ azóta a románság képezi a legnagyobb etnikai csoportot. Ennek ellenére gyökeres változások nem történtek a település

¹⁰⁸ Adatközlőm egyéb bizarr történeteket is mesélt a cigányok öncsonkításáról, melynek célja a segély megszerzése. Az ilyen történetek (igazak vagy sem) tovább mélyítik a szakadékot a közösségek között.

¹⁰⁹ Ehhez hozzájárult, hogy 1945 januárjában a községből 42 sváb származású személyt deportáltak a Szovjetunióba, közülük nyolcan kint haltak meg (Boros E. 2005).

etnikai szerkezetében, sőt, a 2002-es népszámlálás magyar anyanyelvi többséget mutatott ki. Ennek háttérében a sváb származásúak 1992 utáni visszamagyarosodása, illetve a magyar nyelvű cigányság számának növekedése áll. Az egyértelműen magyarnak nevezhető, magyar etnikai öntudattal rendelkező népesség az elmúlt 20 évben stabilan a népesség 40%-át képezi (pl. 1992, 2002: nemzetiségi bevallás, 2005: saját felmérés, 2004: RMDSZ-re voksolók).

15. táblázat: Józsefháza etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m				
1785	537	m-r				
1838	960		r-n			
1880a	1177	57,8	32,9	7,4	..	2,0
1890a	1345	50,6	35,2	10,2	..	4,1
1900a	1530	67,8	31,8	0,2	..	0,2
1910a	1420	73,2	26,8	0,0	..	0,0
1920n	1237	15,7	52,3	29,3	..	2,7
1930a	1375	60,4	38,9	0,1	0,0	0,7
1930n	1375	56,5	40,9	0,9	0,0	1,7
1941a	1503	88,7	11,1	0,0	0,0	0,2
1941n	1503	85,6	10,1	3,9	0,3	0,1
1966a	1392	49,0	51,0	0,0	0,0	0,0
1966n	1392	48,9	51,1	0,0	0,0	0,0
1977n	1368	46,3	53,3	0,4	0,0	0,1
1992n	1077	41,7	50,8	7,4	0,1	0,0
2002a	1140	52,4	47,5	0,1	0,0	0,0
2002n	1140	39,1	46,7	2,5	11,7	0,1
2005s	1036	40,1	36,0	1,4	20,2	2,4
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>	<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	436	38,3		0,7	1,1	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A helyszíni vizsgálatot 2005 szeptemberében végeztem magyar adatközlő segítségével. A település lakossága 2002-hez viszonyítva száz fővel kevesebb, a különbséget nagyrészt a külföldön dolgozó románok okozzák. A felmérés – a többi sváb faluhoz hasonlóan – bebizonyította, hogy a magyar és a sváb/német lakosság elkülönítése gyakorlatilag lehetetlen, de Józsefházán ezen kívül a román-magyar viszonylatban is sok bizonytalan minősítésű lakos él. Mindez elsősorban a vegyes házasságokban élőkre és utódaikra vonatkozik.

A 2002-es népszámlálás és a felmérés közti különbség a román és a cigány közösség lélekszámában mutatkozik meg. Valószínűsíthető, hogy a románként regisztrált lakosok egy része külföldön dolgozik, más részük a felmérés szerint cigány, aki vélhetőleg románnak vallotta magát. A józsefházi roma közösség ugyanis nyelvileg-felekezetiileg megosztott: bár $\frac{3}{4}$ -ük döntően a magyar nyelvet használja, vallásuk szerint kb. felük ortodox, felük római katolikus és református.

A lakosság vallási összetétele nem csak a cigányoknál, hanem a többi nemzetiségnél is igen tarka. A magyarok és a cigányok öt, a románok négy felekezet tagjai. A népszámláláshoz

viszonyítva szembeötlő az ortodoxok kisebb aránya, valamint a kisegyházak növekvő szerepe. Utóbbiak főként a cigányok körében népszerűek. Érdekes, hogy a német származásúnak tekinthető római katolikusok mindössze 4%-át minősítette adatközlő svábnak.

A nyelvismereti adatok arra engednek következtetni, hogy a falu domináns nyelve a magyar. Rendkívül magas azon magyarok, cigányok és németek aránya, akik csak a magyar nyelvet beszélik (196 fő, az összlakosság közel ötöde). Ehhez képest a román egynyelvűek száma nem túl magas (126 fő). Előbbiek – a cigányok kivételével – főleg a község idős lakói közül kerülnek ki, utóbbiak elsősorban a betelepült románok. A német nyelv ismerete elhanyagolható. A nyelvhasználati szokások is a fentieket támasztják alá: bár sokan ismerik a másik nyelvét, azért mindenki inkább a saját nyelvét (a németek és a cigányok főleg a magyart) használja, viszonylag kevés a teljesen vegyesen beszélők száma (a falu lakosságának csak a tizede).

Az iskoláskorúak lélekszámából jól látszik, hogy románok és magyarok lényegében egyenlő számban vannak a fiatalabb generációban, csakúgy, mint az összlakosságon belül. A cigányok aránya ebben a korcsoportban valamivel magasabb (26,5%), mint a felnőttek körében (20,2%). Az iskolaválasztási lehetőségeket nagyban befolyásolja, hogy Józsefházán működik 1-8 osztályos magyar tagozat. Ennek köszönhetően a magyar diákok nagy többsége a magyar szekcióba jár. A cigány diákok iskolaválasztása nyelvhasználati szokásaikat tükrözi: ¾-ük magyar nyelvű képzésben részesül (16. táblázat).

16. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Józsefházán 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		372	416	14	209	25	1036
Nyelvhasználat	román	342			19		361
	magyar	12	396	14	143	6	571
	vegyes (r-m)	18	20		47	19	104
Nyelvismeret	román	372	276	12	154	25	839
	magyar	245	416	14	209	25	909
	német		1	1			2
Iskolaválasztás	román	57	6		12	6	81
	magyar		53		32		85
Vallás	ortodox	346	12		92	8	458
	római katolikus	2	231	14	77		324
	református		165		12	1	178
	görög katolikus	14	5				19
	pünkösdistá	10			9		19
	jehova tanúi		1		8		9
	hit gyülekezete ismeretlen		2				2
				11	16	27	
Vegyes házasságok száma		19	20	2	1		21
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,1	4,8	14,3	0,5		2,0
Átlagos háztartásnagyság		3,1	2,8	4,5	4,5		3,2

A vegyes házasságok száma a faluban nem túl magas (100 főre 2 jut), ellenben a vegyes felekezetű házasságok száma kiugró (100 főre 4). A nagy eltérés egyik okozója a nemzetiségek vallási diverzitása, ami elsősorban a magyar lakosságon belül (római katolikus-református) eredményez sok vegyes házasságot. A másik ok pedig a vegyes felekezetű házasulók bizonytalan etnikai besorolásából adódik. Józsefházán tehát – mint azt a nyelvhasználatban és az iskolaválasztásnál is lehetett érezni – jelentősebbek az etnikai határok, mint a vallásiak.¹¹⁰

A falu etnikai térszerkezete visszatükrözi a fentieket, azaz az etnikai határok fontosságát a település életében. Bár teljes szegregációról nem beszélhetünk, bizonyos sajátosságok jól kirajzolódnak. Az eddig vizsgált helységek tükrében nem meglepő a cigányság elkülönülése. Lakóhelyük – a falu északnyugati periferiája – ennek ellenére nem olyan elhanyagolt és nem annyira homogén, mint pl. a petei cigánytelep. A település központi része magyar többségű. Ez elsősorban a római katolikus templom környékén, illetve a templom mögötti, ún. Sváb utcában figyelhető meg. A románok legnagyobb koncentrációját a központból keleti irányba, a juhfarm felé induló utcában találjuk. Összességében a cigányok lakóhelyi elkülönülésén túl igazi szegregációt nem találunk, de mint már más településeken, úgy itt is igaz, hogy a központ magyar, a kivezető utak környéke román többségű (*9 térkép*).

Bár a faluban fontosak az etnikai határok, igazi etnikai feszültségre utaló jeleket nem tapasztaltam. A demográfiai jellemzők alapján, hogy az etnikai arányok jelentős változása a közeljövőben nem várható. A cigányok arányának kismértékű növekedése valószínűsíthető az előregedő magyar (és kisebb mértékben a román) lakosság rovására.

IV.2.5. Szamoskóród

A 16-18. századi háborúkban, járványokban meggyérült lakosságú Szamoskóródra a 18. század második felében érkeztek románok nagyobb számban. 1773 körül még csak csekély számú (Magyarország helységeinek..., 1920), 1792 körül már számottevő románság lakta (Bendász I. – Koi I. 1994), a század fordulójára a település vegyes lakosságúvá vált, de megmaradt magyar többsége. Ez a csekély magyar többség azóta is fennáll, a település etnikai összetétele rendkívül stabil volt az elmúlt közel 200 évben (*17. táblázat*). 1944-ben elhurcolták a zsidó lakosságot, minimum 20 fő halt meg a holokausztban (www.yadvashem.org). A 2. világháború óta csökkenő népességszámú faluban a két fő etnikum szinte ugyanúgy csökken. A legutóbbi népszámláláson nemzetiség szerint magyar,

¹¹⁰ Ez a régió településeire egyáltalán nem jellemző magyar-román viszonylatban.

anyanyelv szerint viszont – meglepő módon – már román többségű volt a falu, köszönhetően a kis lélekszámú, többségében román anyanyelvű cigányságnak.

17. táblázat: Szamoskőröd etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	392	m					
1838	370	m-r					
1880a	420	62,9	37,1	0,0	0,0
1890a	468	81,4	16,2	0,4	1,9
1900a	551	98,4	1,6	0,0	0,0
1910a	504	69,6	29,8	0,0	0,6
1920n	536	48,7	43,5	0,0	7,8	..	0,0
1930a	697	58,0	38,0	0,0	3,9	0,0	0,1
1930n	697	49,2	45,2	0,0	5,5	0,0	0,1
1941a	818	86,4	11,7	0,1	0,7	1,0	0,0
1941n	818	83,4	11,7	0,0	2,7	2,2	0,0
1966a	680	53,7	46,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	680	50,6	49,4	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	635	50,1	47,7	0,2	0,0	1,9	0,2
1992n	475	51,4	48,6	0,0	0,0	0,0	0,0
2002a	483	48,2	50,9	0,0	0,0	0,8	0,0
2002n	483	47,8	46,2	0,4	0,0	5,4	0,2
2005s	421	59,6	37,5	0,5	0,0	2,1	0,2
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	184	37,5		1,1		1,6	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A 2005 szeptemberében lezajlott helyszíni felmérés magyar adatközlői szerint viszont ez a cigány közösség jóval kisebb volt, mindössze 9 fő, igaz, nagy részük román ajkú. A másik meglepetés a két nagyobb etnikum egymáshoz viszonyított arányában volt. 2005-ben a magyarok az összlakosság 60%-át, a románok mindössze 37,5%-át képezték. A helységből nem valószínű a nagyarányú (és csak a románokat érintő) külföldi munkavállalás, így valószínű, hogy a bizonytalan identitású személyeket adatközlőim saját nemzetükhöz sorolták. A cigány lakosság esetében gyanítható, hogy a 2002-es 26 fő nagy része csak átmenetileg tartózkodott a faluban.

A vallási összetétel is hasonló különbséget mutat, 2002-höz képest a reformátusok aránya 12 százalékponttal magasabb, ennek ellenpontjaként az ortodoxok aránya viszont 10 százalékponttal alacsonyabb. A reformátusokon kívül a kisegyházak térhódítása is megfigyelhető. A magyarok dominálják a helyi református, római és görög katolikus, illetve a jehova tanúi egyházközösségeket. Román felekezetnek tekinthetők az ortodox, a pünkösdisták és a baptista közösségek (18. táblázat).

A nyelvismeretet tekintve nincs szignifikáns különbség a két nagy nemzetiség között, a falu lényegében kétnyelvű. A cigányok nagyobb része román egynyelvű, a románok és a

magyarok között az egynyelvűek száma rendkívül alacsony. A nyelvhasználat igazodik az etnikai arányokhoz.

A felmérés szerint az iskoláskorúak között még erősebben felülreprezentáltak a magyarok, a tanulók $\frac{2}{3}$ -a magyar. Mintegy 80%-uk magyar iskolába jár, erre helyben az 1-4 osztályos magyar szekció alkalmas, a továbbtanuláshoz azonban Szamoskrassóra kell járniuk. A diákok között szintén magas a cigányok aránya (8,3%), ők a román szekció tanulói. A román iskolások csak az összes tanuló negyedét teszik ki, ez a szám rendkívül alacsonynak tűnik a település népszámlálási és demográfiai adatainak fényében.

A vegyes házasságok száma a településen átlagosnak mondható (3,3 etnikailag vegyes házasság jut 100 főre). Ennél lényegesen magasabb a vegyes felekezetű házasságok száma (21 db, 100 főre 5 esik), melyeknek – az etnikailag vegyes házasságokon túl – a faluba beházasodó felekezetek (katolikusok) és az új híveket szerző kisegyházak az okozói.

18. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Szamoskóródon 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		158	251	2	9	1	421
Nyelvhasználat	román	133			7		140
	magyar		229	2	2		233
	vegyes (r-m)	25	22			1	48
Nyelvismeret	román	158	242	2	9	1	412
	magyar	136	251	2	3	1	393
Iskolaválasztás	román	9	5		3		17
	magyar		19				19
Vallás	ortodox	143	11		1	1	156
	római katolikus		10	2	1		13
	református	1	212		1		214
	görög katolikus		2				2
	pünkösdista	6					6
	baptista	7					7
	jehova tanúi	1	16				17
	ismeretlen				6		6
Vegyes házasságok száma		12	14		2		14
100 főre jutó vegyes házasságok száma		7,6	5,6		22,2		3,3
Átlagos háztartásnagyság		2,4	2,8				2,8

A faluban nincs etnikai alapú szegregáció. A korábban megfigyeltekhez hasonlóan azonban itt is a település régi részén: a református templom környékén és attól nyugatra sűrűsödnek a magyar háztartások. Az újabb részeken, azaz a Szatmárnémetiből a kommunaközpontba, Nagykolcsra vezető út mentén viszont a román háztartások vannak többségben. Ez a térszerkezet kiválóan szimbolizálja a betelepülés sorrendjét (régii települők a központba, újabbak a peremekre érkeznek). Szintén szimbolikus üzenete van annak, hogy a református templom a falu régi főutcáján, a központban található, míg az ortodox templomnak már csak az új főút mellett jutott hely (30. térkép). Az idő előrehaladtával azonban

megváltozott a két utca szerepe, hiszen a főút le van betonozva, így sokkal preferáltabb lakóhely, jóval több itt az új ház, mint a régi, földes-saras út mentén.

Szamoskőröd lakossága vészesen elöregszik. A 2. világháború utáni népességszámcsökkenés csak 1992 után állt meg – átmenetileg – a Romániában a rendszerváltás után általánosan tapasztalt falura törtnő visszaáramlás következtében. Az elmúlt hatvan évben a lakosság lélekszáma felére csökkent, javulás továbbra sem várható. A háztartások átlagos népességszáma a vizsgált települések közül a legalacsonyabb (2,8), nemzetiség szerinti különbségei sem számottevők. Az iskoláskorúak aránya az össznépességen belül kirívóan alacsony, a vizsgált települések közül egyedül itt nem érte el a 10%-ot. Mindezek az adatok a lakosságszám további csökkenését vetítik előre, amely a két nagy nemzetiséget vélhetőleg egyformán súlyosan érinti majd.

IV.2.6. Kakszentmárton

Kakszentmárton a megyeszékhely, Szatmárnémeti tőszomszédságában elterülő aprófalu. A 16-18. századi háborúk következtében gyakorlatilag elnéptelenedett (Bagossy B. 190., 483). A 18. század második felében a magyar lakosság mellé görög katolikus románok érkeztek, akik a 19. század közepéig az össznépesség kb. 30-40%-át tették ki (Bendász I. – Koi I. 1994; Vályi I. 1796-99; Fényes E. 1838-39). A két fő felekezet (református és görög katolikus) aránya az 1869-es népszámlálás szerint már megfordult, ugyanakkor a görög katolikus többség nagy része 1880-ban már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Ebben nagy szerepe lehetett a magyar környezetnek, elsősorban a 90%-ban magyar szomszédos nagyvárosnak. Az államhatalom-váltás után ugyanaz történt, mint a többi hasonló, görög katolikus magyarok által lakott településen; a görög rítusú hívők egy része visszatért (vagy visszaminősítették) román nemzetiségéhez. Érdekes módon pont ebben az időszakban változtak ismét a felekezeti arányok, ezúttal a reformátusok javára. A 2. világháború után sem módosult lényegesen a település etnikai összetétele, a legutóbbi népszámlálásig megmaradt a magyarok 60% körüli többsége (*19. táblázat*).

A népesedési viszonyokat ugyanakkor jelentősen befolyásolta az 1970-es nagy árvíz a Szamoson. Az árvíz a szomszédos Kakot teljesen elmosta, Kakszentmártont csak részlegesen. A katasztrófa sújtotta részek lakosságát a kommuna központjába, Szatmárudvariba telepítették. Kakszentmárton lakóinak száma a rendszerváltásig a korábbi 800-ról 200 főre olvadt. A rendszerváltás óta azonban a falu ismét virágkorát éli. Szatmárnémeti közelségének köszönhetően rengetegen költöztek a településre, a falut már a megyeszékhely legújabb

villanegyedének tartják, az ingatlanárak az egekbe szöktek. Ráadásul infrastrukturálisan is jobban állnak, mint a kommuna központja, Szatmárudvari (Fodor I. 2003).

19. táblázat: Kakszentmárton etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					2
1785	198	m					
1838	262	m-r					
1880a	434	98,6	1,4	0,0	0,0
1890a	513	91,0	9,0	0,0	0,0
1900a	598	92,6	7,4	0,0	0,0
1910a	551	93,1	6,2	0,5	0,2
1920n	538	43,1	45,7	5,8	5,2	..	0,2
1930a	640	67,8	27,5	0,3	4,4	0,0	0,0
1930n	640	52,5	42,8	0,3	4,4	0,0	0,0
1941a	1002	97,1	2,7	0,1	0,0	0,1	0,0
1941n	1002	99,8	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
1966a	874	62,8	37,2	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	874	60,3	39,7	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	270	57,8	41,5	0,0	0,0	0,0	1,5
1992n	208	58,2	38,9	0,0	0,0	2,4	0,5
2002a	271	61,3	38,4	0,4	0,0	0,0	0,0
2002n	271	59,8	38,0	0,4	0,0	1,8	0,0
2005s	322	49,4	49,1	0,3	0,0	1,2	0,0
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	142	43,7		0,0		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; 1941-ben Kakkal együtt

A helyszíni kutatást 2005 szeptemberében végeztem, az önkormányzat egyik magyar munkatársának segítségével.¹¹¹ A kapott eredmények bizonyítják a népesség dinamikus növekedését, amelynek forrása a szatmárnémeti szuburbanizáció. A lakosság etnikai összetételében jelentős változás következett be. A folyamat kétirányú: az őshonos magyarság csökkenése mellett, Szatmárnémetiből magyarok is beköltöznek, így a magyarság lélekszáma gyakorlatilag stagnál. Ellenben a románoké rendkívül gyorsan, 2002-2005 között 50%-kal (!) nőtt. A migrációs folyamatok eredményeként a vizsgálat időpontjában a két közösség nagysága szinte pontosan megegyezett. A településen mindkét időpontban (2002, 2005) élt még egy cigány család, illetve egy német lakos.

A falu vallási összetétele szintén megváltozott az elmúlt években. A beköltözők többsége ortodox román. A magyar népesség kicserélődését mutatja a reformátusok számának csökkenése, melyet a római katolikusok növekedése ellensúlyoz. A negyedik számottevő felekezet a görög katolikusoké. Az etnikai-vallási törésvonalak egybeesése következtében az ortodoxok szinte 100%-a román, a reformátusok és a római katolikusok pedig magyarok. Vegyesnek számít viszont a görög katolikusok etnikai besorolása.

¹¹¹ Az etnikai minősítést a vallás alapján végezte: a kapott eredmények szerint az etnikai-vallási törésvonalak szinte teljesen egybeesnek.

A faluban a nyelvismeret és a nyelvhasználat jelentősen átalakult az elmúlt évtizedben. A magyar nyelv visszaszorulása napról napra zajlik, hiszen az új román lakosok többsége nem tud magyarul. Ezzel szemben áll az őshonos románok csoportja, akik szinte teljes egészében bírják a magyart. A magyarok túlnyomó többsége szintén kétnyelvű. Összességében már a románok 42%-a egynyelvűnek számít, ezzel pedig a magyar nyelv korábbi vezető szerepe megszűnt. A nyelvhasználat – a vizsgált helységek többségéhez hasonlóan – igazodik az etnikai megoszláshoz.

Az iskolaválasztás pedig a helyi lehetőségekhez – illetve azok hiányához – igazodik. A faluban működő óvoda elvileg román nyelvű, de az óvónő gyengén beszéli a nyelvet. Iskola már régóta nincs helyben (még az egykori iskolaépületet is elbontották), így a tanulók Szatmárudvarira vagy Szatmárnémetibe járnak. Az iskoláskorúak etnikai megoszlása jól tükrözi az elmúlt években végbement folyamatot: a tősgyökeres lakosság előregedését, az új lakosság növekedését. A diákok közt a magyar-román arány 70:30, ez előrevetíti a románság további térnyerését. Ráadásul a magyar tanulók mindössze harmada jár magyar tannyelvű oktatási egységbe (20. táblázat).

A vegyes házasságok száma és aránya meglehetősen alacsony (2,8/100 fő), melyben szerepet játszik, hogy az új beköltözők nem szerves részei a faluközösségnek. Vegyes házasságokat és vegyes háztartásokat így inkább a falu régi központjában lehet találni. A vegyes felekezeti házasságok száma itt is jóval felülmúlja az etnikailag vegyeseket; fő oka a sokszínű vallási összetétel.

20. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Kakszentmártonban 2005-ben

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	német	cigány	
Összesen		158	159	1	4	322
Nyelvhasználat	román	143	3			146
	magyar		134			134
	német			1		1
	vegyes (r-m)	15	22		4	41
Nyelvismeret	román	158	137		4	299
	magyar	92	159		4	255
Iskolaválasztás	román	34	8			42
	magyar		5			5
	német		2			2
Vallás	ortodox	146	2		4	152
	római katolikus		66	1		67
	református		86			86
	görög katolikus	12	5			17
Vegyes házasságok száma		9	9			9
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,7	5,7			2,8
Átlagos háztartásnagyság		3,2	3,0			3,2

Kakszentmártonban a két nagy nemzetiség elhelyezkedése teljesen vegyes.¹¹² Ebben kulcsszerepet játszott az árvíz, illetve az, hogy a helyi viszonylatban gazdagnak számító Szatmárnémetiről kiköltöző lakosok elhelyezkedésében vagyonuk számít, azaz etnikai szegregáció helyett gazdasági(-társadalmi?) szegregáció jön létre. A kiköltözők etnikai összetétele miatt természetesen román túlsúly alakult ki a főút környékén, de itt a nemzetiségi hovatartozás lényegtelen kérdés.¹¹³ A Szatmárnémeti—Szatmárudvari főútról bevezető – ma már aszfaltozott – út mentén igen sok az épülő ház, akárcsak a főút mellett (31. térkép). Az önkormányzat új utcát is nyitott a betelepülőknek. Az eladó telkek nagy része itt, azaz a település északi részén van. A település fejlődésének két iránya várható: egyes vélemények szerint a falu egybeépül majd Szatmárudvarival (Szatmárnémetivel gyakorlatilag már egybeépült), illetve a ma még lakatlan Kak is a betelepülők célpontja lehet (Fodor I. 2008).¹¹⁴

A település a jelenlegi tendenciák mellett gyorsan román többségű lesz, hasonlóan a Szatmárpálfalván lejátszódott folyamattal. Az iskoláskorúak megoszlása, a háztartások átlagos népességszáma, illetve a választásokon megmutatkozó gyengébb RMDSZ eredmények is e folyamatot támasztják alá. Ugyanakkor a helyi társadalom esetleges szakadása nem az etnikai-vallási, hanem a gazdasági törésvonalak mentén, illetve a régi és új lakosok között következhet be. A feszültségek egyik forrása a mezőgazdaság lehet a szántóföldek beépítése, a legelők turisztikai célú hasznosítása, valamint a helyi mezőgazdasági társulás problémái miatt (Fodor I. 2003). Összességében a fentiek nem elhanyagolható konfliktusokhoz, a helyi társadalom szétszakadásához vezethetnek.

IV.2.7. Hirip

Hirip etnikai-vallási összetételének múltbeli alakulása magyar-román viszonylatban kísértetiesen emlékeztet Kakszentmártonéra. Megegyezik a görög katolikus románok betelepülésének időpontja, a románok településen belüli aránya, és a felekezeti arányok változásai is szinte ugyanúgy, ugyanakkor zajlottak le. Lényeges különbség viszont, hogy az északról magyar, délről román községek által határolt faluban a románok sosem magyarosodtak el olyan mértékben, mint Kakszentmártonban, illetve a településen már a 19. század második felében megjelent a harmadik jelentős etnikum, a cigánység. Trianon után a román és a magyar népesség egyensúlya jellemezte a település etnikai összetételét, a cigányok

¹¹² Érdekes szimbolikája van a templomok elhelyezkedésének. A falu központját a református templom jelöli ki, innen „kifelé” található (a felekezetek betelepülési sorrendjében) az ortodox és a római katolikus templom.

¹¹³ Leszámítva persze az esetleges cigány szomszédot, aki csökkenti az ingatlan értékét (vö. Pusko G. 2005).

¹¹⁴ Kak a népszámlálások szerint az árvíz óta 0 lakosú település. 2005-ben egy ember élt a területén.

korabeli pontos lélekszámáról nincs megbízható információ. A település népessége (kis ingadozással) már a 20. század eleje óta csökken, a folyamat napjainkra sem állt meg. A népesség fogyásával párhuzamosan beszélhetünk a falu „elcigányosodásáról”. A 21. század elején a falu három, lényegében egyforma lélekszámú etnikum lakhelye (21. táblázat).

21. táblázat: Hirip etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	434	m					
1838	602	m					
1880a	879	61,2	37,2	0,0	1,6
1890a	1070	86,4	13,2	0,0	0,5
1900a	1323	62,7	37,3	0,0	0,0
1910a	1295	73,4	24,0	0,0	..	2,6	0,0
1920n	1225	53,2	39,5	0,9	1,9	..	4,5
1930a	1066	53,6	44,9	0,1	1,4	0,0	0,0
1930n	1066	51,5	41,5	0,3	2,2	4,6	0,0
1941a	1000	53,9	41,4	0,0	0,1	4,6	0,0
1941n	1000	54,9	38,2	0,1	0,8	6,0	0,0
1966a	900	48,7	51,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	900	48,7	50,8	0,6	0,0	0,0	0,0
1977n	866	43,8	52,0	0,5	0,0	3,7	0,1
1992n	608	35,5	35,4	0,5	0,0	28,6	0,0
2002a	651	55,6	41,3	0,0	0,0	3,1	0,0
2002n	651	37,3	42,5	0,2	0,0	20,0	0,0
2005s	538	37,2	24,7	0,4	0,0	37,7	0,0
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	257	40,9		0,0		1,9	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A helyszíni felmérést 2005 szeptemberében végeztem, adatközlőm az önkormányzat egyik magyar alkalmazottja volt. A kapott eredmények jelentősen eltérnek a népszámlálásban rögzítettől. A település lakossága 2005-ben mintegy 20%-kal kevesebb, mint 2002-ben volt. Ez a viszonylag nagy eltérés valószínűleg a módszertani különbségekből¹¹⁵ fakad. A település etnikai arculata is alapvető különbségeket mutat: a falu napjainkra cigány többségű lett. A románok száma a népszámlálásban összeírtnak csak a fele: a különbséget a lakosság egy részének távolléte, valamint az előregedés okozza, de az is közrejátszhat, hogy a román cigányok a cenzuson magukat valószínűleg románnak vallották. A magyarok számának csökkenése hasonló okokra vezethető vissza, de mértéke jóval kisebb.

Hirip legnagyobb etnikuma, a cigányság nem tekinthető homogén csoportnak. Mind a három nyelvi csoportjuk megtalálható a faluban (magyar, román, oláh), azonban a cigányul beszélő lakosság nagyságáról nem áll rendelkezésre információ.¹¹⁶ A népszámlálás alapján utóbbiak képezik a cigányság tizedét. Jelenlétük nem meglepő, hiszen ahogy már korábban

¹¹⁵ Ld. I.3.2. fejezetben.

¹¹⁶ A cigányul beszélők nagyságát, a roma népesség belső viszonyait csak a cigányság köréből kikerülő adatközlő segítségével lehetett volna felmérni.

említettük, cigány anyanyelvüket leginkább multietnikus vidékeken, etnikai kontaktzónákban tartották meg. Román anyanyelvűnek tekinthető a cigányok negyede, a többiek magyar nyelvűek. Vallási megoszlásuk is hasonló: 71% református, 25% ortodox, 4% pünkösdista.

A falu vallási összetétele is jelentősen különbözik a két időpontban, ennek okai ortodox-református viszonylatban megegyeznek az etnikai különbségek okaival. Fontos megemlíteni a két katolikus felekezet híveinek a felmérésben rögzített alacsony lélekszámával kapcsolatban, hogy a helyben szórványnak tekinthető római és görög katolikus közösségeknél sokan a református/ortodox templomba járnak, ezért nem tudják róluik, hogy ők valójában katolikusok.

A faluban a román és a magyar nyelv egyaránt használatos, a lakosok nagy többsége kétnyelvű. Ennek ellenére meglepően kevés a teljesen vegyes nyelvhasználatú személyek száma. Ehhez hasonlóan kevés vegyes házasság van a településen (4 db), csak 0,7 jut 100 főre, ami a legalacsonyabb érték a vizsgált településeken. Vegyes felekezetű házasságokból is kevés, 7 db van, ezekből kettő a cigányságon belül kötött. A cigányság heterogenitását, azaz a magyar/református és román/ortodox cigányok elkülönülését jelzi az, hogy köztük is mindössze 1 vegyes házasság esik 100 főre.

22. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hiripen 2005-ben

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	német	cigány	
Összesen		133	200	2	203	538
Nyelvhasználat	román	127			57	184
	magyar	1	192	1	144	338
	vegyes (r-m)	5	8	1	2	16
Nyelvismeret	román	133	192	2	195	522
	magyar	108	200	2	188	498
Iskolaválasztás	román	14	5		32	51
	magyar		11		11	22
Vallás	ortodox	116			51	167
	római katolikus		2	2		4
	református		196		145	341
	görög katolikus	12				12
	baptista	2				2
	pünkösdista	3			7	10
	ismeretlen		2			2
Vegyes házasságok száma		4	4			4
100 főre jutó vegyes házasságok száma		3,0	2,0			0,7
Átlagos háztartásnagyság		2,3	2,6		5,0	3,1

A cigányság térnyerésére következtethetünk az iskolások között fennálló etnikai arányokból. A cigány gyerekek aránya 59% (az összlakosságban 38%), ami jól mutatja a nemzetiségek demográfiai jellemzői közti különbségeket (22. táblázat). A diákok többsége (köztük a magyarok harmada és a cigányok $\frac{3}{4}$ -e) román nyelvű képzésre jár. A magyar szekcióba járó gyerekek száma mind a 2005-ös felmérés szerint, mind egy évvel később 22,

tehát meglehetősen stabil volt (Márton J. 2007. 357-358); ez azonban elsősorban a cigány iskoláskorúaknak köszönhető.¹¹⁷

Hiripen – ahogy a többi, jelentős számú cigány lakost tömörítő településen – a cigányság elkülönülten, a falu északi felén, valamint pár háztartásban a falu nyugati, Oroszfalu felé eső végén él. A falu magja és a cigánylakta részek között a határt a Balkány-patak jelenti. Az északi rész ugyanakkor nem tekinthető igazi cigánytelepnek, hiszen számos nem cigány háztartás is fellelhető itt. A falu hagyományos központjában, bár nem beszélhetünk magyarok és románok szegregációjáról, az egyes nemzetiségek gócpontok körül tömörülnek. Megfigyelhető a román túlsúly az ortodox templom környékén, valamint magyar többség a református templomtól környékén. A falu Nagykolcs felé eső vége meglehetősen kevert lakosságú (32. térkép).

A település elkülönülő etnikai szerkezete híven tükrözi a három etnikum békés, de elkülönülő együtt- (vagy inkább egymás mellett) élését. A vegyes házasságok alacsony száma, a nyelvhasználat, az etnikai térszerkezet mind ezt támasztják alá. A településen hasonló demográfiai folyamatok figyelhetők meg, mint a szintén cigány többségű Petén. A cigányok száma immár elérte azt a pontot, ahonnan a falu elcigányosodása felgyorsul. A magyar és román lakosság előregedik,¹¹⁸ a fiatalok elköltöznek. Ezt elősegíti a település elzárt volta (lényegében zsákfalú), ahol az egyetlen megélhetést a mezőgazdaság nyújtja. Eme csökkenéssel szemben áll a roma népesség dinamikus növekedése: a két folyamat egymást lényegében kiegyenlíti.

IV.2.8. Krasznabéltek

Krasznabéltek már a középkorban mezőváros volt, a hatalmas békési uradalom egyik központja. A 15. században már a Drágffy család birtokolta, ekkor kerültek ide az első román lakosok. A Rákóczi szabadságharc után a Károlyi család kapta, akik az itt élő reformátusokat átköltöztették Dobrára, és 1730-ban idetelepítették az első sváb lakosokat a szomszédos Erdődről, illetve Württembergből (Vönház I. 1931. 83-84; Vende A. 190., 104; Schmied, S. 1971. 8). A település lakossága 1730-tól a 19. század közepéig szinte kizárólag sváb volt, némi román szórvánnyal (mintegy 5%) kiegészülve. A század második felében viszont magyarok, románok, zsidók és cigányok is beköltöztek. Ezzel párhuzamosan az 1779-től

¹¹⁷ Hiripen jelenleg 1-8 osztályos román és 1-4 osztályos magyar szekció működik. Az 5-8 osztályos magyar képzést 2002-ben szüntették meg. A 4. osztály után magyarul tanulni a szomszédos Ombodon lehet, de buszjárat hiányában ez nagy ráfordítást jelent (Márton J. 2007. 357-358).

¹¹⁸ A háztartások átlagos lélekszáma a nem cigány lakosság körében rendkívül alacsony, ami a fiatalok elvándorlására utal.

német nyelven zajló oktatás már 1833-ban kétnyelvűvé (magyar-német) vált,¹¹⁹ majd 1870-től a németet csak délutáni foglalkozás keretében oktatták (Schmied, S. 1971. 20-23). Ennek eredményeképpen a század legvégére a helyi svábok többsége már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A Nagykároly-környéki sváb lakossággal összehasonlítva azonban sokkal kevésbé magyarosodtak el.

Trianon után a román hatalom mindent megtett a svábok „visszanémetesítéséért”, de csak részleges sikereket értek el. Bár a község lakosságának többsége ismét németnek vallotta magát, 1930-ban mégis több diák járt a magyar szekcióba (128), mint a németbe (99 – Schmied, S. 1971. 25). A 2. világháború vége súlyos csapást mért a sváb közösségre. 1944-ben a visszavonuló csapatokkal kb. 100 helyi menekült Németországba (Schmied, S. 1971. 36), majd 1945 elején 232 főt (katolikus németeket és magyarokat) deportáltak a Szovjetunióba, ahol mintegy 10%-uk meghalt (Boros E. 2005. 125-126).

23. táblázat: Krasznabéltek etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m-r				
1785	995			sv		
1838	1252			sv		
1880a	1469	22,7	16,5	56,8	..	4,1
1890a	1723	19,7	14,9	61,4	..	4,1
1900a	1902	49,4	15,7	31,4	..	3,5
1910a	2245	96,1	2,5	1,3	..	0,0
1920n	2487	36,0	20,1	43,0	..	0,8
1930a	2582	33,6	22,8	43,2	0,0	0,3
1930n	2582	29,9	22,2	45,5	1,5	0,9
1941a	2618	65,9	9,3	24,8	0,0	0,0
1941n	2618	66,9	8,7	24,4	0,0	0,0
1966a	2322	57,9	25,3	16,6	0,0	0,2
1966n	2322	49,6	26,0	24,2	0,0	0,2
1977n	2035	41,8	28,8	27,1	2,3	0,0
1992n	1552	19,3	34,1	39,0	7,5	0,1
2002a	1320	51,0	41,0	8,0	0,0	0,1
2002n	1320	30,3	41,7	27,2	0,8	0,1
2005s	1238	38,8	35,9	13,2	12,0	0,1
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>	<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	487	37,0		4,5	0,2	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A település lélekszáma a 2. világháború óta folyamatosan csökken. Ennek fő oka a svábok el- és kivándorlásában keresendő. A kollektivizálás elől a városokba költöztek, az 1980-as évektől családegyesítési céllal sokuk Németországba ment, de az igazi nagy kivándorlási hullám 1990-től kezdődött; azóta 90 család emigrált. Az 1992-es népszámlálás a német/sváb identitás megerősödését jelezte. Bár 2002-re lecsökkent a magukat német nemzetiségűnek vallók száma, ez – Mezőteremmel ellentétben – nem annyira

¹¹⁹ Ugyanekkor váltak felsőbb utasításra kétnyelvűvé a templomi prédikációk is (Schmied, S. 1971. 32).

visszamágyarosodásuknak, mint inkább kivándorlásuknak köszönhető. A német és a magyar közösség lélekszámának – gazdasági-politikai indíttatású – ingadozásával szemben a román lakosság száma rendkívül stabilnak mutatkozott az elmúlt 40 évben. A helyi cigányság viszont ugyanúgy aktuális érdekei szerint változtatja a censusokon önbevallásait, mint a helyi magyarok és németek, vagy akár a régió cigány népessége (23. táblázat).

Krasznabélteken a helyszíni adatfelvételt 2005 szeptemberében végeztem magyar adatközlők segítségével. A kapott eredmények közül a legfontosabb a cigány közösség nagyságának felmérése. A legutóbbi népszámlálás alkalmával kevesebb mint tizedük vállalta cigány nemzetiségét. A másik lényeges különbség a románok arányában mutatkozott, ők 2005-ben közel száz fővel voltak kevesebben, mint 2002-ben. Erre magyarázatot a számbavételi módszeren kívül a többes kötődésűek magyarokhoz sorolása adhatja. A magyarok száma tehát velük, illetve számos sváb származásával gyarapodott.¹²⁰

A település vallási szerkezetében a fentiek következtében nagyobb a római katolikusok és kisebb az ortodoxok aránya. A helyben szórványnak számító egyházak részesedése is kisebb a felmérés szerint.¹²¹ Krasznabélteken a legtöbb hívőt a római katolikus egyház tömöríti. Közéjük tartozik gyakorlatilag az egész német közösség, illetve a magyarok és a cigányok 90%-a. Szinte homogén magyarnak számít a református, míg románok az ortodox egyház. A meglehetősen sok egyéb kategóriába sorolt lakos a kisegyházak híve, azonban adatközlőim nem tudták teljes bizonyossággal megmondani, hogy ki melyikhez tartozik.¹²²

A faluban a magyar és a román nyelvnek egyenrangú a szerepe, bár a román közösség közel harmadának egynyelvűsége miatt a románokkal való kapcsolattartás nyelve a román. A másik három közösség magyar nyelvű, sőt, pár német családot leszámítva magyar anyanyelvű is. A magyarok tehát alapvetően kétnyelvűek, és a cigányok közt is kevés a magyar egynyelvű, de utóbbiak románnyelv-tudása elég gyenge. A németnek minősített lakosok $\frac{3}{4}$ -e a magyaron és a románon kívül németül is tud. A románok 94%-ának nyelvhasználata döntően román, a magyaroké (94%) és a cigányoké (99%) döntően magyar. A német közösség nyelvhasználata ennél változatosabb: 44%-uk döntően magyarul, 42%-uk vegyesen (magyar-német), 10%-uk döntően németül és 4%-uk románul és magyarul vegyesen beszél.

A krasznabélteki iskolában román, magyar és német szekció egyaránt működik. Legtöbben, 95-en a román szekciót látogatják, a magyart (40 diák) és a németet (29 diák) jóval kevesebben. Ebben közrejátszik, hogy a román iskoláskorúak aránya (48,2%) messze meghaladja az össznépelességen belüli arányukat (35,9%). A magyarok (27,4%) és a németek

¹²⁰ A magyarok felmérés szerinti arányát alátámasztja az RMDSZ 2004-es választási eredménye is.

¹²¹ Ennek általános okai ugyanazok, mint amik Hiripnél szerepelnek.

¹²² Közülük a cigányok nagy valószínűséggel pünkösdisták.

(11%) aránya ebben a korosztályban alulreprezentált, míg a cigány diákok valamivel többen vannak (13,4%), mint a népesség egészét tekintve. A kevés magyar diák is háromfelé oszlik: lényegében harmaduk-harmaduk jár a három szekcióba. A német diákok többsége német nyelven tanul, míg az összes cigány tanuló magyarul.

A vegyes házasságok aránya a faluban alacsony, 2,2 jut 100 före. Ezek többsége magyarok és románok között kötötték. A vegyes felekezetű házasságok száma magasabb, melynek oka a magyar közösség felekezeti tagoltsága (24. táblázat).

24. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Krasznabélteken 2005-ben

		Etnikum					Összesen
		román	magyar	német	cigány	bizonytalan	
Összesen		444	480	164	149	1	1238
Nyelvhasználat	román	419	3				422
	magyar	5	450	72	147		674
	német			17			17
	vegyes (r-m)	20	27	6	2	1	56
	vegyes (m-n)			69			69
Nyelvismeret	román	444	458	152	145	1	1200
	magyar	303	480	164	149	1	1097
	német	1	28	128			157
Iskolaválasztás	román	79	13	3			95
	magyar		18		22		40
	német		14	15			29
Vallás	ortodox	436	2		3		441
	római katolikus	2	435	163	131		731
	református		23	1			24
	ismeretlen	6	20		15	1	42
Vegyes házasságok száma		25	23	4	2		27
100 före jutó vegyes házasságok száma		5,6	4,8	2,4	1,3		2,2
Átlagos háztartásnagyság		2,8	2,8	2,3	3,3		2,8

Krasznabélteken a cigányság kivételével egyik nemzetiség sem él elkülönülten. A cigányok nem külön telepen, hanem a falu nyugati felén, de az eddig bemutatott községekkel szemben nem a település peremén élnek. A másik három etnikum szinte teljesen keveredik a térben, mindössze a cigánylakta résztől kifelé található pár utca az, ahol feltűnő a román lakosság koncentrációja, illetve a központba beépített tömbházban is döntően románokat találunk (33. térkép).

A falu keleti peremén dombok magasodnak, aminek oldalát borospincék tagolják. A szőlészet (és a gyümölcsstermesztés) elsősorban a sváb gazdák megélhetését biztosította (Schmied, S. 1971. 14-15), de ma már csak kis mennyiségben termelnek. A mezőgazdaság még ma is a megélhetés alapja, mivel helyben ipar nincs: a kommuna lakosainak 80%-a él a földből. Az ipari dolgozók nagy része a szomszédos, 2004 óta városi rangú Erdőd ipari létesítményeiben dolgoznak. A turizmusnak vannak lehetőségei, ennek ellenére forráshiány miatt ma is kihasználatlan a falutól másfél kilométerre fekvő fürdő.

Összességében Krasznabéltek egy előregedő település (ld. a háztartások átlagos lélekszámát), melynek lakosságát a kivándorlás 40 év alatt megfelelte. Bár kommunaközpont és elsőrendű főútvonal mentén fekszik, ezeket az adottságokat nem sikerült kihasználnia. A közeljövőben az iskoláskorúak aránya alapján a románok térnyerése várható. Érdekes módon a lakosság 12%-át kitevő cigány lakosság demográfiai jellemzői sem igazán dinamikusak, így jelentős gyarapodásuk nem valószínű.

IV.2.9. Hagymáslápos

Hagymáslápos az egyetlen a vizsgált települések közül, amely az egykori Kővár-vidék területén helyezkedik el, és szintén az egyetlen, amely a magyarság szempontjából szórványnak számít. A falut már 1405-ben megemlítik, mint magyar helységet (Csánki D. 1890. 548). Vende Aladár szerint viszont már 1475 körül „a magyar lakosság helyét elfoglalták az oláhok” (Vende A. 190., 77), azonban valószínűnek tűnik, hogy a 15. században még kisebbségben levő románok csak a 16-17. században kerülhettek többségbe. A református magyar lakosság aránya a 19. század közepétől 20% körül mozgott. 1890-1900 között a Lápos partján telepített fűrészgyárnak köszönhetően a népességszám jelentősen megnövekedett (Varga E. Á. 1999. 427), ekkor gyorsult fel az izraeliták beköltözése is. A századfordulón már 8,4%-ot kitevő izraelita lakosság 1910-ben felerészt magyar, felerészt német anyanyelvűnek vallotta magát. A hatalomváltás után a zsidóságot statisztikailag leválasztották a magyarságról,¹²³ így utóbbiak aránya visszaesett 18% körülire. A 2. világháború éveit leszámítva ez az arány stabilizálódott, majd az utóbbi 30 évben fokozatosan 14,6%-ig csökkent. Hagymásláposon – a vizsgált települések közt egyedülként – a magyar nemzetiségűek száma 2002-ben meghaladta a magyar anyanyelvűekét, csalhatatlan jeleként annak, hogy egy fogyó, asszimilálódó szórványközösség él ott (25. táblázat).

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem két magyar adatközlő segítségével. Ekkor szembesültem azzal, hogy a településen nincs lehetőség olyan adatközlő segítségét kérni, aki részletes ismeretséggel rendelkezne a faluban minden nemzetiség és korosztály körében, így a felmérés részben az önkormányzati lakosság-nyilvántartó alapján készült. A kapott adatokból teljesen megbízható a magyar lakosságra vonatkozó összes információ, nagy pontosságú a román és cigány lakosság lélekszámára, nyelvhasználatra, nyelvismeretre, iskolaválasztásra és a vegyes házasságokra vonatkozó információ, míg vallási

¹²³ A zsidó lakosságból minimum 67 fő veszett oda a holokausztban (www.yadvashem.org). A háború után már nem éltek zsidók a faluban (Hegyí Á. – Löwy D. 2007. 1009).

összetételükről nincsenek adataink. Szintén nincs számszerű adatunk a cigány nyelv ismeretével kapcsolatban.

25. táblázat: Hagymáslápos etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Zsidó	Cigány	Egyéb
1500		m				
1715		m-r				
1785	469	r-m				
1850	716	21,4	71,5	1,0	4,7	1,4
1880a	995	22,8	73,3	3,9
1890a	995	26,7	69,6	3,6
1900a	1290	27,5	71,9	0,6
1910a	1319	26,0	69,0	5,0
1920n	1180	14,7	74,7	7,9	..	2,7
1930a	1262	18,5	74,8	6,2	0,4	0,1
1930n	1262	17,4	75,4	6,6	0,6	0,0
1941a	1315	32,5	66,8	0,2	0,4	0,1
1941n	1315	37,9	60,9	0,6	0,4	0,2
1966a	1373	18,1	81,9	0,0	0,0	0,0
1966n	1373	18,0	81,9	0,0	0,0	0,1
1977n	1513	17,1	82,7	0,0	0,0	0,1
1992n	1323	15,7	81,3	0,0	2,9	0,1
2002a	1386	15,4
2002n	1386	15,9	81,3	0,0	2,7	0,0
2006s	1343	14,6	82,2	0,0	3,1	0,1
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>			<i>PRSD+AURr*</i>	
2004sz	572	14,2			0,2	
2004kh	578	13,0			0,2	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot, illetve sz=szenátusi választások eredménye; *=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye; 1850= Varga E. Á. 1999.

A 2002-es népszámláláshoz viszonyítva a település lakossága valamivel kevesebb, de az etnikai arányok gyakorlatilag változatlanok. A legnagyobb különbség a magyarok számának több mint 10%-os csökkenésében áll, ez pedig főleg az előregedésüknek tulajdonítható.

A lakosság felekezeti szerkezetét kielégítően csak a népszámlálás szerint ismerjük. Ezek szerint a lakosság 69,1%-a ortodox, 14,9% református, 13,2%-a pedig görög katolikus volt. Éltek még római katolikusok és pünkösdisták a településen. A falu magyar lakossága 2006-ban is döntően református (185 fő, 13,8%) és római katolikus (8 fő, 0,6%) volt. Rajtuk kívül négyen Jehova tanúi, ketten ortodoxok, egy fő pedig görög katolikus volt.

A lakosság nyelvismeretére és nyelvhasználatra a legnagyobb befolyást az etnikai arányok és a község magyar szempontból szórványhelyzete gyakorolja. A románok magyartudása minimális, gyakorlatilag csak a vegyes háztartásokban élők sajátítják el a nyelvet. Ezzel szemben a magyarok 99%-a tud románul, csak két idős számít egynyelvűnek. A helyi cigányok túlnyomó többsége magyarul nem, csak románul (esetleg cigányul) tud. A nyelvhasználatban szintén érvényesül az aszimmetria: a magyarok soraiban jóval nagyobb a vegyesen beszélők aránya. Ennek ellenére a magyar közösség viszonylag zárt, elkülönülő

voltát mutatja, hogy még szórványhelyzetben is többségük magyarul kommunikál. A románok és cigányok nyelvhasználata kizárólag a román nyelvre korlátozódik.

Az iskolások közt meglepően magas a magyar (15,6%) és a cigány gyerekek (12,5%) aránya. Előbbieké alig, utóbbiak aránya bőven meghaladja az össznépeségen belül képviselt részesedését. Az érem másik oldala, hogy 2005-ben bezárták a helyi iskolában működő összevont magyar osztályt, így a magyar gyerekek vagy Nagybányára mennek magyar iskolába, vagy a helyi román nyelvű képzést választják. A lehetőségek hiánya kiválóan látszik az iskolaválasztási statisztikákon, hiszen csak négy diák jár magyar, egy vegyes házasságból származó gyerek pedig német szekcióba (26. táblázat).

A vegyes házasságok száma települési szinten és a román lakosság körében is alacsony, de a jóval kisebb magyar lakosságra számítva már meglehetősen magas (5,6 vegyes házasság jut 100 magyarra). Ebben – a viszonylag szűk párválasztási lehetőségen túl – közrejátszik az is, hogy az élet legtöbb színterén (pl. iskolában, munkahelyen) román közegben mozognak a helyi magyarok.

26. táblázat: Az etnikum, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Hagymásláposon, 2006

		Etnikum				Összesen
		román	magyar	cigány	bizonytalan	
Összesen		1104	196	41	2	1343
Nyelvhasználat	román	1100		41		1141
	magyar		176			176
	vegyes (r-m)	4	20		2	26
Nyelvismeret	román	1104	194	41	2	1341
	magyar	13	196	2	2	213
Iskolaválasztás	román	115	20	20		155
	magyar		4			4
	német		1			1
Vegyes házasságok száma		11	11			11
100 főre jutó vegyes házasságok száma		1,0	5,6			0,8
Átlagos háztartásnagyság		3,1	3,1	10,3		3,2

A falu etnikai térszerkezete valamelyest rávilágít arra, hogy 1850-2006 között miért volt szinte minimális a magyarok arányának csökkenése (21,4%-ról 14,6%-ra) a döntően román közegben. A magyar lakosság többsége ugyanis a falu északkeleti csücskében, a református templom körül koncentrálódik. Teljes elkülönülésről azonban nem beszélhetünk, mivel ezen a részen is élnek románok, illetve sok magyar háztartás található szórtan az egész településen. A cigányok többsége a falu déli részén egy gócban tömörül. A vasútállomás felé vezető úton épül ki a falu villanegyede, itt a beépítés még elég laza (34. térkép).

A falu etnikai térszerkezetével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy miért különülnek el a magyarok. Nagy valószínűséggel ebben szerepe van annak, hogy Hagymásláposon a magyarok számítanak őslakosnak (autochtonnak). A román beköltözéssel, a környék románná

válásával egyfajta mentális elhatárolódás (esetleg fenyegetettség érzet) alakulhatott ki a magyarok körében, ami szegregációhoz vezetett (vö. Keményfi R. 1994. 136; Ilyés Z. 2005. 147). A térbeli elkülönülés napjainkra már jelentősen oldódott, a korábbi állapot vélhetően ennél szegregáltabb volt.

Hagymáslápos etnikai szerkezetében a legfontosabb elem a magyar közösség nyelvi, felekezeti és térbeli elkülönülése. Az elkülönülés következtében az asszimiláció lassabban hat(ott), így a magyaroknak viszonylag hosszú távon sikerült megőrizniük nyelvüket, identitásukat (ld. még az RMDSZ-re leadott voksok arányát). Ugyanakkor szórványhelyzetük miatt nem tudják elkerülni a vegyes házasságok magas arányából, a román nyelvű iskoláztatásból fakadó negatív hatásokat: ezt tanúsítja a legutóbb népszámlálás anyanyelv-nemzetiség különbsége. Ráadásul a felmérés szerinti magyarok tizede bilingvis, ők és utódaik lehetnek a következők, akik leszakadnak a magyarságról.

IV.2.10. Apahegy

Apahegy a Rozsály nyugati oldalán kilépő Kőkincs patak völgyében jött létre. Eredetileg az Apa szőlőhegyeit megmunkáló vincellérek költöztek ide, ők és családjaik hozták létre a települést (Szilágyi A. B. 2001. 40). Ezért 1913-ig Apa része volt (Gyalay M. 1997. 520).¹²⁴ A falu területén az 1. katonai felmérés (1785) szerint már több épület is állt a Kőkincs völgyében, azonban vélhetőleg csak a 19. században vált állandó településsé. 1886-88 között épült meg az első, református temploma is.

A magyar szőlőművesek mellé román lakosság is érkezett a 19. század második felében, így az etnikai arányok kiegyenlítetté váltak a település önállósodásakor. A két világháború között ebben nem következett be változás, sőt a magyarok aránya még nőtt is. A 2. világháború után azonban megváltozott a népesség etnikai összetétele, a románok immár $\frac{2}{3}$ -os többségbe kerültek. A folyamat feltartóztathatlannak bizonyult, 2002-re a magyarok már csak a lakosság negyedét adták. A román gyarapodást egyrészt természetes szaporodásuk, másrészt a rendszerváltás utáni nagymértékű be/visszavándorlásuk okozta. Eme gazdasági indíttatású bevándorlás azonban nem bizonyult tartósnak, felméréseim szerint egy részük továbbvándorolt, illetve külföldön keresett munkát. A magyarok számának állandósuló csökkenéséért főként előregedésük és elvándorlásuk a felelős (27. táblázat). Napjainkban

¹²⁴ 1860-ban még Szinérváralja része volt (Gyalay M. 1997. 520). A 20. század elején Apahegyhez tartozott a magyarlakta, szintén szőlőtermesztéséről ismert Zúgó-völgy is (Szilágyi A. B. 2001. 40-41), mely ma Szinérváralja része.

Apahegy a szatmári magyar tömb egyik legkeletibb települése, tőle keletre már szórványmagyarság található – a III.2.1. fejezetben bemutatott tipizálás alapján.

27. táblázat: Apahegy etnikai összetétele az elmúlt száz évben

Év	Összesen	Magyar	Román	Egyéb
1900	492
1910a	541	52,3	47,7	0,0
1920n	569	39,4	59,8	0,9
1930a	701	55,8	41,5	2,7
1930n	701	54,8	42,5	2,7
1941a	621	61,4	37,5	1,1
1941n	621	61,2	37,7	1,1
1966a	660	34,2	65,8	0,0
1966n	660	34,7	65,3	0,0
1977n	654	31,8	68,2	0,0
1992n	620	30,6	69,4	0,0
2002a	742	24,8
2002n	742	24,7	75,2	0,1
2006s	575	28,2	71,8	0,0
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		
2004sz	304	18,8		
2004kh	301	19,3		

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem, magyar adatközlő segítségével. A felmérés szerint az összlakosság több mint 20%-kal kevesebb, mint 2002-ben. Ennek a legfőbb oka (a fent említettek kivül) a hatalmas arányú külföldi munkavállalás. Színerváralja város egészét tekintve (tehát a hozzátartozó Kissebespatakkal és Apahegygel együtt) a lakosság 10%-a külföldön vállal munkát.¹²⁵ Magán Apahegyen az etnikai szerkezet duális, csak románok és magyarok lakják a falut. Bár a legutóbbi népszámláláshoz képest is csökkent a magyarok száma, de arányuk valamivel kedvezőbb (28,2%), mint 2002-ben.

A lakosság vallási összetétele szintén csak kismértékben módosult, a reformátusok csekély (2 százalékpontnyi) térnyerése az ortodoxok rovására ment végbe. Az etnikai és a vallási törésvonalak szinte teljesen egybeesnek. A két nagy felekezeten kívül magyar római katolikusok és egy baptista, valamint román pünkösdisták is élnek a helységben.

A falu domináns nyelve a román, ami főként annak köszönhető, hogy minden hatodik román beszél csak magyarul. Ezzel szemben majdnem minden magyar ismeri az állam és a helyi többség nyelvét. A nyelvhasználati viszonyok arról tanúskodnak, hogy a településen csak a vegyes háztartásban élők számítanak bilingvisnek, a többiek saját etnikumuk nyelvét használják döntően.

Az iskolaválasztás – a nyelvhasználathoz és -ismerethez hasonlóan – két elkülönülő közösséget jelenít meg. Románok a román, magyarok a magyar iskolába járnak. A 2006-2007-es tanévtől a helyi magyar tagozatot (1-4 osztály) bezárták, a gyerekek így csak a

¹²⁵ Székely Miklós, Színerváralja alpolgármesterének szóbeli közlése.

központban, Szinérváralján tudnak magyarul tanulni. Az iskolások körében a magyarok aránya valamivel kisebb (23,4%), mint az összlakosságon belül.

A vegyes házasságok száma alacsony (100 lakosra 1,7), de az említett adatok tükrében és főleg a magyar közösség lélekszámához viszonyítva magas (28. táblázat). A vegyes felekezetű házasságok száma megegyezik a vegyes etnikumú házasságokéval.

28. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Apahegyen 2006-ban

		Etnikum		Összesen
		román	magyar	
Összesen		413	162	575
Nyelvhasználat	román	411	2	413
	magyar	0	146	146
	vegyes (r-m)	2	14	16
Nyelvismeret	román	413	160	573
	magyar	67	162	229
Iskolaválasztás	román	72	1	73
	magyar	0	21	21
Vallás	ortodox	409	2	411
	római katolikus	0	5	5
	református	0	154	154
	pünkösdista	4	0	4
	baptista	0	1	1
Vegyes házasságok száma		10	10	10
100 főre jutó vegyes házasságok száma		2,4	6,2	1,7
Átlagos háztartásnagyság		3,4	2,9	3,3

Apahegy etnikai térszerkezete szegregált, ez híven tükrözi a felmérés korábban ismertetett eredményeit.¹²⁶ A magyarok az ún. Magyar utcában laknak, mely a Kőkincs völgyében benyúlik a hegyek közé. A románok ezzel szemben a hegyek lábánál laknak, csak pár háztartásuk szóródik szét a hegyen (35. térkép). A lakóhelyi elkülönüléshez több tényező is hozzájárult. Apahegy és környékének első lakosai szőlőművelő magyarok voltak, akik a Rózsály kelet-nyugati völgyeinek északi oldalán természetesen szőlőt. A románok később érkeztek, a völgyben nem volt hely számukra, valamint a mezőgazdaság más ágazataiban tevékenykedtek, szőlőt nem műveltek.

A szegregált etnikai térszerkezet fennmaradásában meghatározó volt, hogy míg a magyaroknak a Kőkincs völgyében felső részén voltak központi intézményei (templom, iskola), addig a románoknak a falu mai központjában, a hegy lábánál. Fontos volt továbbá, hogy az eltérő gazdálkodási rend a 20. század második feléig megmaradt. Szintén lényeges elem az, amit a szegregált etnikai térszerkezet szinte sugall is, mégpedig a veszélyérzet (Keményfi R. 1994. 136). Ez – Hagymásráposhoz hasonlóan – nem feltétlenül konkrét veszélyt, hanem az autochton (magyar) lakosság beolvadástól való félelmét jelenti a

¹²⁶ Etnikai és vallási törésvonalak egybeesése, az egynyelvű román népesség magas aránya, elkülönülő iskolaválasztás.

többségbe kerülő népcsoporttal szemben. Ebben közrejátszik az is, hogy a falut döntően román települések veszik körbe.

A 2006-os állapot már a szegregáció bizonyos fokú bomlását mutatja. A szőlőművelés már nem kifizetődő, a többség már felhagyott vele. Manapság a magyarok és a románok között nincs foglalkozásbeli különbség, a munkavállalók Szinérváraljára és Avasújvárosba ingáznak. A Magyar utca perifériális jellege nem vonzó, a fiatalok lejjebb vagy inkább más településre költöznek. 1978 óta a református templom is már a völgy alsóbb részén található. A magyar lakosság előregedésével párhuzamosan megjelent egy-két román háztartás a völgyben. Ráadásul a magyarság csökkenése a párvalasztási szokásokban is látszik, egyre több a vegyes házasság. Ezek a tényezők mind az elkülönülés csökkenése irányába hatnak.

A felvázolt információkból következik egyfajta feszültség léte románok és magyarok között. Erre kiváló példa a Magyar utca lebetonozása, amely a patak áradása utáni pusztítás miatt vált szükségessé, de több helyről is elhangzott, hogy „miért pont a magyarok utcáját betonozták le?” A másik példa az oktatás helyzete: 2002-ben még feszültséget jelentett a magyar nyelvű oktatás megléte.¹²⁷

Összességében a vizsgált települések közül Apahegyen különülnek el talán leginkább románok és magyarok. A szegregáció a múltban gyökerezik, legfontosabb komponensei az eltérő gazdálkodás és a betelepítés eltérő időpontja.

IV.2.11. Domahida

A középkori magyar falu a 16-17. századi háborúságok nyomán szinte teljesen elpusztult (Bagossy B. 190., 483). A 18. században görög katolikus románokkal és kevesebb református magyarral települt újra. A döntően sváb és magyar környezetben fekvő településen már a 19. század közepén megindult a románság nyelvcsereje, a népszámlálások időszakára felük magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A 19. század végén jelentősen megnőtt a népesség az Ecsedi-láp lecsapolása következtében (Varga E. Á. 1999. 573). Ebben az időszakban a lakosság etnikai összetételét $\frac{2}{3}$ -os magyar többség, míg felekezeti összetételét $\frac{2}{3}$ -os görög katolikus többség jellemezte. A 19. század második felében alakult ki tehát – Kakhoz, Szatmárudvarihoz, Batizhoz, Batizvasvárihoz, Petéhez, Vetéshez és Szaniszlóhoz hasonlóan – az a kétnyelvű népesség, melynek etnikai identitása egyszerre magyar és román, de önmeghatározásuk legfőbb alapja mégiscsak görög katolikus vallásuk.

¹²⁷ „...Szinérváralján és Apahegyen a román lakosság egy része veszélyforrásnak érzi a magyar nyelvű oktatást. A beszámolók szerint ennek is köszönhető, hogy a gyermekek egy része nem iratkozik magyar tagozatra, annak ellenére, hogy otthon magyarul beszélnek.” Dávid L. 2002.

A kettős/bizonytalan identitású népesség román uralom alatt román nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Bár a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok különbsége a 2. világháború után egyre csökkent, a 2002-es népszámlálás alapján a településen ismét többségbe kerültek a magyar anyanyelvűek (29. táblázat).

29. táblázat: Domahida etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Cigány	Ukrán	Egyéb
1500		m					
1715		m					
1785	352	r-m					
1838	433	r-m					
1880a	560	86,1	13,2	0,7	..	0,0	0,0
1890a	689	60,5	39,3	0,0	..	0,0	0,1
1900a	976	65,5	34,3	0,0	..	0,1	0,1
1910a	1197	86,7	12,9	0,0	..	0,0	0,3
1920n	1167	32,8	61,4	3,9	2,0
1930a	1337	56,8	42,3	0,8	0,0	0,0	0,1
1930n	1337	32,3	60,0	4,2	3,2	0,0	0,3
1941a	1226	93,6	6,3	0,1	0,0	0,0	0,0
1941n	1226	92,3	6,9	0,1	0,4	0,0	0,3
1966a	1552	42,7	57,3	0,0	0,0	0,0	0,0
1966n	1552	40,2	59,8	0,0	0,0	0,0	0,0
1977n	1460	38,1	60,4	1,5	0,0	0,0	0,0
1992n	1066	32,8	59,8	2,4	4,8	0,1	0,0
2002a	1093	55,4	44,0	0,1	0,1	0,5	0,0
2002n	1093	36,7	58,9	0,5	3,4	0,5	0,0
2006s	1072	31,1	60,2	2,5	4,9	0,5	0,9
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>	<i>PRSD+AURr</i>	<i>UUR</i>	
2004kh	411	14,1		0,2	0,2	0,5	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot

A helyszíni felmérést 2006 szeptemberében végeztem, magyar adatközlők voltak segítségemre. A felmérés eredménye nagyban megegyezik a legutóbbi népszámlálás nemzetiségi eredményeivel és meglepő módon rendkívül hasonlít az 1992-es adatokra. Annak ellenére, hogy adatközlőim magyarok voltak, nem a magyarság számára kedvezőbb anyanyelvi megoszlás szerint minősítettek, hanem egyértelműen a vallás alapján. Domahidán a két nagy közösség egyöntetű meghatározása, hogy aki görög katolikus, az román, aki református, az magyar. Így még azok is románként lettek besorolva, akik a legutóbbi cenzuson „román” vallásuk ellenére magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A másik különbség, hogy a szomszédos sváb falvakból betelepült elmagyarosodott németeket is svábként tartják számon, illetve a magyar nyelvű cigányok is többen vannak, mint a népszámlálás szerint.

Domahidán a lakosság többsége görög katolikus. Adatközlőim a 2002-ben magukat ortodoxnak vallókat is előbbi felekezethez sorolták. Csökkent a reformátusok száma, ezzel szemben jelentősebb a kisegyházak súlya. Román-magyar viszonylatban az etnikai és felekezeti törésvonalak egybeesnek, hiszen utóbbi volt az etnikai minősítés alapja is, ennek

ellenére a román lakosság öt felekezethez tartozik. A magyarok és a cigányok többsége református. A római katolikus egyház hívői a legheterogénebbek: 64%-uk magyar, 29%-uk sváb, a többiek románok. A település mind az öt ukrán lakosa – ahogy a térség ukránjainak közel fele¹²⁸ – kiségyház tagja.

A falu domináns nyelve a 21. század elején is a magyar. Még a beköltöző románok is hamar megtanulnak magyarul, hiszen ez a falu leginkább használt nyelve, a lakosság 88,2%-a döntően ezt használja. A románságon belül mindössze 13,5% az, aki döntően románul beszél. Az ukránokat leszámítva minden nemzetiségen belül a magyar nyelvet preferálják leginkább. Ezzel együtt a román nyelv ismerete pár magyar és cigány, valamint egy román lakost leszámítva teljes. A magyar vagy román egynyelvűek aránya a településen csak 3,5%.

Az iskolaválasztási szokásokat döntően befolyásolja, hogy a faluban nincs magyar nyelvű tanulási lehetőség. A kommuna központjának magyar szekciójába való ingázást (rendszeres buszjárat hiányában) a faluból senki sem vállalja. Az iskoláskorúak etnikai megoszlása lényegében megfelel az összlakosságának, bár a magyarok valamelyest alulreprezentáltak a fiatalok között (30. táblázat).

Némileg meglepő a vegyes házasságok kiugróan magas száma. Bár a helyi román és magyar közösség a vallás mentén határolja el magát, ennek ellenére az etnikai és felekezeti vegyes házasságok száma is kiemelkedő (100 főre 7,9, illetve 8,9). A nagyfokú keveredésben vélhetően szerepe van a békés interetnikus viszonyoknak és a nyelvi homogenitásnak.

30. táblázat: Az etnikum, vallás, nyelvhasználat, nyelvismeret és iskolaválasztás összefüggései Domahidán, 2006

		Etnikum						Összesen
		román	magyar	cigány	német	ukrán	bizonytalan	
Összesen		645	333	52	27	5	10	1072
Nyelvhasználat	román	87	1			1		88
	magyar	537	329	52	27			945
	vegyes (r-m)	21	3				10	34
	vegyes (r-u)					4		4
Nyelvismeret	román	644	318	50	27	5	10	1054
	magyar	626	333	52	27	5	10	1053
	ukrán	1	1			5		7
Iskolaválasztás	román	96	43	7	7	2	4	159
Vallás	ortodox	4						4
	római katolikus	6	59		27			92
	református	2	272	50				324
	görög katolikus	624	2	2				628
	jehova tanúi	9				5		14
	ismeretlen						10	10
Vegyes házasságok száma		82	79		8	1		85
100 főre jutó vegyes házasságok száma		12,7	23,7		29,6	20,0		7,9
Átlagos háztartásnagyság		3,0	3,0	5,8	3,7	4,0		3,4

¹²⁸ A mai Szatmár megyében a neoprotestánsok és egyéb kiségyházak ukrán hívői az ukránság 44,4%-át teszik ki.

Domahidán sajnos nem sikerült megfelelő alaptérképet beszerezni, így nem készült etnikai térkép a faluról. Az azonban biztosan állítható, hogy a településen a nemzetiségek lakhelye egymástól nem válik el, nincs szegregáció.¹²⁹ Ez már azért is nehéz lenne, mert a háztartások 29%-a etnikailag vegyes.

Összességében Domahida is azon települések közé tartozik, ahol a kettős kötődésű görög katolikus lakosság okozza az eltérést a különböző etnikai statisztikákban. A periférikus, zsákfalu helyzetű településen a nemzetiségek békés együttélése figyelhető meg. Ehhez hozzájárul a nyelvi feszültségek hiánya, a közös iskoláztatási folyamat és a vegyes házasságok feltűnően magas aránya.¹³⁰

IV.2.12. Uszka

Uszka a vizsgált terület magyarországi részéről végül egyetlen településként került be a mintába. Periférikus elhelyezkedésű¹³¹ halmozottan hátrányos helyzetű aprófalu az ukrán határ mentén. A település a középkortól a 20. század végéig a különböző népszéleírások szerint szinte teljesen magyar lakosságúnak számított, cigány lakosok azonban már a 18. században is éltek a faluban. Ennek ellenére még az 1940-es években is mindössze három cigány család élt Uszkán (Péterfi R. – Szűcs H. 2004. 143). A falu népessége az 1960-as évektől kezdett csökkenni, a fiatalok munkahely és jobb élet reményében elvándoroltak. A cigány lakosság főként természetes szaporodása révén az 1970-es évektől jelentősen növelte számát és arányát. A folyamat – ahogy az a lakosságszám alakulásából kitűnik – a rendszerváltás utáni időszakban gyorsult fel: 1990-2001 között a népesség 65%-kal, majd 2001 és 2006 között újabb 21%-kal gyarapodott. A dinamikus népességfejlődés mögött pedig az ipari központokból elbocsátott cigány dolgozók visszatérése, illetve a cigány lakosság még mindig magas természetes szaporodása áll (*31. táblázat*): míg a Cigányügyi Koordinációs Bizottság 1986-os felmérése – valószínűleg alulbecsülve – csak a lakosság 15,5%-át minősítette cigánynak, addig az 1990-es népszámláláson már a népesség harmada cigány nemzetiségűnek vallotta magát, ami a cigányok számának minimumát jelentette.¹³² A cigány népesség az 1990-es évek közepén került többségbe, és az ezredfordulóra megszilárdultak a

¹²⁹ A cigány lakosság kilenc háztartása is szórtan található a faluban.

¹³⁰ Természetesen a román nyelvű tanulás a magyar közösség számára nem előnyös. Vélhetően ez és a vegyes háztartásokban élők nagy száma az egyik oka annak, hogy a magyarok etnocentrizmusa a faluban gyenge, ami az RMDSZ helyi eredményein is látszik.

¹³¹ Forgalmi árnyékban, a megyeszékhelytől 105 km-re, de még Fehérgyarmattól is 34 km-re fekszik.

¹³² A folyamat hasonló volt, mint ami a Csereháton lezajlott: „Itt először elhagyták a települést a falu egykori munkaképes korú lakói, s csak azután kezdett el növekedni a cigány népesség aránya, eleinte a bevándorlás, majd a nagyon magas természetes szaporodási ráta következtében.” (Molnár J. 2008. 351). De hasonló folyamatok játszódtak le Baranyában is (Vuics T. 1993). A falusi elcigányosodáshoz ld. még Szuhay P. (1995).

falú etnikai arányai. Mindezeknek köszönhetően Uszka korszerkezete igen fiatalos, a lakosság 42%-át a 18 év alattiak teszik ki.

A falú lakosságának – etnikumtól függetlenül – jelentős része a létminimum alatt, rossz lakáskörülmények között él (a lakások 2/3-a komfort nélküli). Az alacsony képzettségnek is köszönhetően kiemelkedően magas a munkanélküliek aránya. Összességében a helyiek mintegy 40%-a munkanélküli, igen magas a segélyekből élők aránya (www.afsz.hu). Ezt leszámítva a lakosság egyedüli megélhetési forrása a mezőgazdaság (háztáji uborkázás, alma- és szilvatermesztés), illetve a határ közelségének kihasználása (benzin- és cigarettacsempészet).

31. táblázat: Uszka etnikai összetétele a középkortól napjainkig

Év	Összesen	Magyar	Cigány	Egyéb
1500		m		
1785	301	m		
1838	415	m		
1880a	385	100,0	..	0,0
1890a	413	98,8	..	1,2
1900a	416	100,0	..	0,0
1910a	461	100,0	..	0,0
1920a	423	100,0	..	0,0
1930a	347	99,7	..	0,3
1941a	368	99,7	0,0	0,3
1941n	368	99,7	0,0	0,3
1960a	368	100,0	0,0	0,0
1980a	257	99,2	0,0	0,8
1980b			40,9	
1986			15,5	
1990a	185	97,8	0,5	1,6
1990n	185	64,9	33,5	1,6
1995	243	48,1	51,9	0,0
2000	302		71,8	
2001a	305	99,3	0,0	0,7
2001n	305	77,0	22,6	0,3
2004	330	24,2	75,8	0,0
2006s	368	27,7	69,6	2,7
	<i>Érvényes szavazat</i>		<i>Roma összefogás</i>	
2006p	175		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; **1980b**=Demszky G. 1980; **1986**=Cigányügyi Koordinációs Bizottság felmérése; **1995, 2004**=Péterfi R. – Szűcs H. 2004. 137; **2000**=Bressel G. et al. 2003. 24; **p**=parlamentari választások eredménye

A helyszíni vizsgálatot 2006 novemberében végeztem egy magyar és egy cigány adatközlő segítségével. A népszámlálás és a saját kutatásom összehasonlításból az derül ki, hogy a lakosságszám növekedése nem állt meg, illetve hogy a cigányok képviselik a község lakosságának közel 70%-át. A népszámláláson tehát a közösség által cigánynak minősítettek mintegy 30%-a vallotta csak magát cigánynak, romának, beásnak vagy romaninak. Uszkan a harmadik nemzetiség az ukrán. Tagjai a rendszerváltás után kerültek a településre (akárcsak

több kárpátaljai magyar). Mindannyian vegyes háztartásban élnek, nagy részük beházasodott a faluba.

A helyi cigányok kivétel nélkül magyar cigányok, mindössze egy fő beszél cigányul. Identitásukról sokat elárul, hogy rendkívül kevesen vállalják cigányságukat, a legutóbbi népszámláláson nemzetiség szerint 69-en, kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődésben pedig 61-en. Ugyanezt támasztja alá választási magatartásuk: 2006-ban senki nem adta voksát a Roma összefogás listájára. A községben cigány kisebbségi önkormányzat működik.

A lakosság felekezeti összetétele a cigány lakosság nem túl szilárd felekezeti hovatartozásának függvénye. Uszán – ahogy a Kárpát medencében szinte mindenütt – a cigányok esetében „az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Amíg más kisebbségek esetében a vallásnak kifejezetten kohéziós, összetartó ereje van, a cigányok esetében a vallás funkciója nem ’ennyire egyszerű’. Ők mindig alkalmazkodnak az adott település vallásához.” (Prónai Cs. – Vajda I. 2005. 29-30.) Jelen esetben a cigányok többsége református hívő volt a 20. században. A többségi (magyar) hívők ellenérzései miatt azonban sokszor nem tudnak integrálódni az adott vallási közösségbe. Így a másik, helyben is megfigyelhető általános jelenség az, hogy egyre nagyobb arányban csatlakoznak a kisegyházakhoz és szektákhoz.¹³³ Ez Uszán az 1974-ben megalakult Szabadkeresztény Gyülekezet népszerűségét jelenti. A cigányság vallásosságának harmadik eleme pedig a felekezeten kívüliség. A cigányoknak „nincs túlzottan közeli kapcsolatuk az egyházi – itt a történelmi egyházakra gondolok – infrastruktúrával, valamint az egyház etikai és társadalmi normáival. Viszont mély személyes vallásosság és hit jellemzi őket.” (Kovács A. 2005. 64). Hitüket több babonás elem is tarkítja.

A falu két legnagyobb gyülekezete a reformátusoké és a szabadkeresztényeké. Előbbiek $\frac{2}{3}$ -a cigány, a többiek magyarok. A szabadkeresztények nagy része cigány, leginkább a vegyes házasságban élő magyarok járnak a gyülekezetbe. Az ukránok többsége görög katolikus. A községben – a vizsgált romániai településekhez képest – meglehetősen magas (közel 10%) a nem vallásosak, felekezeten kívüliek aránya (32. táblázat).

Iskolaválasztási adatok felmérésének a településen nem volt értelme, mivel csak magyar iskolát lehet választani. A faluban nincs oktatási intézmény, az óvodások Magosligetre, az általános iskolások Tiszabecsre járnak.

Uszán közepesnek mondható a vegyes házasságok aránya (100 főre 3,8 jut). Ezek többsége magyar-cigány, illetve magyar-ukrán viszonylatban kötött. Az eddig vizsgált településekkel szemben viszont magas a cigány közösség interetnikus kapcsolatrendszer:

¹³³ Okairól részletesen ld. Prónai Cs. – Vajda I. (2005. 29-32).

vannak vegyes házasságok cigány és nem cigány lakosok között. Ez elsősorban a helyi etnikai arányokból fakad, de fontos az is, hogy a nemzetiségek szociális-gazdasági helyzete sem tér el jelentősen egymástól. A vegyes felekezetű házasságok száma alacsony (100 főre 2,7).

32. táblázat: Az etnikum, vallás és nyelvismeret összefüggései Uszván 2006-ban

		Etnikum			Összesen
		magyar	cigány	ukrán	
Összesen		102	256	10	368
Nyelvismeret	magyar	102	256	5	363
	ukrán			10	10
	cigány		1		1
Vallás	református	96	153	2	251
	római katolikus	1	1		2
	görög katolikus			8	8
	szabad keresztény	5	70		75
	ismeretlen, nem vallásos		32		32
Vegyes házasságok száma		13	9	6	14
100 főre jutó vegyes házasságok száma		12,7	3,5	60,0	3,8
Átlagos háztartásnagyság		2,3	5,5		4,1

Uszván nincs etnikai alapú lakóhelyi szegregáció. A korábbi cigánytelepet¹³⁴ 1970-ben elmosta a Batár-patak áradása, de a cigányokat ismét külön, a Tiszabecs felé vezető út mentén felépített „CS” lakásokba költöztették, ez lett a későbbi „Cigánysor” (Bressel G. et al. 2003. 14; Demszky G. 1980; Péterfi R. – Szűcs H. 2004. 143). Az 1980-as évektől azonban a gyarapodó cigányság az elköltöző, kihaló magyarok házeit megszerezte, ami feloldotta a szegregációt (36. térkép).¹³⁵ A két fő etnikum arányváltása igen gyorsan zajlott le, ez már önmagában is a szegregáció fennmaradása ellen hatott. Térszerkezetiileg tehát a cigányság egy kis településrészről (cigánysor) kiindulva lakta be az egész falut. Napjainkban a település egyszerre két módon növekszik: besűrűsődéssel, mely a telkek aprózódását, sűrűbb beépítését jelenti, de a falu kifelé (pl. a cigánysor szélétől induló utcában) is terjeszkedik.

Összességében Uszka egy dinamikusan növekvő cigány és egy előregedő magyar közösség békés együttélésével jellemezhető falu.¹³⁶ A magyarok közül, aki tehette, már elköltözött. Ez következménye és indukálója is annak, hogy a falu gazdasági helyzete, akárcsak társadalmi összetétele rendkívül kedvezőtlen. Ugyanakkor elsősorban a falu politikai vezetésének köszönhetően (pályázati pénzek) a falu jelentős infrastrukturális- és életminőségjavuláson ment keresztül az elmúlt években, míg a társadalmi békéhez, illetve a környező településeknél harmonikusabb együttéléshez a szabadkeresztény gyülekezet járult hozzá döntő mértékben.

¹³⁴ A helyi cigánytelep („Sárgödör”: a temető mellett helyezkedett el) kisméretű volt, 1964-ben mindössze hét épületből állt (Kertesi G. – Kézdi G. 1998).

¹³⁵ Demszky Gábor leírása szerint 1980-ban a cigány tíz háztartást lakott a cigánysoron és négyet a faluban.

¹³⁶ A megállapítás egybecseng Szuhay P. soraival: „Társadalmi béke cigányok és parasztok között jobbára csak azokban a falvakban bontakozhat ki, ahol már nincsenek parasztok.” (Szuhay P. 1995. 24.)

IV.2.13. A falusi kutatások összegzése

A kiválasztott települések meglehetősen jól reprezentálták Szatmár szerteágazó interetnikus kapcsolatainak többségét, az itt élő nemzetiségek együttélését. A román oldalon felmért települések – Petétől Apahegyig, de Hagymáslápos kivételével – mind az etnikai kontaktzónában helyezkednek el. Ebben a széles zónában, mely gyakorlatilag az országhatártól a Rozsályig terjed, öt számottevő népcsoport él. Közülük a németek és az ukránok nagyobb számban csak ebben az átlagosan 40-45 km széles kontaktzónában élnek mintegy „puffer-nemzetiségként”, elválasztva magyarokat és románokat. A cigányok ellenben valódi etnikai terület nélküli népcsoportként lényegében a vizsgált terület egészén megtalálhatók, egyre növekvő lélekszámmal.

A 11 Romániában elhelyezkedő mintatelepülés adatait összesítve feltűnő az etnikai összetételük folyamatos változása. Ebben meghatározó szerepet játszottak a korszakonként változó irányú és nagyságú asszimilációs folyamatok, melyek már az 1880-as népszámlálás időpontjára is jelentősen befolyásolták az etnikai összetételt. A nyelvében magyarrá vált nemzetiségek (svábok, cigányok, görög katolikusok) aztán a különböző népszámlálások időpontjában az aktuális érdekek szerint változtatták nemzetiségüket. Ez nem egy tudatos identitásváltást jelentett, hiszen többségük etnikai identitása kettős, hármas, esetleg csak bizonytalan, képlékeny volt. Így aztán csak ezen a 11 településen 1880 és 2004/06 között a magyarok aránya 26,9 és 76,2% között, a románoké 17,6 és 50% között, a németeké 0,8 és 25,4% között, a cigányoké 0,3 és 12,7% között ingadozott.

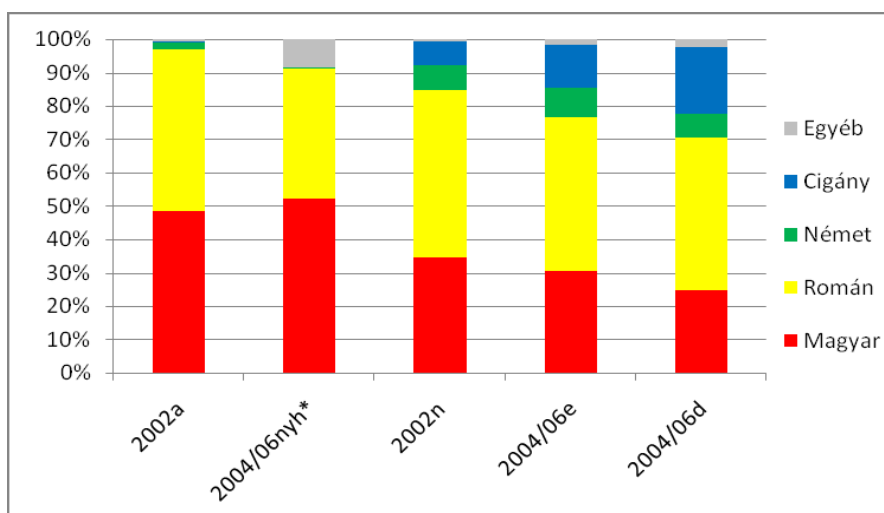
Az egyes nemzetiségek közötti demográfiai különbségek szerepe a 2. világháború után felerősödött. Ennek következtében a vizsgált településeken a magyarok és a németek előregedő, csökkenő lélekszámú csoportnak számítanak, a románok és az ukránok kiegyensúlyozott demográfiai mutatókkal rendelkeznek (bár utóbbiak körében jelentős az „elrománosodás”), számuk nő, arányuk inkább stagnál. A térség és a mintatelepülések legdinamikusabb népcsoportja a cigányság.

A 2004-2006 között lezajlott terepi felmérések legnagyobb haszna – a kapott számszerű eredmények mellett –, hogy betekintést nyerhettünk a falvak belső viszonyaiba is. A számszerűsíthető eredmények közül talán a legfontosabb a cigányok valós számának megállapítása volt. Ugyanakkor a felmérés módszerének legnagyobb hátránya, hogy nem teszi lehetővé a kapott eredmények megbízható összehasonlítását, ugyanis az etnikai

minősítés alapja néha jelentősen eltért egymástól.¹³⁷ A másik probléma a cigány közösségekről kapott kevesebb információ, amit a többségi társadalomtól való elszigeteltségük okoz. A harmadik hiányosság az volt, hogy mivel a felmérés nem vette (nem is vehette) figyelembe az egyén etnikai identitását, így a nemzetváltási folyamatokról csak közvetetten kapunk információkat (pl. az etnikumot összevetve a vallással és a nyelvhasználattal).

A minősítés folyamán a legnagyobb problémát a magyar és a sváb népesség elkülönítése okozta. Ez a közös gyökerek miatt szinte lehetetlen, és minősítőtől függően akár teljesen más eredményhez vezethet (pl. Mezőterem és Krasznabéltek). Román-magyar viszonylatban is megfigyelhető volt a legtöbb helyen egy kettős kötődésű népesség; nagy részük vegyes házasságokhoz kapcsolható. Különösen nehéz volt az etnikai minősítés a vegyes házasságokból származó utódok esetén. Mindazonáltal a kutatásból is kiderült, hogy az egyének etnikai hovatartozására három tényező gyakorolja a legnagyobb hatást: a család (=származás és anyanyelv), az egyház és az iskola.

Az összesített etnikai eredmények meglepően hasonlóak a 2002-es népszámlálás nemzetiségi adatsorához. A fő különbség természetesen a cigányok aránya. 2002-es és 2006-os állapot között a magyarok arányának csökkenését nem annyira a demográfiai veszteségek, hanem a magyar nyelvű svábok, cigányok „leválasztása” okozta. Ezzel szemben a románok arányának csökkenése elsősorban nagyarányú külföldi munkavállalással, illetve a cigányok „leválasztásával” magyarázható. Míg a felmérés etnikai eredményei a nemzetiségi bevallással, addig a nyelvhasználati adatok az anyanyelvi bevallással hozhatók összefüggésbe (4. ábra).

4. ábra: A lakosság etnikai-nyelvi összetétele a mintatelepüléseken 2002-ben és 2004/06-ban

Jelmagyarázat: **a**=anyanyelv; **nyh**=nyelvhasználat; **n**=nemzetiség; **e**=etnikum; **d**=diákok etnikai megoszlása;

*=a vegyes nyelvhasználatúak az egyéb kategóriában

¹³⁷ Bár a minősítés alapja (vallás, nyelv, leszármazás, stb) egyben fontos információ az adott helység viszonyairól.

Forrás: A 2002-es népszámlálás eredményei, ill. saját felmérés

A népesség vallási megoszlása sokkal merevebb jellemző, mint az etnikai ismérv. Az országos viszonyokhoz hasonlóan Szatmárban és a vizsgált településeken is elhanyagolható a vallástalanok, a felekezeten kívüliek aránya. A népszámlálás és a felmérés közti legfontosabb különbség az ortodoxok arányában mutatkozik (42,4%→37,9%), ami ismét csak a románok nagyobb arányú külföldi munkavállalásával, illetve a román görög katolikusok növekvő arányával magyarázható. A többi jelentősebb felekezet (római és görög katolikus, református) lélekszáma egyaránt enyhe növekedést mutat.

A nemzetiségek közül mindössze a németek számítanak monokonfesszionálisnak, a többiek legalább két egyház hívei. Érdekes, hogy a görög katolikusok között a magyarok aránya (1,8%) messze elmarad a népszámlálási adatoktól (Szatmár megyében 33,6%). Másik érdekesség, hogy az ukránok között a kisegyházak követőinek aránya meghaladja a 60%-ot.

A településeken a nyelvhasználatot két tényező befolyásolja: az etnikai arányok, illetve a speciális helyi viszonyok (pl. Domahida). A magyarok, cigányok és németek nagy többsége (legalább $\frac{3}{4}$ -e) döntően a magyar nyelvet használja mindennapjaiban. A németeknek mindössze 3%-a beszél döntően németül. A cigányok esetében a nyelvhasználatot a földrajzi helyzetük is befolyásolja, hiszen a magyar nyelvhatártól nyugatra legtöbbször magyarul, attól keletre inkább románul beszélnek. Meglepő, hogy a románok 13,8%-a döntően magyarul beszél, azaz magyar anyanyelvűnek számít. Ez elsősorban a korábban nyelvében elmagyarosodott domahidai és petei közösségükben tapasztalható. Az ukránok nyelvhasználatra főleg szórvány jellegük hat, ezért nem meglepő, hogy csak 60%-uk használja elsősorban az ukránt, a többiek pedig vegyes nyelvhasználat jellemzi.

A nyelvismeretet meghatározó eleme, hogy az ország hivatalos nyelve a román, ezért az időseken kívül mindenki beszéli (bár eltérő fokon) a románt. Ez alól a többieknél elszigeteltebben élő cigányok jelentik a kivételt, akiknél néha tömeges az egynyelvűség (pl. Pete). A térség nemzetiségei közül ennek ellenére a románokat jellemzi leginkább az egynyelvűség, mely hatalmi pozíciójukból (államalkotó nemzet) ered. Minden második román tud csak egyéb, leginkább magyar nyelven. A magyarok közül minden tizedik, a cigányok közül minden ötödik lakos számít magyar egynyelvűnek. Saját nyelvüket legkevésbé a cigányok és a németek beszélik, utóbbiak közel harmada nem beszéli ősei nyelvét.

Az iskolaválasztási szokások a kisebbségek körében nagyban meghatározzák későbbi asszimilációs hajlandóságukat, az adott közösség stabilitását, hiszen az iskola az identitásteremtés egyik eszköze. Területünkön a szülők iskolaválasztási stratégiáit elméleti és méginkább gyakorlati tényezők befolyásolják. Előbbire jó példa az a tévhit, mely szerint a gyerekek jobban fog érvényesülni, ha már kisiskolás korától az államnyelven szocializálódnak.

Azonban eme stratégia káros hatással van a diákok értelmi fejlődésére, iskolai előmenetelére (Sándor A. 2000. 134-136). Rendkívül fontos a kisebbségi nyelven okító iskolák megléte, elérhetősége, hiszen a vizsgált települések közül ezért nem járnak (vagy csak minimális számban) magyar iskolába Domahidáról és Hagymásláposról. A harmadik tényező az etnikai konfliktus, aminek következtében például a petei magyar iskolába csak cigányok járnak.

Utóbbi átvezet minket ahhoz a meglepő információhoz, hogy a mintatelepüléseken több cigány tanuló jár magyar iskolába, mint magyar. Ráadásul elmondható az is, hogy a magyar nyelvű csoportok közül a cigány diákok 70,9%-a, a németek 64,2%-a, míg a magyaroknak csak 50,6%-a (!) tanul magyarul. Az már kevésbé meglepő, hogy a román és ukrán tanulók mindegyike – ukrán iskola hiányában – románul végzi tanulmányait (33. táblázat).

33. táblázat: A mintatelepülések jellemzői a 2004/06-os felmérés alapján

		Etnikum						Összesen
		román	magyar	német	cigány	ukrán	egyéb	
Mindösszesen		4110	2712	797	1129	101	53	8902
%		46,2	30,5	9,0	12,7	1,1	0,6	100,0
Nyelvismeret	román	99,98	90,9	93,1	79,5	100,0	100,0	94,0
	magyar	49,9	100,0	99,5	94,6	36,6	94,3	75,4
	német	0,1	1,6	69,0	0,0	0,0	0,0	6,7
	ukrán	0,3	0,1	0,1	0,0	100,0	5,7	1,3
Iskolaválasztás	román	100,0	44,0	14,7	29,1	100,0	100,0	65,8
	magyar	0,0	50,6	64,2	70,9	0,0	0,0	31,4
	német	0,0	5,4	21,1	0,0	0,0	0,0	2,9
Vallás	ortodox	74,6	1,8	0,4	17,5	39,6	22,6	37,9
	római katolikus	0,9	44,6	99,5	44,4	0,0	15,1	28,6
	református	0,1	51,3	0,1	30,7	0,0	5,7	19,6
	görög katolikus	22,5	0,6	0,0	0,2	0,0	5,7	10,6
	pümkösdista	1,0	0,0	0,0	1,4	31,7	0,0	1,0
	baptista	0,2	0,0	0,0	2,1	0,0	0,0	0,4
	adventista	0,1	0,0	0,0	0,0	18,8	0,0	0,2
	jehova tanúi	0,2	0,8	0,0	0,7	9,9	0,0	0,6
	hit gyülekezete	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ismeretlen	0,2	0,8	0,0	2,9	0,0	50,9	1,0	
100 főre jutó vegyes házasságok száma		5,5	7,7	3,8	0,7	17,8	5,7	5,5
Háztartások megoszlása		43,2	28,2	9,7	7,9	0,7	10,4	100,0
Egynyelvű	román	49,8	0,0	0,0	5,3	0,0	0,0	23,6
	magyar	0,0	9,2	1,4	20,5	0,0	0,0	5,5

A vegyes házasságok aránya az egyik indikátora lehet az asszimilációnak. Az etnikailag vegyes házasságból kikerülő utódok többsége (Erdélyben 70%-a) az államalkotó nemzetet fogja gyarapítani (Varga E. Á. 2002. 199). Ez természetesen lokális tényezők hatására módosulhat (ld. Bakó B. 2002. 106-107). A vegyes házasságok száma is elsősorban lokális tényezőkön alapszik (pl. endogámia, egyházak szerepe). Domahidán a vegyes házasság gyakori magyarok és románok között, melyet elősegít, hogy nincsenek nyelvi akadályok. Ezzel szemben Hiripen összesen négy vegyes házasság van, ami a közösségek elkülönülését jelzi. Ha nemzetiségenként vizsgáljuk a vegyes házasságok számát, két dologra leszünk figyelmesek. Ha egy településen az adott nemzetiség kis számban él csak, akkor óhatatlanul

magasabb lesz körükben a más etnikumúakkal kötött házasságok száma. A másik feltűnő jelenség a cigány lakosságnál 100 főre eső 0,7 vegyes házasság. Ez az érték a cigányság elkülönüléséről, a többi nemzetiség vele szemben tanúsított távolságtartásáról informál.

Ez az elkülönülés a települések etnikai térszerkezetében is megfigyelhető. Azokon a településeken, ahol a cigányság nagy arányban (>10%) van jelen (Mezőterem, Pete, Józsefháza, Hirip, Krasznabéltek), ott a roma lakosság cigánytelepen, cigánysoron él elkülönülve a többi nemzetiségtől. Lakóhelyük általában a település periferiájára esik, ami azzal van összefüggésben, hogy megtelepedésüket a helyiek csak a falun kívül tűrték el.¹³⁸ Ennek ellenére a cigányok teljes szegregációja csak Petén jött létre. Általánosan elmondható viszont, hogy lakóhelyi körülményeik, életminőségük messze elmarad környezetükétől.

A többi nemzetiség egymástól való elkülönülése a vizsgált településeken nem jellemző. Pár sajátosság azért megfigyelhető a nemzetiségek lakóhelyi rendjét illetően: a falvak régi, központi településrészei általában magyar/sváb többségűek; a lakótelepek, blokkházak román többségűek. Néhány településen előfordul részleges szegregáció (pl. Hirip, Hagymászlápos). Nem ritka a szimbolikus elkülönülés sem, azaz a saját templom körül való csoportosulás (pl. Hagymászlápos). Majdnem minden faluban jellemző még az elkülönült, azaz felekezetek szerinti temetkezés. Egyedül az önálló településsé frissen alakult Gombápuszta esetében beszélhetünk vegyes temetkezésről. A vizsgált településeken a cigány-nem cigány viszonylatot leszámítva igazi lakóhelyi szegregáció csak Apahegyen jött létre.

A felmért községek etnodemográfiai trendje, a falvak etnikai jövője az iskoláskorúak etnikai szerkezetén, illetve a háztartások nemzetiség szerinti nagyságán keresztül vizsgálható. Az összlakossághoz képest a diákokon belül a cigányság súlya másfélszer akkora, közelíti a 20%-ot. Ezzel szemben a magyar és a német tanulók korosztályának részesedése ötödével kisebb, mint a felnőtteknél. E két végpont között a román és az ukrán fiatalok lélekszáma gyakorlatilag nem vetíti előre e két népcsoport arányának változását. Hasonló kép körvonalazódik a háztartások nagyságát vizsgálva: a cigányok messze, az ukránok valamivel az átlag fölött vannak, ami potenciálisan a magas gyermekszámot jelenti, ezzel szemben a németek, magyarok és románok az átlag alatt vannak, ami – főleg az első két csoportnál – fokozódó elöregedésüket jelzi. Összességében tehát a mintatelepüléseken, de az egész rurális régióban a cigányok lélekszámának és arányának dinamikus növekedésével kell számolni, amit a többi magyar anyanyelvű (magyarok és svábok) csökkenése ellenpontosít majd.

¹³⁸ Mindezek alól kivétel Uszka a korábban bemutatott okok miatt.

IV.3. A vizsgált városok

A Kárpát-medencében, határainkon túl a 2. világháború óta eltelt időszak etnikai változásai elsősorban a városokban játszódtak le. Igaz ez Szatmár romániai részére is. Vizsgálatomban ezeknek a változásoknak a hátterét, és a vegyes lakosságú városok aktuális etnikai térszerkezetét szerettem volna felvázolni. Utóbbira – népszámlálási adatok hiányában – egyedüli lehetséges módszernek az tűnt, hogy az etnikai alapon szerveződő pártokra (így pl. az RMDSZ-re) leadott voksok arányát vizsgáljam. Emiatt városi kutatásaimban a magyar lakosság területi elhelyezkedéséből próbálok az etnikai szerkezetre következtetni.

IV.3.1. Szatmárnémeti

Szatmárnémeti a történeti Szatmár valódi központja volt annak ellenére is, hogy a vármegye székhelye a 19. századtól Nagyvárad volt. Szatmár és Németi 1712-ben egyesültek, 1715-ben pedig már szabad királyi városi címet szerzett az egyesített település (Bura L. 2005. 31). A középkor folyamán lakosai többségében magyarok voltak, bár több hullámban érkeztek németek a városba. A 18. században többször áldozatokat szedő pestisjárványok ellenére népességszáma a 18-19. század fordulóján már elérte a 10 ezret (Bura L. 2005. 32-34). A görög katolikus lakosság aránya a 18. században már biztosan elérte a 10%-ot, jelentős részük azonban nem román eredetű, hanem görög, bosnyák és szerb származású, akik a török elől menekültek a városba (Bura L. 2005. 74).

A 19. század közepétől Trianonig a görög katolikusok aránya 15-20% között, míg a románok aránya 5% körül mozgott. A lakosság nagy többségét a református és római katolikus magyarok tették ki, míg a német anyanyelvűek (2-5%) többnyire a jiddis nyelvűeket takarták. Izraeliták az 1830-as évektől telepedtek be a városba, arányuk gyorsan nőtt, 1869-1941 között 7,4%-ról 24,9%-ra. Bár nagy részük az ortodox irányzatot követte, nyelvi magyarosodásuk gyorsan zajlott: 1880-ban 80,2%-uk, 1910-ben már 94,1%-uk volt magyar anyanyelvű (Csíki T. 1999. 53-54). A zsidók a városban nem szegregálódtak, bár kereskedelmi-szolgáltató foglalkozásuk miatt leginkább a központban telepedtek meg (Csirák Cs. 2001).

Trianon után a karhatalmi és hivatali rétegek kicserélődése következtében jelentősen megnőtt a románok száma, a magyarok számát pedig a kivándorlás mellett a zsidóság statisztikai különválasztása csökkentette. Ezzel együtt a város életében radikális változás nem következett be. Jelentős csapást mért viszont a helyi társadalomra a zsidók gettósítása, majd

haláltáborokba szállítása. A város lakosságának negyedét kitevő zsidóság eltávolítása, illetve a háborús pusztítások jelentősen megváltoztatták a település képét, később pedig az etnikai szerkezetet is.¹³⁹ A háború utáni újabb menekülések ellenére a magyar anyanyelvűnek számított a település lakóinak $\frac{2}{3}$ -a, és ez a 60-as évek elejéig nem is változott, sőt, a magyarok aránya valamelyest növekedett.

34. táblázat: Szatmárnémeti etnikai összetétele 1880-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	19708	88,9	5,0	3,8	..	(3,7)*	2,3
1890a	20736	94,5	3,5	1,3	..	(2,3)*	0,8
1900a	26881	93,3	3,4	2,2	1,1
1910a	34892	94,8	2,8	1,8	0,5
1920n	37376	66,0	12,2	0,4	21,0	..	0,4
1930a	51495	58,9	27,1	1,3	11,3	0,1	1,3
1930n	51495	42,6	31,6	1,8	20,8	1,2	2,0
1941a	52011	92,1	4,6	0,5	2,4	0,1	0,3
1941n	52011	92,9	4,0	0,4	2,0	0,5	0,3
1948a	46519	65,6	29,2	0,2	4,5	..	0,5
1956a	52096	67,6	30,3	0,3	1,4	0,0	0,4
1956n	52096	59,9	34,8	0,2	4,6	0,0	0,5
1966a	68246	56,2	43,0	0,4	0,0	0,1	0,3
1966n	68246	50,5	46,4	0,8	0,7	1,2	0,4
1977n	101860	48,0	50,3	1,0	0,3	0,3	0,2
1992n	130584	41,3	54,8	2,8	0,0	0,8	0,3
2002a	113697	41,4	57,5	0,5	0,0	0,2	0,3
2002n	113697	39,8	57,5	1,4	0,0	0,9	0,4
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr</i>	
2004kh	50599	36,4		0,4		0,1	
2004mt	38963	41,4		0,0		0,0	
2004vt	39067	40,0		0,0		0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=az 1873-as és az 1893-as cigányösszeírás eredménye,

kh=képviselőház, mt=megyei tanács, vt=városi tanács

Az 1960-as évektől aztán a várost is elérte a szocialista urbanizáció. Az új lakótelepek főleg a Szamostól délre épültek, itt található a kilenc új városnegyedből hét, ahova döntően románok költöztek. Ezek elnevezése is az akkor uralkodó ideológiai-politikai szempontok szerint történt (Bura L. 2005. 40). Az 1970-es árvíz is jelentősen befolyásolta a város etnikai szerkezetét, ugyanis az árvíz után felszámolták a Szamos partján húzódó két cigánytelepet. Egyúttal elkezdtek építeni az új központot, ahonnan a magyarokat a Szamos túlsó partjára költöztették. A szocialista urbanizáció üteme az 1960-70-es években volt a leggyorsabb: 1956-66 között a város lakossága 31%-kal, 1966-77 között 49%-kal gyarapodott. Az 1970-es évek közepén pedig megfordult a két fő nemzetiség aránya, az 1977-es népszámlálás szerint már a románok éltek többségben (34. táblázat). Az urbanizációs folyamat tehát két részen érezte főleg hatását. A Szamostól délre, ahol az 1. világháború előtt még csak ipartelepek

¹³⁹ Bár az egykori gettó területén (a főtértől nyugatra) ma is a magyarok élnek többségben, a főtér környékén már egyértelműen kisebbségben vannak. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a megüresedett zsidó lakásokba a háború után sokszor románokat telepítettek.

voltak, egy új városrészt építettek fel. A változások másik színtere a régi főtér és a Szamos között elterülő terület volt, amelyet új központnak igyekeztek kiépíteni.

Az 1980-as évek végétől megindult a magyarok kivándorlása Magyarországra. A lakosság csökkenéséhez hozzájárult még az is, hogy a kedvezőtlen gazdasági körülmények közül az emberek visszatértek a megélhetést legalább alapszinten biztosító falvakba, így Szatmárnémeti lélekszáma 1992-2002 között 13%-kal csökkent. A magyarok után a románok egy része is külföldre távozott munkavállalás céljából, így az etnikai arányok számottevően nem változtak. A városból 1990 után elsősorban a fiatalok távoztak, ami a természetes szaporodásra kedvezőtlen hatást gyakorolt. Napjainkban a lakosság számát a szuburbanizáció is csökkenti (ld. IV.2.6. fejezet). Bár a népesség korösszetétele a románok számára jóval kedvezőbb, ennek ellenére a jövőben sem várható az etnikai összetétel radikális változása.

A rendszerváltás után 1990. március 15-én Szatmárnémetin zajlott le a „vásárhelyi események főpróbája.” Helyi összetűzések alakultak ki magyarok és románok között, utóbbiakat teherautókkal hozták a városba. A konfliktus napokig tartott.¹⁴⁰ A két nemzetiség közti feszültség lassan eltompult, hasonló látványos etnikai összetűzésekre többet már nem került sor. Bár a felszínen napjainkban nincsenek látványos problémák, azért a várost két elkülönülő közösség alkotja,¹⁴¹ kapcsolatukat pedig inkább a bizalmatlanság jellemzi, melynek okai a múltban gyökereznek (Blomqvist, A. 2006. 41).

A városról szavazóköri szintű választási adatok csak három voksolásról, a 2004-es parlamenti választásokon a képviselőházi, illetve a 2004-es önkormányzati választáson a városi és a megyei tanácsra leadott szavazatokról álltak rendelkezésemre. Mindhárom választáson az RMDSZ eredménye megfeleltethető az etnikai arányoknak, így ezek alapján meghatározható a magyarok elhelyezkedése a megyeszékhelyen (37. térkép).

A megyei tanácsi választáson az RMDSZ eredményei erős szórást mutatnak 12,9% és 74,9% között, ami a magyarok egyenlőtlen térbeli eloszlását mutatja a területhez köthető 57 választóköri körzetben. Legnagyobb arányban a város északnyugati részén élnek, alacsony beépítésű, helyenként kertvárosias területeken, ahol arányuk meghaladja az 50%-ot. Szintén magas a magyarok részesedése a város északi részén, illetve a Szamostól délre a legrégebben felépült lakótelepeken (14-es, Kárpátok I). Átmeneti zónát képez a belváros a régi főtérrel. Átlag alatti a magyar lakosság aránya az új központban, míg a legkisebb értékeket az 1970-es évektől épült lakónegyedekben és a város déli részén, a Zilah felé vezető út mentén kapjuk.

¹⁴⁰ Csirák Csaba szóbeli közlése.

¹⁴¹ Nem elhanyagolható e két csoport között állók, azaz a kettős kötődésűek aránya sem. A 2002-es népszámlálás alkalmával a lakosság 3,1%-a eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallott be.

Általánosságban elmondható, hogy Szatmárnémetin az idősebb korszerkezetű magyarok a régi, alacsony beépítésű részeken élnek. A vasúttól keletre, illetve a város déli részén a magyarok aránya messze elmarad az átlagostól. Ezzel szemben a fiatalosabb románok döntően az elmúlt negyven évben épült lakótelepeken, illetve az új közigazgatási központ környékén élnek. A fenti jellegzetesség ellenére a két nagy nemzetiség között nincs lakóhelyi elkülönülés, a különbségek a múltbeli elhelyezkedésből, és a fennálló etnikai arányok gyors megváltoztatására törekvő szocialista urbanizációból fakadnak. Az etnikai szegregációnál napjainkban sokkal fontosabb a vagyoni helyzet alapján történő elkülönülés. A csekély komfortfokozatú, rossz állapotú lakótelepekről tömegek húzódnak ki a családi házas övezetbe, elsősorban a pálfalvai és az udvari út mellé.

IV.3.2. Nagybánya

Napjainkban Nagybánya, a Bányavidék központja, a mai Máramaros megye székhelye a vizsgált terület legnagyobb népességszámú városa, a bányavidéki szórványmagyarság központja. A városi élet alapjait német (szász) telepesek (bányászok) rakták le a tatárjárás után (Pincés Z. 2004. 147). Felsőbányával együtt a 14. századtól szabad királyi bányaváros volt (Wenzel G. 1880. 109-110). A német lakosság a 17-18. század fordulójára bizonyosan kisebbségbe került. Ekkor – a magyar többség mellett – már számottevő román kisebbség élt a városban, akik a 18. század végére már a lakosság 20-25%-át adták. Az össznépesség a 19. század első felében érte el az ötezer, majd a század legvégén a tízezer főt. A század második felétől a görög katolikusok egyre kisebb arányban vallották magukat románnak (1880-ban még 84,5%-uk, 1910-ben már csak 54,5%-uk). A folyamat az államhatalom-váltás után megfordult: a románok száma meghaladta a görög katolikusok és ortodoxok együttes számát.

Szatmárnémetihez hasonlóan a 19. század második felétől gyorsult fel az izraeliták beköltözése is (Hegyi Á. – Löwy D. 2007. 1020). Arányuk 1869-1941 között 2,4%-ról 16,9%-ra emelkedett, nagy többségük magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A vészidőszak idején a város területén két gettót alakítottak ki a helyi és környékbeli zsidóknak, ahonnan 5700 főt deportáltak; közülük mintegy 3500-4000 fő lehetett nagybányai.

1948 után a város bányászata, kohászata jelentős fejlődésen ment keresztül, a város Románia egyik legnagyobb nehézipari központja lett. A szocialista iparosítás hatása a népességszám növekedésében is megmutatkozott. Az 1950-es években évi közel 10%-kal gyarapodott a népesség, és a növekedési ütem csak a 70-es évektől lassult számottevően. Ez oda vezetett, hogy az 1948-ban még magyar többségű város már 1952-53 körül román

többségűvé vált. Összességében Nagybánya Erdély egyik legdinamikusabban növekvő városa volt, így pedig a román környezetben fekvő településen a magyarok aránya drasztikusan lecsökkent (35. táblázat).

35. táblázat: Nagybánya etnikai összetétele 1880-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	8632	66,7	29,6	2,2	1,5
1890a	9838	77,2	19,7	1,1	..	(1,6)*	2,0
1900a	11183	76,5	21,5	1,3	0,8
1910a	12877	77,6	20,8	1,4	0,3
1920n	12780	36,4	39,2	9,6	14,0	..	0,8
1930a	13904	41,5	46,7	2,1	9,0	0,0	0,7
1930n	13904	35,4	47,6	1,1	14,0	0,9	0,9
1941a	21399	79,4	17,1	0,6	1,7	0,9	0,2
1941n	21399	82,0	13,1	0,4	3,6	0,7	0,2
1948a	20959	53,7	43,3	0,0	2,6	..	0,3
1956a	35920	46,6	52,2	0,3	0,6	0,0	0,2
1956n	35920	42,7	53,8	0,3	2,9	0,1	0,3
1966a	62658	33,9	65,4	0,3	0,1	0,1	0,2
1966n	62658	32,8	65,7	0,4	0,7	0,1	0,3
1977n	99202	25,8	72,7	0,4	0,3	0,5	0,3
1992n	148363	17,5	80,1	0,7	0,1	1,3	0,3
2002a	136254	14,4
2002n	136254	15,0	82,6	0,4	0,0	1,5	0,4
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr**</i>	
2004sz	62060	13,7		0,0		0,2	
2004kh	62000	13,5		0,2		0,3	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=az 1893-as cigányösszeírás eredménye; **=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye

Az urbanizációs folyamat a 2. világháború után óriási szabad területet igényelt. A domborzati adottságok miatt erre főleg a város nyugati, déli és délkeleti síkvidéki peremei voltak alkalmasak (ld. Pincés Z. 2004. 150). A hatalmas lakótelepeken kívül a város nyugati és keleti peremén egy-egy kiterjedt ipartelep is létesült. Szatmárnémetihez hasonlóan Nagybányán is létrehoztak egy új igazgatási központot, hogy ellensúlyozzák a régi (magyar) világra emlékeztető főteret.

A rendszerváltás időszakára a város elérte maximális lélekszámát. Az 1990 utáni gazdasági recesszió, mely a nehézipart különösen sújtotta, más erdélyi városokhoz hasonlóan Nagybányán is a lakosság elvándorlását eredményezte. 1992-2002 között közel 10%-kal csökkent a népesség. Etnikai összetételét tekintve az 1992-re már erőteljesen előregedő magyarság¹⁴² helyzete tovább romlott, hiszen elsősorban fiatal korcsoportjaik telepedtek át Magyarországra. Szintén kedvezőtlen jelenség a helyi magyarok körében, hogy közel 800 fővel több magyar nemzetiségűt regisztráltak 2002-ben, mint magyar anyanyelvűt. Ez

¹⁴² Nagybányán a történelmi magyar egyházak anyakönyvi adatai szerint a természetes szaporulat az 1980-as évek második felében lett negatív előjelű (1972: +264, 1982: +114, 1992: -113, 2002: -197).

erőteljes asszimilációs folyamatokra utal.¹⁴³ A román lakosság csökkenésében a vidékre költözés és a külföldi munkavállalás játszotta a legnagyobb szerepet.

A városról szavazókerzeti szintű választási adatok csak a 2004-es parlamenti választásokon a szenátusra és a képviselőházra leadott szavazatok álltak rendelkezésemre. Az eredmények Nagybányán is viszonylag nagy szórást mutattak, hiszen az RMDSZ 5,2%, illetve 33% között szerepelt a szenátusi voksoláson a 74 területhez köthető választókerületben. A választás alapján a magyar lakosság koncentrációja figyelhető meg a régi főtértől nyugatra eső területeken – Alsófernezelyt és a nyugati iparterület köré épült lakótelepeket leszámítva. De az átlagosnál több szavazatot szerzett az RMDSZ szinte az egész belvárosban (az új igazgatási központ kivételével), illetve a Zazártól északra, a kertvárosias beépítésű részeken. Általánosan elmondható, hogy Nagybányán is a régi központban és környékén, alacsony beépítésű városrészekben a legmagasabb a magyarok aránya. Átmeneti övezetnek számít a magyar szavazatokat tekintve a belváros nyugati pereme, ahol az elsőként épült lakótelepek találhatóak. Átlag alatti a magyarok megtelepedésének szempontjából a város nyugati része a Zazár mindkét partján, illetve szigetszerűen a város délnyugati és déli részén néhány szavazókerület. 10% alatti magyar részesedéssel bírnak a város peremterületei és ipari zónái, elsősorban a település délnyugati és déli részén (38. térkép).

Összességében a város etnikai szerkezete nagyfokú hasonlóságot mutat Szatmárnémetivel. A magyar lakosság a belvárosban, illetve attól nyugatra városi arányát messze meghaladó részesedéssel van jelen. Ezek a területek a város legrégebbi, alacsony beépítésű területei. A lakótelepek a szocialista urbanizáció során betelepült románok otthonai, de ezek közül is a korábban épített negyedekben magasabb a magyarok aránya. Az ipartelepek környékén szintén főleg románok laknak.

IV.3.3. Nagykároly

Nagykároly a Károlyi uradalom központjából nőtte ki magát előbb rendezett tanácsú várossá (1871), majd Szatmár vármegye székhelyévé. A 17. századig homogén magyarlakta mezőváros, mely a török háborúk és főleg a Rákóczi-szabadságharc következtében nagy veszteségeket szenvedett. Az emberi munkaerőt a Károlyi grófok svábok telepítésével próbálták pótolni. Ebben az időszakban (17. század végétől) telepedtek a városba csekély számban ruszinok és szlovákok, valamint az elpusztult Bobáldról románok. A 18. század első felében zsidókat is betelepítettek a gazdaság fellendítése érdekében (Bagossy B. 190., 493).

¹⁴³ Majdnem minden tizedik magyar eltérő anyanyelvet vagy nemzetiséget vallott be a népszámláláson.

A nagyjából egy időpontban betelepült különböző nemzetiségek a térben is elkülönültek egymástól. A magyarok utáni legnagyobb etnikum, a németek két új városrészt, a Sváb-részt és a Mester-részt népesítették be.¹⁴⁴ A bobáldi román lakosság a Hajdúváros három utcájában telepedett meg, míg a zsidóság a Károlyiak kastély melletti birtokán, a későbbi Zsidóközben kapott telkeket. Külön városrészen éltek a cigányok a Cigánysoron, a magyar nemesek saját birtokaikon, kúriáikon, illetve a ruszinok és a szlovákok saját utcájukban (www.primariacarei.ro – 39. térkép).

A 19. század folyamán (főleg 1848 után) ez a rendkívül heterogén népesség egységesen magyarrá vált, származására csak vallási sokfélesége utalt. A század végére a lakosság 95%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, akik négy nagy felekezethez tartoztak (1880-ban: római katolikus 37%, görög katolikus 23,5%, református 20,8%, izraeliták 16,9%). Ugyanakkor a város össznépessége csak lassan nőtt, a század második felében Szatmárnémeti és Nagybánya is sokkal nagyobb ütemben fejlődött (36. táblázat).

Az 1. világháború után ugyanazok az etnodemográfiai események zajlottak le, mint a többi városban, a magyarok aránya jelentősen visszaesett. Meglepő módon azonban az izraelita közösség lélekszáma is csökkent. 1944-ben a város mintegy 2-2,5 ezer fős zsidó lakosságát előbb helyben gyűjtötték össze, majd a szatmárnémeti gettóba szállították őket. Mindössze ötödük élte túl a holokausztot (Hegyi Á. – Löwy D. 2007. 1030). A város ismételt román kézre kerülése után pedig a német származásúak egy részét vitték munkaszolgálatra, de a környék sváb falvainál kisebb arányban; mintegy száz főt deportáltak (Boros E. 2005. 69).

36. táblázat: Nagykároly etnikai összetétele 1880-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Ukrán	Egyéb
1880a	12523	95,7	2,8	1,2	0,2	0,2
1890a	13475	94,3	4,2	1,0	..	(2,2)*	0,2	0,3
1900a	15382	96,8	1,9	1,0	0,0	0,3
1910a	16078	98,1	1,3	0,4	0,0	0,2
1920n	15294	21,8	19,2	38,8	16,8	3,4
1930a	16042	61,8	27,6	1,8	7,3	0,6	0,3	0,7
1930n	16042	35,1	34,9	10,7	14,5	1,2	2,2	1,4
1941a	15850	94,7	3,1	1,2	0,6	0,2	0,1	0,2
1941n	15850	94,2	3,1	1,2	1,0	0,3	0,1	0,1
1948a	15425	67,0	31,1	0,1	1,6	0,2
1956a	16780	71,2	28,1	0,1	0,4	0,0	0,0	0,1
1956n	16780	64,9	32,1	0,1	2,2	0,4	0,1	0,2
1966a	19042	64,5	35,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
1966n	19042	61,6	37,7	0,1	0,4	0,0	0,1	0,1
1977n	23384	44,9	51,7	1,7	0,2	1,3	0,1	0,1
1992n	25911	53,4	40,2	4,6	0,0	1,5	0,3	0,0
2002a	22781	59,2	39,9	0,6	0,0	0,2	0,1	0,0
2002n	22781	55,3	40,5	2,3	0,0	1,7	0,1	0,1
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr</i>	<i>UUR</i>	
2004kh	9790	51,2		0,4		0,2	0,0	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=az 1893-as cigányösszeírás eredménye

¹⁴⁴ 1712-1774 között 466 sváb család telepedett le a városban (Vönház I. 1931).

A 2. világháborút követő 20 évben a magyarok aránya stabilan 65-70% körül volt, ám a megyeszékhelyekhez, Szatmárnémetihez és Nagybányához viszonyítva később megindult szocialista iparosítás és urbanizáció hatására gyorsan emelkedett a románok aránya. A nagykarolyi urbanizáció – ellentétben a két megyeszékhely fejlődésével – nem jelentette a város területi gyarapodását. Helyenként régi utcák, lakások elbontásával teremtettek helyet a város központjában épülő új lakótelepeknek. Közülük a legnagyobb (Mihai Viteazul lakónegyed) építése csak 1978-ban kezdődött. Összességében a szocializmus időszaka alatt 5000 lakótelepi lakást építettek, amely a lakásállomány harmadát teszi ki (www.primariacarei.ro).

A rendszerváltás okozta gazdasági sokk (ipar leépülése, növekvő munkanélküliség) hatására a magyarok aránya – a románoknál kedvezőtlenebb korszerkezetük ellenére – ismét növekedésnek indult. A város népessége jelentősen csökkent, ezen belül a magyarság részesedése 55%, rajtuk és a románokon kívül a németek és a cigányok formálnak jelentékenyebb közösséget.

A magyarok térbeli elhelyezkedését az RMDSZ 2004-es parlamenti választási (képviselőházi) eredményeinek segítségével próbálom felvázolni. A választásokon az RMDSZ 51,2%-os eredménye jócskán elmaradt a magyarok arányától. A 12 területhez köthető választónegyed közül tízben átlaghoz közeli eredményt ért el a magyar párt (46,4-57,5%). A legtöbb szavazatot a központ régi beépítésű részén, a Károlyi-kastélytól nyugatra eső részen szerezte az RMDSZ (63,6%). A leggyengébb eredmény pedig a Mihai Viteazul lakónegyedben született (35,5%). Ezt leszámítva jelentős különbségek a városban nem tapasztalhatók, bár azért feltűnő, hogy a többi lakótelepi részen is az átlagnál kevesebb voksot kapott a magyar párt (*40. térkép*).

Napjainkra tehát a korábbi, 18. században kialakult térbeli elkülönülés teljesen átalakult. Az új etnikai térszerkezet a 20. század második felében jött létre. A lakótelepek területi elhelyezkedése miatt Nagykarolyra nem igaz, hogy a város központjában a magyarok, peremén a románok élnek, ellenben itt is igaz, hogy a lakótelepeket inkább a románok, az alacsony, régi beépítésű részeket inkább a magyarok lakják.

IV.3.4. Felsőbánya

Felsőbánya kialakulása és szabadalma ugyanakkorra tehető, mint Nagybányáé. A két város történelme meglehetősen hasonló, csak a 19. század második felétől válik el fejlődési útjuk, mely Nagybánya sikerét hozta. A várost alapító német telepések már a török hódoltság

korára elmagyarosodtak, ennek ellenére a város magyar többsége mellett német és később román kisebbség is élt. Utóbbiak a 18. századtól éltek a városban, illetve a városhoz tartozó Kisbányán; a század végétől a 19. század közepéig arányuk 20% körül mozgott. 1876-tól szabad királyi bányavárosból rendezett tanácsú város lett, és a vármegye közigazgatása alá került. 1889-ben levált Kisbánya, emiatt a románok aránya 30%-ról 8%-ra csökkent (37. táblázat). Ugyanebben az időszakban a görög katolikusok aránya 33-ról, 24%-ra csökkent.

A 19. századtól a magyarokon és a románokon kívül az egyetlen jelentősebb közösség a század második felétől bevándorló zsidóké volt (Hegyi Á. – Löwy D. 2007. 1007). 1869-1930 között arányuk 0,5%-ról 7,8%-ig emelkedett, majd csökkenni kezdett. A hullámzó népesedés a város egészére igaz volt. A népességszám mindig szoros összefüggést mutatott a bányásztevékenységgel, hiszen a városnak más, központi funkciója alig volt. A korszak összességében a város stagnálását hozta, ellenben az örök vetélytárs, Nagybánya számottevő fejlődést ért el.¹⁴⁵

37. táblázat: Felsőbánya etnikai összetétele 1880-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	5758	68,3	30,0	1,0	0,7
1890a*	4816	91,6	7,9	0,3	0,2
1900a	4584	91,7	7,5	0,4	0,3
1910a	4422	93,8	5,2	0,4	0,5
1920n	4008	46,7	35,9	12,4	4,8	..	0,2
1930a	4127	62,5	28,2	0,1	7,8	1,2	0,1
1930n	4127	55,6	34,9	0,2	7,5	1,5	0,3
1941a	4292	82,8	14,5	0,1	0,7	1,8	0,1
1941n	4292	86,5	11,0	0,2	0,4	1,8	0,1
1948a	3968	67,9	30,7	0,0	1,1	..	0,3
1956a	8134	45,3	53,4	0,2	0,1	0,7	0,2
1956n	8134	41,2	56,9	0,1	0,7	0,8	0,3
1966a	9457	40,2	59,4	0,3	0,0	0,0	0,1
1966n	9457	38,1	61,4	0,4	0,0	0,0	0,1
1977n	10566	34,5	63,7	0,5	0,0	0,9	0,3
1992n	11735	28,9	68,0	0,7	0,1	2,2	0,2
2002a	11335	26,1
2002n	11335	27,0	69,8	0,4	0,0	2,4	0,3
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr**</i>	
2004sz	4372	24,6		0,0		0,5	
2004kh	4337	25,7		0,2		1,5	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=különvált Kisbánya; **=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye

Igazi változásokra csak a 2. világháború után került sor. A szocialista iparosítás következtében megnőtt a helyi bányászat szerepe, melynek következtében a város népessége 1948-56 között megduplázódott. Felsőbányán tehát ugyanakkor került többségbe a románság, mint Nagybányán. A beköltöző bányászok elsősorban románok voltak, jelentős részük

¹⁴⁵ A 19. század közepén elért népesedési csúcs (1857: 6063 fő) után a város lakossága 1948-ig folyamatosan csökkent (3968 fő). Ugyanebben az időszakban Nagybánya népessége 7137 főről 20959 főre nőtt.

Moldvából vándorolt be. A beáramló tömeget lakáshoz kellett juttatni, ez kiterjedt lakótelepek építésével valósult meg. Felsőbánya a rendszerváltásig már csak mérsékelt ütemben fejlődött, addigra a település 5400 lakásából 2400 panelekben volt található (Hitter F. 1998. 110-111). Az etnikai arányok alakulására döntően hatott az, hogy a város román környezetben fekszik. Ez egyrészt román bányászok beköltözését, valamint a magyar utánpótlás elmaradását jelentette. A városi magyarság körében pedig hamar jelentkezett a természetes fogyás, illetve később vált jelentőssé az asszimiláció. A bányavidéki települések közül utoljára (1992-2002 között) Felsőbányán regisztrálhattuk a szórványosodásnak azon jellemzőjét, hogy a magyar nemzetiségűek száma meghaladja a magyar anyanyelvűekét.

A város etnikai térszerkezete – csakúgy, mint Szatmárnémetin és Nagybányán – kettős. A régi városrészekben, elsősorban a Zazártól északra a magyarok aránya igen magas. Ez az a terület, ahol az RMDSZ-re leadott voksok aránya 2004-ben 45,5% volt. Ezen a részen található a magyar intézményrendszer is (római katolikus, református templom, magyar iskola). A román lakosság aránya a település nyugati, alacsonyabban fekvő részein magasabb, ahol az új lakótelepek húzódnak.¹⁴⁶ A szimbolikus térhasználatban érdemes kiemelni, hogy a város közigazgatási központja nem került át a város új, nyugati részébe. Csak egyes funkciók (kórház posta) települtek a régi és az új beépítés határára, ahol a kapnikbányai út leágazik.

Az 1945 előtti térszerkezetről sokat elárul, hogy míg a magyar egyházak a település központjában, addig a görög katolikus (ma ortodox) templom a város akkori déli részén, a Zazártól délre kapott csak helyet (41. térkép). Ez jól szemlélteti egyrészt a megtelepülési sorrendet, másrészt a helységeken belüli nemzetiségi hierarchiát is.

Természetesen napjaink térszerkezetét vizsgálva nem lehet igazi szegregációról beszélni. A város átalakulása hasonlóan ment végbe, mint Nagybányán, azaz a régi, alacsony beépítésű részekben koncentrálnak a magyarok, de már ezeken a részekben is román többség van. Napjainkban az óvárosban is erős román térnyerés figyelhető meg: az előregedő, kiháló magyar lakosság házeit románok veszik meg.

IV.3.5. Szinérváralja

Szinérváralja a mai Szatmár és Máramaros megyék határán, utóbbi területén található. Stratégiai fontosságú helyen, a Szamos völgyének szűkületénél, a sík- és a hegyvidék találkozásánál fekszik (Szinérváralji kapu), melyet 1563-ban lerombolt vára védett (Szilágyi A. B. 2001). Szinérváralja a középkorban már mezőváros, a háborús pusztítások ellenére

¹⁴⁶ A döntően lakótelepekre eső választókerzetekben az RMDSZ 2004-ben 17, illetve 11,4%-os eredményt ért el.

viszonylag egyenletesen fejlődött, amit kiterjedt vonzáskörzetének köszönhetett. A 18. század elején még magyar többségű településen a század végére kiegyenlítődött a magyarok és a románok aránya, ez az állapot a 20. század közepéig maradt fenn. Már magyar fennhatóság alatt, a 20. század elejétől a románok nagyobb ütemben gyarapodtak, így a román környezetben fekvő településen a magyarok aránya fokozatosan lecsökkent (38. táblázat).

Az 1940-44-es magyar uralom után különösen feltűnő volt a magyarság visszaszorulása a településen. Ez részben a mintegy hétszáz fős, többnyire magyar anyanyelvű izraelita közösség deportálásának tudható be.¹⁴⁷ A jelentős etnikai változások következtében a 18. század óta a magyar nyelvhatáron levő település a 20. század második felétől már a nyelvhatáron túl helyezkedik el, sőt, napjainkra – magyar szemszögből – inkább szörványnak számít.¹⁴⁸ Bár a 19. század vége óta viszonylag jelentős ipara volt, ennek ellenére a 2. világháború után a jelentősebb fejlesztések elkerülték. Ez főleg annak a tényezőnek köszönhető, hogy csak 1990-ben nyilvánították várossá, így kevés erőforrás jutott a helységnek. Helyi jelentősége, központi funkciói azonban vitathatatlanok voltak. A nagy állami vállalatok hiánya miatt a rendszerváltás sem okozott akkora sokkot, mint a többi vizsgált településen, így – a térségben egyedüli városként – még növelni is tudta népességét. Ezzel összefüggésben a magyar lakosság csökkenése 1992-2002 között a legkisebb volt a vizsgált terület városai között.

38. táblázat: Szinérváralja etnikai összetétele 1880-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1880a	3691	52,7	45,8	0,9	0,5
1890a	4008	52,8	46,3	0,7	0,1
1900a	4638	53,5	45,2	1,1	0,2
1910a	5056	50,3	48,5	1,1	0,1
1920n	4374	37,7	52,0	0,0	10,3	..	0,0
1930a	5132	27,0	60,6	0,6	11,6	0,0	0,2
1930n	5132	23,9	60,5	2,1	12,9	0,4	0,3
1941a	5628	47,2	50,7	0,2	1,7	0,0	0,1
1941n	5628	51,1	47,3	0,2	1,1	0,3	0,1
1966a	6392	27,3	72,2	0,2	0,2	0,0	0,0
1966n	6392	27,4	71,9	0,3	0,4	0,0	0,0
1977n	7538	22,7	76,8	0,2	0,1	0,1	0,1
1992n	7774	20,7	76,2	1,9	0,0	1,1	0,1
2002a	8492	18,6
2002n	8492	18,8	78,4	0,8	0,0	1,7	0,4
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>PRSD+AURr*</i>	
2004sz	3005	19,8		0,0		0,2	
2004kh	2980	20,1		0,3		0,4	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=a szenátusi (2004sz) választásokon csak az AURr eredménye

¹⁴⁷ A Galiciából érkező zsidóság már az 1760-as évektől előszeretettel telepedett meg a kereskedelmi utak kereszteződésében elhelyezkedő mezővárosban (Hegyi Á. – Löwy D. 2007. 1048). A 19. század közepe és 1941 között arányuk 10-15 % körül mozgott.

¹⁴⁸ 2002-ben már a magyar nemzetiségűek száma meghaladta a magyar anyanyelvűekét, így a város ANH mutatója 98,9 volt.

Szinérváralja etnikai szerkezetére szintén jellemző egyfajta térbeli elkülönülés. A magyarok a településen a református templom körüli, a Rozsály felé eső utcákban tömörülnek. Mind közül a legnagyobb arányban a Zúgó völgyében élnek, ahol vélhetőleg még mindig többségben vannak. A magyar jellegű utcák tehát a település magasabban fekvő részén találhatóak, amelyek talán védettebbek voltak a gyakori háborús pusztításoktól.¹⁴⁹ Korábban jelentős számú magyar élt a főutcán is, de kihalásukkal, kivándorlásukkal románok költöztek be (42. térkép).¹⁵⁰ A Zúgó és a Szinér völgye folytatása azoknak a Rozsály nyugati oldalán fekvő völgyeknek, amelyeket – Avasújvárostól délre – elsősorban szőlőtermesztést folytató magyarok laktak be (ld. még Apahegy).

Szinérváralja fejlődése, területi gyarapodása a 2. világháború után összhangban volt a domborzati adottságokkal. A város a síkságok felé terjeszkedett nyugaton és délen, délkeleti irányban az út mentén pedig gyakorlatilag egybeépült Kissebespatakkal. Ezeken a részeken korábban is románok laktak, míg a magyar utcák környékén csak minimális terjeszkedés figyelhető meg.

Összességében a városban a magyarok ugyanúgy a település régen beépült részein laknak, mint a többi vizsgált városban, és itt csak részleges szegregáció van. Azonban Szinérváralján nem a központban, inkább a periférián élnek. Az elkülönülés szimbolikus síkon is értelmezhető, hiszen a magyarok nagyrészt a református templom környékén, a magyar múlt nyoma, a vár alatt laknak.

IV.3.6. Kapnikbánya

Kapnikbánya a Kapnik patak szűk völgyében hosszan elterülő település. Alsó és felső végpontja között mintegy 350 méter szintkülönbség van. A település Alsókapnikból (Alhandal) és a tulajdonképpeni Kapnikbányából (Felhandal/Felsőkapnik) áll, a két részt 1898-ban egyesítették. A bányatelepet vélhetőleg a 14. században alapították, Nagybánya és Felsőbánya után ez volt a harmadik legjelentősebb bányaművelés alá vont terület.¹⁵¹ A török hódoltság korától közigazgatási hovatartozása állandó viták és háborúságok tárgya, a 17. századtól 1876-ig Kapnikbánya inkább Erdélyhez, Alsókapnik Szatmár vármegyéhez tartozott (Gyalay M. 1997). Első lakosai német és magyar bányászok lehettek (Vende A. 190..., 91). A

¹⁴⁹ A választási eredmények részben alátámasztják az etnikai elkülönülést. A város három választókerületében az RMDSZ 2004-ben 34%-ot, 13,4%-ot, illetve 12,5%-ot kapott, azonban a választókerületek beosztása természetesen nem igazodik a nemzetiségek elhelyezkedéséhez.

¹⁵⁰ Székely Miklós alpolgármester szóbeli közlése.

¹⁵¹ Alsókapnikot valószínűleg csak a 17-18. században alapították. 1880-90-ben lakóinak 80%-a román anyanyelvű volt.

17. századtól már biztosan éltek románok is a területen, elsősorban a román többségű Alsókapnikon. A különböző eredetű (német, szláv, magyar), de azonos, római katolikus vallású bányász népeség a 19. századra már túlnyomórészt magyar anyanyelvűvé vált (vö. a lápos-völgyi Gereblye esetével – Ilyés Z. 2005. 146). Összességében a 19. században a két telepen együtt kiegyenlített etnikai arányok voltak némi román többséggel.

A település népességszáma jelentős ingadozásokat mutat, mely egyértelműen jelzi a bányászat aktuális állapotát. A bányamunkák esetleges szünetelésekor (pl. háborúk miatt) a bányaművelő lakosság gyorsan elköltözött, hiszen a völgy alkalmatlan volt mezőgazdasági művelésre. Magyar fennhatóság alatt a bányaművelés csúcsideje a 19-20. század fordulójára esett, ekkor jelentős mennyiségű magyar, román és zsidó bevándorló érkezett, hogy aztán a 20. század elején (főként Trianon után) a bányásztevékenység hanyatlásával távozzanak is. A kiegyenlített etnikai arány is az államhatalom-váltás után billent a románok javára, ugyanis az 1. világháború időszakában a magyar bányászok közel fele elhagyta a települést (39. táblázat).

39. táblázat: Kapnikbánya etnikai összetétele 1850-2002 között

Év	Összesen	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb
1850n*	2575	34,8	46,0	14,6	0,0	0,0	4,6
1880a	3320	45,8	52,3	1,3	0,6
1890a	3605	46,9	50,2	1,2	1,6
1900a	4665	50,0	44,1	2,3	3,7
1910a	3517	53,0	45,6	1,4	0,0
1920n	2601	23,9	73,0	0,0	3,1	..	0,0
1930a	2262	33,3	63,9	0,0	2,8	0,0	0,0
1930n	2262	33,2	63,0	0,0	3,7	0,0	0,0
1941a	2413	38,6	59,6	0,1	1,5	0,0	0,2
1941n	2413	53,3	45,1	0,1	1,5	0,0	0,0
1956n	3982	25,3	69,2	4,6	0,3	0,2	0,4
1966a	6063	21,0	78,9	0,1	0,0	0,0	0,0
1966n	6063	21,3	78,5	0,2	0,0	0,0	0,0
1977n	6033	20,7	77,8	0,1	0,0	1,0	0,3
1992a	5778	17,4	82,0	0,1	0,0	0,3	0,2
1992n	5778	18,6	79,9	0,4	0,0	0,8	0,2
2002a	5205	16,7	82,9	0,1	0,0	0,1	0,3
2002n	5205	17,5	80,8	0,3	0,0	1,0	0,3
	<i>Érvényes szavazat</i>	<i>RMDSZ</i>		<i>FDG</i>		<i>Roma pártok</i>	
2000sz	2645	13,6		0,0		0,0	
2000kh	2660	12,7		0,0		0,7	
2004sz	2049	13,4		0,0		0,1	
2004kh	2040	14,3		0,1		0,4	

Jelmagyarázat és források: ld. a 9. táblázatot; *=Alsókapnik nélkül; **1850**= Varga E. Á. 1999.

Az 1960-as évektől, a bányászat ismételt fellendülése után a nemzetiségi összetétel még kedvezőtlenebb lett a magyarok számára. Moldvából tömegesen költöztek be román bányászokat az Alhandalban felépült lakótelepekre. Az 1960-as évek végére a település lélekszáma elérte maximumát, és Kapnikbányát 1968-ban várossá nyilvánították. A helyi adminisztráció, az iskolák, a kereskedelmi központ, a buszállomás mind az alsó városrészben

épültek fel, a Felhandalt nem fejlesztették (Dávid L. – Klacsmányi S. 2006. 165). Az 1970-es évektől a város stagnált, akárcsak a magyarok aránya 20-21% körül. Ekkorra a helyi, román környezetben élő magyarság körében már jelentkeztek a szórványosodás első jelei.¹⁵²

A rendszerváltás valódi gazdasági sokkot jelentett ennek a monofunkcionális ipari városnak. A bányák veszteségesek lettek, majd bezárták őket, melyet természetesen a nagyarányú elvándorlás követett. A nehéziparon kívül számottevő kereskedelmi, szolgáltató vagy egyéb funkcióval nem rendelkező település így most az – elsősorban a télisportokra épülő – turizmust reméli kihasználni, hogy helyben tartsa a maradék, nagy munkanélküliséggel sújtott népséget (Dávid L. – Klacsmányi S. 2006. 165).

Napjainkra már csak a város lakosságának hatoda számít magyarnak, azonban a legutóbbi két parlamenti választáson ennél jóval kevesebben (12,7-14,3%) szavaztak az RMDSZ-re. A 2004-es szenátusi választások alapján a helyi magyarok területi elhelyezkedése erősen a Felhandalra koncentrált. Míg az Alhandalban található két szavazókörben mindössze 5,7% és 6,4%-nyi szavazat érkezett a magyar pártra, addig a Felhandalban ez az érték 44,5% volt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 20. század folyamán a múltban kialakult etnikai térszerkezet alapjai nem, csak az etnikai arányok változtak.

A városban a magyarok lakóhelye a korábbi centrum, mely a 20. században perifériává vált. Az összes központi funkció az alsó részen koncentrálódik, a felső részen csak lakófunkció van. Felhandal lakosai számára a település hosszan elnyúló, nagy szintkülönbségű szerkezete miatt jelentős energiaráfordítás bármilyen szolgáltatás elérése. Az egyedüli kivétel a római katolikus templom. Kapnikbánya tehát egy etnikailag részlegesen szegregált település. A blokkházas beépítésű, románok lakta alsó részt és az egyszintes beépítésű, magyarok által nagy arányban lakott felső részt gyakorlatilag egy lakatlan sáv, szimbolikusan pedig az út mentén álló tatárkő¹⁵³ választja el egymástól.

IV.3.7. A városi kutatások összegzése

Szatmár vegyes etnikumú városainak számos közös vonása van a települések népességfejlődésében, illetve belső etnikai térszerkezetében. A vizsgált városok két kategóriába oszthatók: régi városi kiváltsággal rendelkező helységekre (Szatmárnémeti,

¹⁵² A vizsgált városok közül egyedül Kapnikbányán nincs magyar iskola (2004-ben szüntették meg), viszont van magyar óvodás csoport. A legközelebbi magyar nyelvű tanulási lehetőség a 20 km-re levő Felsőbányán van.

¹⁵³ A tatárkő (iratoskő) a tatárok 1717-es legyőzésének emléket állító oszlop.

Nagybánya, Felsőbánya és részben Kapnikbánya), illetve mezővárosi fejlődésű településekre (Nagykároly, Szinérváralja).¹⁵⁴

A települések etnikai története részben e törésvonal mentén tagolható. Előbbiekben a városi élet alapja a német telepésekhez köthető. Ezzel szemben a mezővárosokban a középkor folyamán a magyarság volt a domináns. A románság betelepítése eme központi funkciójú településekre igen korán megkezdődött. Keleten korábban, de nyugaton is legkésőbb a 18. század végén már számottevő görög katolikus közösségeiket találjuk.

A városok etnikai képének alakulását természetesen nagyban meghatározta környezetük nemzetiségi összetétele. Ez Szinérváraljától keletre román, attól nyugatra inkább magyar környezetet jelentett. A másik fontos tényező az adott település urbanizáltsági szintje. Szinérváralján és Kapnikbányán már a 18. század végére egyenlő súlyú a két legnagyobb nemzetiség. A többi településen – erősebb városi jellegük miatt – ugyanakkor jelentős a románok asszimilációja. A vizsgált városokban meghatározó volt a zsidóság betelepítése is, akik a mezővárosokban egy évszázaddal korábban megtelepedtek, mint a szabad királyi (bánya)városokban.

A 19. század második felétől a vizsgált városok többségében felgyorsult a nem magyar népek, főként a zsidóság (nyelvi) asszimilációja. A század végén indult meg egy jelentősebb városodás is a vizsgált területen, amely a bányavárosokban természetesen a bányaművelés aktuális helyzetének is függvénye volt. A századfordulón városlakók több mint 90%-a már magyar anyanyelvű volt, ők voltak a leginkább urbanizált nyelvi csoport. Felekezetenként tekintve ugyanakkor kiemelkedő volt a városlakók aránya az izraeliták és a római katolikusok között. Utóbbi a bányavárosok római katolikus (német, szláv és magyar eredetű) bányászainak, illetve a városok sokszor távolról kihelyezett hivatalnokrétegének köszönhető.

1920-50 között a városok nemzetiségi összetétele rendkívül változó képet mutatott, melyet az államhatalom-váltások határoztak meg. A városok etnikai képét rendkívül gyorsan, látványosan lehetett alakítani, ez pedig a mindenkori hatalomnak érdekében állt. Ilyen népességkicserélődés történt 1919-ben, 1940-ben és 1944-45-ben is.

A fentieknél drasztikusabb változást jelentett a zsidók eltávolítása. 1944. május-júniusában a vizsgált városok lakosságának ötödét kitevő izraelitákat deportálták, nagy részüket a haláltáborokban megölték. A visszatérő túlélők többsége a háború utáni években, évtizedekben kivándorolt.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Bár Szinérváralja nem klasszikus mezőváros, hanem az alföldperemi vásárvonalon létrejött központ, középkori fejlődésük, jogállásuk (oppidium) nagyfokú hasonlóságot mutat.

¹⁵⁵ A zsidóság háború előtti városon belüli elhelyezkedéséről csak Szatmárnémetin és Nagybányán van információnk. Ezek alapján nem állítható, hogy a deportált zsidók helyére 1944 ősze után románok érkeztek volna nagy tömegben, így módosítva a belváros etnikai képét.

Az 1950-90 közötti periódus a szocialista iparosítás és ezzel összefüggésben a szocialista urbanizáció időszakára volt. A vizsgált városok közül ez elsőként a bányavárosokat érintette, ahol hatalmas nehézipari fejlesztések valósultak meg (sorrendben Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán). Az 1960-as évek közepétől a hangsúly a megyeszékhelyek fejlesztésére helyeződött, ami Szatmárnémetit és Nagybányát érintette. Nagykároly, mint periférikus, magyar jellegű kisváros csak mérsékelt mértékű, Szinérváralja, mint községi jogállású település pedig még ennél is kevesebb erőforráshoz jutott.

A vizsgált településeken az urbanizáció a fejlesztés mellett a nemzeti-homogenizációs célokat is szolgálta. A városok etnikai szerkezetének legradikálisabb átformálására ebben az időszakban került sor, melyek közül kiemelkedik Felsőbánya, Nagybánya és Szatmárnémeti esete. Ezen települések mindegyikében a korábbi területükön kívül felépített lakótelep-negyedekben lakik mai népességük többsége, akik nagyrészt az államalkotó nemzetiség soraiból kerülnek ki. Ezzel szemben Nagykárolyban és Kapnikbányán a település korábbi területén helyezték el a blokkházakat, igaz, utóbbi helységben a domborzati akadályok miatt. A városok gyökeres átformálásának a másik, ideológiai indíttatású eszköze az új központok kialakítása volt. A városmorfológiai változtatásokon kívül a szocialista/nemzeti célokat szolgálta a helyi társadalom szétverése is (Enyedi Gy. 1992. 690).

A rendszerváltás hatalmas gazdasági sokkot jelentett a vizsgált városoknak – Szinérváralja kivételével. Ennek eredményeként tömeges el- és kivándorlás indult nemzetiségtől függetlenül. A térség városinak gazdasági helyzete az ezredfordulóra stabilizálódott. Ekkortól a városok esetleges népességcsökkenésének háttérben nem megélhetési okok, hanem a kedvezőbb életkörülmények keresése (szuburbanizáció) állt. Ez elsősorban Szatmárnémetin és Nagybányán figyelhető meg.

A városok etnikai szerkezetében – eltérő mértékben, de – a kisebbségek arányának csökkenése (kivéve a romákat) a jellemző. A folyamat sebességére a legnagyobb hatással a környezetük etnikai összetétele van. Emiatt a mai Máramarosban fekvő városokban a magyarság fogy, szórványosodik, jelentős az asszimiláció. Ezzel szemben a magyar környezetben fekvő Nagykárolyban a magyarok aránya alig marad el a 40 évvel ezelőtti értéktől, és az utóbbi években emelkedik. Általánosan azonban a városi magyarság előregszik, korszerkezete, demográfiai jellemzői kedvezőtlenebbek a románságénál. Így például az 1992-es népszámlálás szerint Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Felsőbányán összesítve a 70 év felettek között a magyarok voltak többségben, míg a 15 év alattiaknál részesedésük már 25% alá csökkent (5. ábra). Ez a magyarok számának további csökkenését vetíti előre, természetesen jelentős térbeli (elsősorban nyugat-keleti) különbségekkel.

5. ábra: A lakosság korcsoportonkénti összetétele nemzetiségek szerint Szatmárnémetin, Nagybányán, Nagykárolyban és Felsőbányán összesítve 1992-ben
 Forrás: <http://nepszamlalas1992.adatbank.transindex.ro/>

A vizsgált városokban a magyarok elhelyezkedését elsősorban a választási eredmények alapján próbáltuk rekonstruálni. A jelen etnikai térszerkezetéhez azonban fontos adalék a múlt ismerete is: a hat település közül a múltban bizonyíthatóan csak Nagykárolyban volt etnikai szegregáció, mely a 19. században a nyelvi asszimiláció hatására feloldódott. Ezen kívül Nagybányán a cigányok részlegesen elkülönültek (A Magyarországon..., 1895). A helyzet napjainkra alaposan megváltozott. A románok nagy volumenű városokba áramlása csak 1945 után figyelhető meg, ekkortól számíthatjuk az esetleges lakóhelyi szegregáció létrejöttét. A legfontosabb azonban, hogy – pl. Dél-Szlovákiával ellentétben – ezen városok nem úgy lettek multietnikusak, hogy az eltávolított kisebbség helyére költöztették az új lakosokat.

A városok belső etnikai térszerkezetét illetően kiderült, hogy bár románok és magyarok közt teljes szegregációról sehol sem beszélhetünk, a városok mindegyikében megtalálhatók azok a részek, városnegyedek, ahol a magyarok koncentrálnak, esetleg többségben vannak. Ezek kivétel nélkül azok a részek, ahol már legalább száz éve is éltek. Azokban a városokban, ahol a románok gyakorlatilag „hozzátelepültek” a magyarokhoz (Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya és részben Kapnikbánya), ott az etnikai térszerkezetre általában jellemző, hogy a magyarok a régi, alacsony beépítésű, központi részeken laknak. Ugyanakkor ezeken a településeken az adminisztratív központ környéke többnyire a románok lakóhelyének számít.¹⁵⁶ Szót kell még ejteni a cigányságról is, mint viszonylag új város lakókról. Bár a

¹⁵⁶ Mivel Nagykárolyban a lakótelepeket a központba építették, ezért ott csak a beépítés jellegére igazak a fent leírtak.

vizsgált városokban arányuk nem számottevő, ennek ellenére megfigyelhető részleges lakóhelyi elkülönülésük.

IV.4. Az etnikai alapú térbeli elkülönülés vizsgálata

A földrajzi jellegű települési etnikai vizsgálatok a következő kérdéseket vetik fel: Milyen a multietnikus települések etnikai térszerkezete? Van-e a településen nemzetiségi területi elkülönülés? Ha van, milyen okokra vezethető vissza?

A Kárpát-medencében 1945-ig számos szegregált etnikai szerkezetű település (falu és város egyaránt) létezett. A 20. század második felében a falusi társadalmak felbomlása, a téészesítés, az iparosítás és a dinamikus városodás következtében gyökeresen megváltoztak a társadalmi-gazdasági feltételek, így több esetben megszűnt a korábbi területi elkülönülés (pl. Szkáros, Mezőberény, Varjas; ld. Keményfi R. 2004). E folyamatokhoz hozzájárultak a háborút követő spontán és kényszerített migrációk, a lakosságcserek, ki- és betelepítések. A svábok 2. világháború utáni menekülése, deportálása, illetve később Németországba távozásuk szüntette meg az etnikai alapú elkülönülést például a német-román lakosságú Szinfaluban (Boros E. 2005. 218-224). Mindennek ellenére még ma is vannak olyan multietnikus települések, ahol a nemzetiségek lakóhelye markánsan elválasztódik, ilyen például a már említett Várasfenes, a romániai Bihardiószeg, Dolmány (vö. Keményfi R. 1996. 125) és Apahegy.

A szegregáció kutatásához „az első lépés a település (esetleg régió) történetének feltárása. Figyelemmel kell kísérni a terepen, a levéltárakban, a népszámlálások adatainak segítségével az együtt élő etnikumok demográfiai és betelepülési történetét. Feltérképezendők: a község általános és etnikai térszerkezete, természeti környezete, gazdálkodása, közigazgatási változásai és az iskoláztatás” (Keményfi R. 1996. 125-126).

A szegregáció kialakulásának több oka is lehetséges, de mivel minden település más, nem lehet általános érvényű modellt kialakítani a térbeli elkülönülésre.¹⁵⁷ Keményfi kutatásai szerint Várasfenesen például az eltérő gazdálkodási rend hívta életre az elkülönülést. A Fenes-patak mentén hosszan elnyúló település alsó részén laknak a földművelő magyarok, míg a felső, hegy felőli oldalon az erdőgazdaságból, pásztorkodásból élő románok. De a szegregáció kialakulásához és fennmaradásához hozzájárult a földek eltérő minősége, az egyházak közösség-összetartó ereje, az elfojtott konfliktusok és az endogám házasságok tömege is (Keményfi R. 1996. 126). Apahegyen – Várasfeneshez hasonlóan – az eltérő foglalkozás

¹⁵⁷ Bartha Elek megállapítása szerint: „A településen belüli elkülönülés gyakran az ott lakók gazdasági és társadalmi helyzetével is összefügg.” (Bartha E. 2001. 329.)

miatt jött létre az elkülönülés. A korábban döntően szőlőműveléssel foglalkozó magyarok a magasabb térszínen – a szőlőültetvényekhez közelebb – telepedtek le, míg a mezőgazdaság más ágaiban tevékenykedő románok a hegylábi, síksági területeken találhatók.

Vitathatatlan a vallás meghatározó szerepe. A vallási vegyes házasságok a múltban jóval ritkábbak voltak, mint az egyvallásúak de eltérő anyanyelvűek vegyes házassága. Vagy elég csak a zsidóság múltbeli elkülönülésére gondolni.¹⁵⁸ A valláshoz szorosan kapcsolódik az eltérő kulturális közeg taszító szerepe. A mai napig sokkal kisebb a vegyes házasságok száma és az asszimiláció mértéke a keleti kultúrkörbe tartozó románság és a nyugati irányultságú magyarság között, mint például magyar-szlovák viszonylatban.

Érdekes eset a cigányság szegregációja. A múltban kialakult cigánytelepek alapja az eltérő életmód (vándorcigányokat telepítettek le), az eltérő kulturális és demográfiai szokások, az eltérő foglalkozás,¹⁵⁹ az eltérő antropológiai kinézetük és az eltérő szociális helyzetük volt. Különélésükben szerepet játszottak a régi úrbéres viszonyok, illetve a törvényes intézkedések is (A Magyarországon..., 1895. 28). A cigányság letelepedése ugyanakkor összefüggött a természetföldrajzi viszonyokkal is: „A domborzati viszonyokat tekintve ugyanis általában úgy látszik, hogy a magas terméketlen hegység és a határozott mélysík kevésbé kedveznek a cigánytenyészetnek.” (A Magyarországon..., 1895. 20). De a cigányok betelepülése az adott településre függött az együttélő etnikumoktól is. A németekkel és a szlovákokkal kevés, a ruszinokkal és a románokkal jóval több vegyes község jött létre. A magyarok e két végpont közé estek (A Magyarországon..., 1895. 20). A történeti Szatmárban mindez különösen jól megfigyelhető volt. Egyrészt keletről nyugatra nőtt azon települések száma, ahol a cigányok elkülönülve éltek, másrészt jelentős különbség volt a magyarlakta és a jelentős sváb lakossággal bíró járások között. 1893-ban a román többségű járásokban (Nagysomkúti, Nagybányai, Szinérváraljai) a településeknek csak 20,7-33,3%-ában éltek teljesen külön a cigányok, míg a magyar többségű járásokban (Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai) ez 65,7-80%, a sváb jellegű járásokban (Erdődi, Nagykárolyi) 91,7-94,1% volt.¹⁶⁰

A szegregált állapot létét vagy nem létét egyéb tényezők is befolyásolják. Ilyés Zoltánnak a szórványokra alkalmazott tipologizálása (autochton-allochton, rurális-urbánus; Ilyés Z. 2005) jelen esetben is hasznos lehet (40. táblázat). A helyben maradt, illetve a telepített/települt nemzetiségekkel kapcsolatban Keményfi a következőket állapítja meg: „A

¹⁵⁸ Igaz, utóbbi egyszerre volt vallási és anyagi helyzetük szerinti elkülönülés (Csiki T. 2000. 154).

¹⁵⁹ A korábban döntően falusi térben élő cigányság megélhetése kevésbé kapcsolódott a földhöz. Hagyományos foglalkozásaik (zenész, vályogvető, rézműves) általában a kisiparhoz kapcsolódtak, a földművelésben leginkább csak a nyári idénymunka alkalmával vettek részt.

¹⁶⁰ „...Bihar és Szatmár megyékben azok a járások, melyekben a cigányok több helyt laknak vegyesen mint külön, kivétel nélkül oláh lakosságú többséget mutatnak, míg a magyar vagy magyar-oláh lakosságú járásokban a külön lakott helyek száma mindenütt nagyobb.” (A Magyarországon..., 1895. 28.)

különböző etnikai migrációkkal foglalkozó kutatók kimutatták, hogy a saját kultúrkörüket elhagyók – az idegen kultúrába való betelepüléssel – tulajdonképpen vállalják (a nyelv elsajátításával, gazdálkodási mód átvételével, stb.) az asszimilációt, vagy legalábbis nagymértékben hozzájárul a beolvadásukhoz, míg a helyben maradó, de az etnikai környezet megváltozása miatt mégis nemzetiségi szórvánnyá váló falvak általában megőrzik a kultúrájukat, identitásukat.” (Keményfi R. 2004. 214). Ez egyben azt jelenti, hogy a betelepülés mikéntje meghatározható lehet a térbeliség szempontjából. Példa erre Körösszakál, ahol a két nemzetiség (magyar és román) a török hódoltság után egyszerre települt be, hasonló foglalkozást űzött (földművesek), így nem jött létre elkülönülés, ellenben a Fekete-Körös völgyében az őshonos várasfenesi magyarok mellé költöző, eltérő foglalkozású románok szegregálódtak (Keményfi R. 1994. 133-134). A történeti Szatmárban e kettősséget leginkább a görög katolikusokkal és reformátusokkal egyszerre újratelepült, szegregálatlan térszerkezetű Domahida, illetve a középkor óta magyar lakosságú, ma már román többségű, részben elkülönülő térszerkezetű Hagymáslapos szemlélteti. Még jobban erősítette a szétválást, ha az egyik népcsoport jelentős gazdasági kedvezményeket is kapott. Területünkön a 18. században betelepített németek múltbeli elkülönülése (ld. Krasznabéltek) erre vezethető vissza.

A másik kategorizálási mód a falusi és városi közösségek megkülönböztetése. A városi szórványoknál jelentőséggel bír annak kora, de figyelembe kell venni azt is, hogy a városba folyamatosan áramlik a népesség, így nem mindig alakul ki valódi közösség a heterogén eredetű népcsoportokból. A történeti Szatmár romániai részén elhelyezkedő vegyes lakosságú városokban fel lehet fedezni a magyarok és románok elkülönülését. Ezen városok esetében általánosságban megállapítható, hogy a magyarok inkább a városok régi, alacsony beépítésű részeit lakják, míg a románoknak főleg a szocialista iparosítás hatására létrejött lakótelepek, illetve egyes újabb (1920 utáni), alacsony beépítésű részek nyújtanak otthont, de természetesen teljes elkülönülésről nem beszélhetünk. A városi cigányság nem különül el oly mértékben, mint a falusi. Ennek ellenére szinte minden város peremén található olyan rész, ahol a romák aránya magas. Ez a nagyobb városokban inkább blokkházas beépítésű rész, mely gyakran a ledózerolt cigánytelep helyén jött létre. A kisebb városokban a cigányok még mindig alacsony beépítésű részekben élnek.

A szatmári városi elkülönülés – a falusi szegregációval szemben – tehát rendkívül friss, alapvetően az elmúlt hatvan évben jött létre. A városi szegregáció korához figyelemreméltó adalék Milleker (kissé általánosító) véleménye: „Ahol többféle nemzetiség él ugyanabban a városban és ez a többféleség régi keletű, ott biztos, hogy egy-egy nemzetiség külön-külön

városrészben lakik, ha az egymást elválasztó határvonalak elmosódottak is.” (Milleker R. 1935. 190).¹⁶¹

40. táblázat: Az etnikai alapú lakóhelyi elkülönülés főbb jellemzői a történeti Szatmár romániai részén

		Falu	Város
Az elkülönülés létrejöttének időpontja		régi keletű	új keletű
Az elkülönülés létrejöttének oka		<ul style="list-style-type: none"> • eltérő foglalkozás • kulturális különbségek • a nemzetiségek különböző betelepedési időpontja (autochton-allochton csoportok) • fenyegetettségérzet, etnikai konfliktus 	<ul style="list-style-type: none"> • irányított „hozzátelepítés” • a nemzetiségek különböző betelepedési időpontja (autochton-allochton csoportok) • fenyegetettségérzet, etnikai konfliktus
Az elkülönülés időtartama		hosszabb	rövidebb
Az elkülönülés földrajzi jellemzője		A szegregáció foka (a cigányokat leszámítva) nyugatról keletre nő	
Az elkülönülés típusai	<i>részleges</i>	<ul style="list-style-type: none"> • csak egy nemzetiség (cigányok) • csak felekezeti • csak egyes településrészek 	<ul style="list-style-type: none"> • csak egy nemzetiség (cigányok) • csak felekezeti • csak egyes településrészek
	<i>teljes</i>	teljes	teljes (nem jellemző)
Az elkülönülés területi jellemzői	<i>magyar (sváb)</i>	központ, központ pereme	központ, központ pereme
	<i>román</i>	kivezető utak, központ pereme [központ, ha ők az első települők]	periféria, új központ
	<i>cigány</i>	cigánytelep, periféria	részleges elkülönülés, periféria
Az elkülönülés fizikai (épület) jellemzői	<i>magyar (sváb)</i>	alacsony beépítés: változó minőség	régi, alacsony beépítés
	<i>román</i>	alacsony beépítés: változó minőség; blokkház	<ul style="list-style-type: none"> • új, lakótelepi beépítés • új, alacsony beépítés
	<i>cigány</i>	rossz minőség, nagy laksűrűség	rossz minőség, nagy laksűrűség
Szimbolikus elkülönülés		<ul style="list-style-type: none"> • saját templom körül • felekezeti alapú temetkezés • település központjának „birtoklása” 	
Szimbolikus térfoglalási stratégiák*		<ul style="list-style-type: none"> • templomépítés • emlékmű, szobor építése 	<ul style="list-style-type: none"> • templomépítés • új központ létrehozása • utcanevek megváltoztatása • emlékmű, szobor építése
Az elkülönülés megszűnésének oka		<ul style="list-style-type: none"> • faluközösség felbomlása, téjesítés • etnikai arányok megváltozása • vegyes házasságok 	<ul style="list-style-type: none"> • gazdasági-társadalmi változások • etnikai arányok megváltozása • vegyes házasságok, asszimiláció

*Részletesen ld. Bodó J. – Bíró A. Z. 2000. 14.

A jelenlegi etnikai folyamatokat vizsgálva megállapítható, hogy a Kárpát-medencében nagyon kevés helyen van teljes etnikai szegregáció,¹⁶² viszont előfordulhat részleges elkülönülés. Ez alatt két dolgot értek: egyrészt gyakori eset, hogy a legalább három nemzetiség lakta településeken csak a cigányság különül el (ilyen például a szatmári Pete,

¹⁶¹ Alátámasztja e véleményt Nagykaroly esete is, ahol a 18. században még létezett markáns szegregációt a nemzetiségek elmagyarosodása szüntette meg.

¹⁶² A hagyományos nemzetiségi kisebbségek esetében. A cigányság elkülönülése/elkülönítése mindennapos.

Hirip, Mezőterem, Józsefháza és Krasznabéltek).¹⁶³ Másrészt megfigyelhető, hogy az adott helységben csak részleges szegregáció van, egyes utcákban, településrészekben az egyik etnikum dominál, de a község más részein nagyfokú a keveredés (jó példa erre Hirip, Hagymáslápos, valamint a Nyitrai járásban levő Kolon). Egy másik lehetőség, hogy a korábbi etnikai szegregáció az egyik népcsoport nyelvi asszimilációjával megszűnik, de a vallási különbségek, és így a felekezeti szegregáció megmarad. Ilyen település a szatmári Porcsalma (Bartha E. 2001. 329), valamint a kárpátaljai Salánk (Keményfi R. 2004. 243, 246).

Feltételezésem szerint a szegregáció kialakulásában regionálisan is jelentős különbségek vannak. Fontos tényező, hogy etnikailag vegyes települések szükségesek ahhoz, hogy kialakuljon bármilyen nemzetiségi elkülönülés. A szomszédos országok közül azonban Szlovákiában és Kárpátalján a múlt század közepéig a nyelvhatár rendkívül élesen húzódott a szomszédos nemzetiségek között, mindössze néhány igazán vegyes térség alakult ki.¹⁶⁴ Szlovákiában ehhez hozzáadódott az azonos vallás tompító szerepe, így vélhetőleg ott a településen belüli elkülönülés kevésbé jellemző. A fenti szempontok alapján mikroszintű etnikai elkülönülés létrejöttének legvalószínűbb színhelye a mai Románia.

Felmerül a kérdés, miért marad fenn a szegregáció? Szatmárban mind falusi, mind városi térségekben folyamatosan oldódik a lakóhelyi elkülönülés; a szociális-gazdasági elkülönülés (előbb-utóbb) felváltja az etnikai szegregációt. Igaz ez Apahegyre, Hagymásláposra, csakúgy, mint Szatmárnémetire vagy Felsőbányára. Ugyanígy megfigyelhető, hogy a prosperáló multietnikus falvakban az új beépítésű részeket sem csak az egyik etnikum lakja, az itt élők közös vonása gazdagságuk (pl. Kakszentmárton). Ilyen új beépítésű részeket tömegével a nagyvárosok szuburbán zónájában találhatunk. Azonban az érintett falvakban az új, szociális-gazdasági elkülönülés feszültségekhez vezethet, ami az őslakosok és a beköltözők közötti törésvonalat adott esetben etnikai törésvonallá alakíthatja.

Más a helyzet cigány-nem cigány viszonylatban. Ennek háttérében a hagyományos előítéletek mellett a legnagyobb szerepet a szociális különbségek, azaz a szegénység és annak vonzatai (bűnözés, alkoholizmus, stb.) játszották. A szegénység az, amely kialakítja a perifériák elcigányosodó falvait. Ugyanakkor hiába csökken a különbség cigány és nem cigány között (például mindannyian elszegényednek), a mentális falak megmaradnak akkor is, ha a cigányok be tudnak költözni a település belső részeire (Túros E. 1996. 170). Szatmár magyarországi, periférikus részén két folyamat figyelhető meg az elcigányosodó falvakban.

¹⁶³ A cigányok elkülönülése számbeli gyarapodásukkal részben vagy teljesen feloldódhat (előbbire jó példa a Füleki járásbeli Mucsény – ld. Molnár T. 2003). Ebben az esetben a falu többi részébe is beköltöznek, ami magával vonja a nem cigány lakosság gyors távozását és az adott település „elcigányosodását”.

¹⁶⁴ Ezek közül az egyikben, Nyitra környékén nem találtam valódi elkülönülést (ld. Tátrai P. 2003).

Ott, ahol csak kisméretű cigánytelep volt, a cigányok és nem cigányok arányváltása igen gyorsan zajlott le és a cigányok az elköltöző, kihaló magyarok házaiba költöztek, valamint, ott feloldódott a szegregáció (ld. Uszka). Ellenben ott, ahol már volt egy elkülönülő cigánytelep/cigánysor és a cigányok számának növekedése nem volt olyan kiugró, ott a cigányok továbbra is részben (pl. Csaholc) vagy egészen szegregáltan élnek (pl. Tisztaberek). Természetesen a helyi tényezők, a két etnikum magatartása nagyban befolyásolja a folyamatot.

A cigányok lakóhelyi elkülönülésében jelentős különbségek figyelhetők meg a romániai és a magyarországi rész között. Míg Magyarországon részben az 1960-as évek telepfelszámolásának, részben napjaink törvényi szabályozásának köszönhetően a vizsgált területre nem jellemző a teljes szegregáció, addig Romániában szinte minden vizsgált faluban markánsan elkülönült a cigányok által lakott településrész. A szegregáció fennmaradásában az is közrejátszik, hogy Szatmár romániai része az országnak nem annyira fejletlen, periférikus része, mint a magyarországi terület, így a nem cigány népesség kevésbé vándorol el, az ingatlanárak viszonylag magasabbak, melynek következtében a roma lakosság számára kevesebb lehetőség adódik a falvak központi részeibe beköltözni.

Összegezve elmondható, hogy falusi térségekben ma már csak különleges esetben (pl. a szerb menekülthullám a Vajdaságban) jön létre szegregált etnikai térszerkezet,¹⁶⁵ hiszen ez senkinek sem érdeke. Azokon a településeken, ahol elkülönülés tapasztalható, ott nagy valószínűséggel a múltbeli szerkezet maradt fenn.

Szegregált helyzetű településeken említésre méltó térszerkezeti jelenség lehet egy ún. puffer- (tompító-) zóna létrejötte. Többnyire akkor alakul ki, ha a nemzetiségek között feszültség, konfliktus van. A pufferzónában a két elválasztott nemzetiségtől valamilyen módon eltérő népesség él. Várasfenesen a református magyar és az ortodox román lakosságot baptista magyarok választják szét (ld. Keményfi R. 1996. 127-128). Hasonló tompítószerepet játszottak az etnikai területi elkülönülés megszűntéig a szlovákiai szlovák-magyar lakosságú Szkáros esetében a cigányok, akik a két nemzetiség között telepedtek meg (Keményfi R. 1998. 210). Pufferzónaként értelmezhető az is, ha az etnikumok között nincs éles határvonal, csak egy olyan térrész, amelyet a két nemzetiség tagjai vegyesen laknak (például ilyen település volt a bánági Varjas a múlt század közepéig; ld. Ilyés Z. 2000. 162). E vegyes részben megemelkedhet a vegyes házasságok száma is, az említett Szkároson a vegyes házasságból származó utódok bomlasztották fel a szegregált etnikai térszerkezetet (Keményfi R. 1996. 130). Az elválasztó térrész, azaz a pufferzóna különböző alakokat ölthet; lehet egy

¹⁶⁵ A cigányok kivételével.

temető, templom, vagy akár természeti forma is: Hiripen a cigánysort a Balkány-patak választja el a település többi részétől. Részleges lakóhelyi elkülönülésű településeken is előfordulhat a helyiek által választóvonalnak érzékelt térelem: ilyen szimbolikája van például a kapnikbányai tatárkőnek.

Az etnikailag/felekezeti vegyes településeket nemcsak lakóhelyi elkülönülés jellemezheti, a nemzetiségek/felekezetek között kialakulhat egy településen belüli eltérő térhasználati rendszer, amelyikben mindegyik csoportnak megvan a maga helye. A térhasználatot az adott csoport tagjainak mozgásával kijelölt aktivitásterek (kevésbé állandó), illetve állandósult etnikai/szagrális térszerkezetek (pl. nemzeti emlékhely vagy akár egy templom) alkotják (Keményfi R. 2004. 153-174). Néhol összekapcsolódik a vallási és nemzeti „szent hely”, pl. a magyarság számára ilyen Csíksomlyó (Feischmidt M. 2005. 25).

Amennyiben több etnikai/felekezeti csoport is sajátjának tart egy fontos, reprezentatív helyet (vagy személyt, tárgyat, településrészt) megindulhat a szimbolikus harc, a szimbolikus térfoglalás, mely erősen rányomhatja a bélyegét egy helység arculatára.¹⁶⁶ A szimbolikus küzdelmek menete, leképződése sokféle lehet, célja pedig a birtoklás, a kisajátítás.¹⁶⁷ Eme szimbolikus térfoglalásnak, térhasználatnak a hozadéka lehet egy olyan település, ahol mindenki tudja, hogy melyik a másik csoport szórakozóhelye, találkozóhelye, és az élet a saját etnikumhoz tartozó eladó, adminisztrátor segítségével zajlik. A településen kialakulhat tehát egy olyan megosztottság, amely párhuzamos struktúrákhoz (pl. intézményi vagy névhasználati) és a tér eltérő használatához vezethet, melynek okozója a felszínen néha nem is érezhető nemzetiségi/vallási konfliktus (vö. Keményfi R. 2004. 179-184; Plugor R. 2006. 77).

¹⁶⁶ A legjellemzőbb, talán legtöbbet kutatott példa a kolozsvári főtér a Mátyás-szoborral (ld. Feischmidt M. 2005; Plugor R. 2006), de hasonló csatározások figyelhetők meg napjainkban Nagyváradon a kétnyelvű utcanévtáblákért.

¹⁶⁷ A szimbolikus térfoglalási módszerek közül fontosak a „nemzeti jelképek használata, a szimbolikus súlyú közéleti beszéd [...], középületek birtoklása, templomépítés, új építkezések beindítása és azok megszentelése, középületek, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések; a hadsereg és a rendőrség elhelyezési, megjelenési módozatai; területek és helyek átépítése” (Bodó J. – Bíró A. Z. 2000. 14).

V. Összegzés

Dolgozatomban megkíséreltem felvázolni a történeti Szatmár területének etnikai szerkezetét, annak kialakulásától a jövőben várható folyamatokig. A történeti-statisztikai elemzés eredményeit helyszíni kutatásokkal próbáltam meg árnyalni, plasztikusabbá tenni.

A vizsgált terület népesedési, nemzetiségi viszonyait elsősorban az egyes etnikumok demográfiai jellemzői befolyásolták. Az etnikai szerkezetben bekövetkezett radikális változásokat általában a hatalmi viszonyok módosulása okozta; utóbbi leginkább háborús eseményekhez köthető (16-18. század háborús pusztulásai, a 20. századi államhatalom-változások).

A döntően háborúk után meginduló migrációs, kolonizációs folyamatok következtében a vármegye népessége etnikai-nyelvi vonatkozásban rendkívül sokszínűvé, egyes területeken kevertté vált. Az etnikai-felekezeti térszerkezet megszilárdulásának időpontjára, a 19. század elejére hét számottevő nemzetiség (magyar, román, német, cigány, ruszin, szlovák és zsidó) valamint öt jelentősebb felekezet (római- és görög katolikus, református, izraelita és ortodox) élt Szatmárban. Napjainkban, bár a korábbi diverzitás mértéke csökkent, még mindig érzékelhető az etnikai-vallási sokszínűség.

Szatmárban a 21. század etnikai folyamatait két egymással ellentétes folyamat alakítja. Rendkívül fontos a homogenizáció, mely mind a magyarországi, mind a romániai részen megfigyelhető, és elsősorban az államalkotó nemzetnek kedvez. Ezzel szemben diverzifikáció is tapasztalható, mely elsősorban a cigányság gyarapodását jelenti.

Hasonló eredményre vezettek a térszerkezeti kutatások is. A kis lélekszámú nemzetiségek (német, ruszin, szlovák) visszaszorulásával egyre tisztább képet öltött egy bipoláris (magyar-román) etnikai térszerkezet. Ellenben az elmúlt évtizedek demográfiai változásai, a roma népesség dinamikus gyarapodása következtében felsejlik egy új, hárompólusú struktúra.

A fenti eredményeket részben megerősítették, részben módosították terepi felméréseim. Egyrészt helyszíni vizsgálataim alátámasztották a cigányok számának és arányának dinamikus növekedését; a cigányok valós számának rögzítése egyben a dolgozat egyik legfontosabb hozadéka. Ugyanakkor a cigányok arányát leszámítva a felmérésem a legtöbb faluban megerősítette a legutóbbi népszámlálás etnikai-vallási eredményeit. A másik fontos eredmény az egyes népcsoportok interetnikus kapcsolatrendszerének jobb megértése volt (elsősorban magyar-német/sváb és magyar-román viszonylatban).

A terepi kutatás egyik súlypontja az etnodemográfiai trendek vizsgálata volt a diákok etnikai megoszlásának tükrében. Ehhez szorosan kapcsolódik az etnikus közösségek bizonyos sajátosságainak vizsgálata (pl. iskolaválasztási és nyelvhasználati szokások). Mindezek eredményeként kijelenthető, hogy a térségben az egyedüli dinamikusan gyarapodó népcsoport a cigányság, ugyanakkor pont ők azok, akik saját értelmiség és intézményrendszer híján a leggyengébb etnikai identitással rendelkeznek. A két legnagyobb, legöntudatosabb nemzetiség, a románok és a magyarok lélekszáma, jövőbeni aránya stagnál, illetve valamelyest csökken. A kisebb etnikai csoportokat – a ruszin/ukrán népességet leszámítva – drasztikus előregedés, fogyás sújtja.

Így nem meglepő, hogy Szatmár, tágabb környezetével együtt (pl. Kelet-Szlovákia, Északkelet-Magyarország és Északnyugat-Románia), azon kedvezőtlen demográfiai helyzetű területek közé tartozik, ahol bár román-magyar viszonylatban nem várható jelentős arányeltolódás, mégis összefüggő térségek elcigányosodásával kell számolni.